

ვახუშტი ბატონიშვილი

საქართველოს

გეოგრაფია

II წიგნი

ქართლი

გამოცემა

მოსე ჯანაშვილისა

ტფილისი. 1895 წ.

სტამბა მაქსიმე შარაძისა. ნიკ. ქუჩა № 21.

ვახუშტი ბატონიშვილი

აღწერა საქართველოსა

II წიგნი

ქართლი

გამოცემა
მოსე ჯანაშვილისა

ტფილისი. 1895 წ.

სტამბა მაქსიმე შარაძისა. ნიკ. ქუჩა №21.
Типографія М. Шарадзе, Тифлисъ. Ник. ул. №21

Дозволено цензурою Тифлисъ, 8 Мая 1895 г.

აღწერა ქართლისა

(აღწერა აწინდელისა ქართლისა, საზღვრით, მთით მდინარე-
ბით, და ადგილთა და მას შინა შენებულებათა.)

ვინათ-გან სახელნი და აღშენებანი ვისით იქმნა
ქვეყანისა ამის, დავჰსწერენით, აწ ვიწყოთ თვითოე-
ულთა წარმოთქმად: მათა, ველთა და წყალთა.
არამედ, ვინათ-გან არს ყოველთა აქაურთა მდინა-
რეებთა მტკვარი უდიდესი, რომელი განვლის სა-
შუალ ქვეყანასა ამას, პირველად ვახსენოთ მდინარე
იგი, რომელი გამოსდის კოლას, ყალნუ-მთას, გა-
მოვლის სამცხეს, ქართლს, ჭერეთსა, რანს შორის,
განვლის მოვაკანს, მიერთვის რახსს ჯავათს, და სა-
ლიანს ქვეით ერთვის კასპიის ზღვასა. ხოლო ქართლ-
სა შინა არს განით მტკვარი სამ-ოცი, სამ-ოც და
ათი და ოთხ-მოცი მხარი, და ადგილს უმეტესიცა,
და სიღრმით ადგილ-ადგილ განისვლების ფონად, სა-

– 50 –

და ცა უმეტეს განვრცელდების, მუნ დის ჩქარადცა,
და სადაცა დამდოვრდების, არს ფრიად ღრმა. გარნა
კიდეთა მტკვრისათა, ამიერ და იმიერ, კლდენი ქარა-
ფოვანნი, უმეტეს ადგილთა ალიანი, ნადირიანი,
ფრინვლიანი. ზის მას შინა თევზნი მრავალნი და გე-
მოიანნი, რომელსა იპყრობენ ბადით, კონით, ფაც-
რით, ნევსკავითა, საფიჩხულითა და ოჩხითა; ჟამად
იპყრობისცა ზუთხი, რამეთუ განჯას ქვემოთარს ამ
მდინარესა შინა ურიცხვი, და აქა, სიჩქარისა-გან მდი-
ნარისა, ვერ აღმოვალს. და ხეობასა შინა მტკვრისა-
სა უმეტეს ჩქარი არს, ვიდრე დვირადმდე, და დვირს
ზეით ეგრეთვე ვითარცა ქართლსა შინა. ამ მტკვარს
ერთვიან ყოველნი მდინარენი კოლისა, არტანისა, ჯა-
ვახეთისა, სამცხისა, ქართლისა, კახეთისა, ჭერეთისა
რანისა, მოვაკანისა, და თვით არაზიცა. არამედ არს
მტკვარი სასმელად გემოიანი და შემრგო უმეტეს
ქართლს და სამცხესა შინა.

ხოლო აწ, ვინათ-გან საზღვარი ქართლისა ბერ-

ბერ- დუჯის მდინარე არს, ვიწყოთ მუნიტგან წერად, რა-
დუ- მეთუ მდინარე ესე ბერდუჯი გამოსდის მთასა აბო-
ჯი-
სა- ცისასა და დის აღმოსავალით ჭოჭკნამდე, მერმე მო-
თვს მიქცევის და დის ჩრდილოთ კერძ, და მიერთვის ქციის
მდინარეს, არამედ სახელითა იწოდების სამითა: პირვე-
ლი ბერდუჯი, მეორე საგიმი, მესამე დებედა, ხოლო ბერ-
დუჯი დაბისა-გან ბერდიკისა ეწოდა; არს ესე მდი-
ნარე სარგებლიანი მუნ, სადაცა იწყებს დინებასა

– 51 –

ჩრდილოთ კერძ, თევზთა სიმრავლითა, ხოლო სა-
ხელდობს ორაგული, ლოქო, ჭანარი, გოჭა, კაპოე-
ტი და წვრილი თევზი სხვა და სხვა გვარნი მრავალ-
ნი. და სად აღმოსავლეთად დის, მუნ არს კალმახთა
სიმრავლე, დიდთა და წვრილთა, არამედ თევზნი ამის-
ნი არა ეგოდენ გემოიანნი, ვითარცა სხვათა მდი-
ნარეთანი, კვალად აღმოიღებენ რუთა და ირწყვიან
ამიერ და იმიერ ველნი, სადაცა ნაყოფიერებენ ყო-
ველთა მარცვალთა თესლნი: ბრინჯი, ხვარბალი,
ქრთილი, ფეტვი, ბამბა, თამბაქო, სელი, ხოლო კა-
ნაფი უმუშაკოდ, ნესვი, მელსაპეპონი, კიტრი, ბად-
რიჯანი, პუმპულა, ხოლო მტილოვანნი ყოველნი დ-
წალკოტთა ხენი. ამის-თვის იწოდა: „დაბადა ამ მდი-
ნარემ“, ხოლო აწ დებედა. აბრეშუმს აკეთებენ, და
არა მრავლად. ჰავით არს ზაფხული ცხელი, გაუძლია
სი, ზამთარ კეთილ-მშვენი, რამეთუ არა დაადგრების
თოვლი დღე ორი მფრინველნი მრავალნი: ხოხობი,
კაკაბი, იხვი ურიცხვნი, და სხვანიცა ზემო-წერილ-
ნი მრავალნი. ხოლო ძველად ადგილისა ამის სახელი
არს ქურდვაჭრის-კევი, და აწ უწოდებენ აღჯაყა,
ლას (თეთრი-ციხე), იაყუფ-ყენისა-გან წოდებულს-
რომელ მან პირველ აღაშენა ციხე ესე. და შემდგო-
მად, ოდეს მიუხვნა შაჰაბაზ ოთხ-მოც-და-მეხუთეს
მეფეს გიორგის, მან მოიყვანა ელნი ბორჩალუ, დასხ-
ნა აქა, და ამით ეწოდა ბორჩალუ. ხოლო სადა აღ-
მოსავლეთით დის ბერდუჯი, არს ფრიად მაგარი ტყითა და

– 52 –

კლდითა, შეუვალი კაცთა-გან, განა მოვალს მუნცა
ყოველნი მარცვალნი, ბრინჯ ბანბისა-გან კიდე, ვენაჭ-
ნი, ბროწეული, ლელვ და სხვა ხილნი მრავალნი.
არამედ ლორის ციხეს ზევით ცივი, გარნა ზაფხულს
შვენიერი, მრავალ-ყვავილიანი, ცივნი და ტკბილნი
წყარონი. და ბანბაკის-კევეს არა-რაი, თვნიერ ხორბ-
ლისა, ქრთილისა, სელისა. და თივითა ნაყოფიერებს
ცხოვარი, ძროხა, კამბეჩი, ცხენი, ვირი, თხა. მრა-

ვალნი იშობიან ნადირნი: კლდეთა თხა და არჩვი (ფსიტი და არჩვი იგივე არს), ტყეთა: ირემი, შველი, დათუ, მგელი, ფოცხვერი, მელა, კურდგელი მრავალნი. აქა თევზნი და ჯორცნი გემოიანნი; ლორის ციხეს ქვემოთი ცხელი და ზაფხულს გაუძლისი, განა ზამთარს, სივიწროეს გარდა, მშვენი. ხოლო არს ახპატი და სანაინი მეფეთა ქართველთათა აღშენებულნი, ეკკლესიანი გუნბათიანი, კეთილ-ნაშენი, საეპისკოპოზო. გარნა აწ სხენან სომეხნი. არამედ მეფე ქართლისა დასავამს ეპისკოპოზსა, მიწერითა ოქივარტერისათა, ვინადგან რავდენნი სომეხნი, ქართლს მსახლობელნი არიან, სამწყსონი მისნი არიან. აქა იკდების გვარჯილათა სიმრავლე, არა მიწიდამ, არამედ კლდის ნოტიობიდამ. ამას ზემორ არს მონასტერი მცირე, გარნა დიდ-შენი, ქობერისა, უპყრავთ სომეხთა. კვალად დასავლით ამისა არს მონასტერი ძელი-ქემშარიტისა, შვენიერი, ბერდუჯის მდინარესა ზედა, უპყრავთ სომეხთავე; აქა არს, მაღალს კლდესა

– 53 –

შინა, ქვაბნი მრავალნი, და მას ქვაბსა შინა მდებარებენ წიგნნი მრავალნი ძველნი, არამედ, კაცთა აუსვლელობით, უხმარ არიან; დასავლით ამისსა არს ციხე ლორისა და ქალაქი მცირე, ზაფხულს მშვენი, და ზამთარ გაუძლისი, ორს მდინარეს შუა, კლდესა ქარაფოვანსა ზედა, დასავლით აქუს მინდორი კლდოვანი. მუნიდამ მრავალ-ჯერ აღებულ არს, აწ უპყრავთ სპარსთა. ხოლო ჯევი ბანბაკისა არს მთებრი და მშვენიერი, ნაყოფიერი. ნაყოფიერებს ხვარბალნი, ქოთილნი, სელი, შვრიკა, სხვა არა-რაი. თჯით ბანბაკი არს მცირე ქალაქი და პირუტყვთა სიმრავლე არს, თგნიერ აქლემისა, თივათა სიმრავლე. თაფლნი მრავალნი. სომხითისა, ერევნისა და ამისი გამყოფელი არს მთა დიდი, მაღალი და მარადის თოვლიანი, და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი, რომელი წარივლის დასავლით არტანადმდე, ხოლო აღმოსავლით რანსა და გელაქუნს შუა განვლის, და ვიდრე რასადმდე მივალს; მთისა ამის სამხრით კერძი სომხით-ერევნისა არს, ხოლო ჩრდილოთ კერძი ბერდუჯისა და რანისა, არამედ ბერდუჯის მდინარის აღმოსავლეთის კიდე უპყრავთ ბორჩალებთა. დასავლეთის კიდის კერძი უპყრავს მეფესა ქართლისასა, ვიდრე ხუნანამდე.

ხოლო მთა მცირე ბერდუჯისა ძეს ჩრდილოეთით და სამხრით, და მიადგების წინ-თქმულს ერევნის მთას. აღმოსავლეთის კერძი მთისა ამის არს

აღ-
წე-
რა-

ნისა, და დასავლით კერძი არს ბერდუჯისა. განაა რს

სომ- ძველად საერისთო ხუნანისა. შემდგომად აქვნდა თვი-
ხი. სი ერის-თავი, რომელსა იტყვიან აწინდელსა ხანსა:
თი- რამეთუ ოდეს მიიღო შაჰ-აბაზ, ამისის განზრახვით
სა. მიიღო, რამეთუ „მექნებისო შესავალ-გამოსავალი ად-
ვილად ქართლსა შინა.“ ხოლო ახპატს ქვეით არს
ჯეობა ჭოჭკანისა, ლელვარის მთის ქვეშე, ვენახია-
ნი, ხილიანი, ნაყოფიერებითა და ჰავითა შემკული.
მის ქვემორ არს, ჩდილოთ, ეკლესია აგარაკისა, რო-
მელსა შინა დასვა გორგასალი ეპისკოპოზი. შემდგო-
მად იქმნა მიტრაპოლიტი და მეტოქი სომხითისა (რომ-
ლისა სამწყსო იყო ხუნანი, გარდაბანი და ბერდუ-
ჯის მდინარე), გუნბათიანი, დიდ-შენი. აწ უწოდე-
ბენ ახტალას, გარნა აწ ხუცის სამარ არს. პირის-პირ
ახტალისა, აღმოსავლეთით, ბერდუჯის მთასა შინა
არს მონასტერი ორი, რომელი ერთი კელს კვალად
ჭკვიან ჰყოფს, და მეორესა შინა დის წყარო, და უკე-
თუ ასვას ბრაზიან-ცოფიანსა, ორ-მოცის დღის წი-
ნათვე, ვერღა-რას ავნებს ბრაზი კბენილსა კაცსა.
ხოლო ქვემორ ახტალისა არს ჯეობა ხოჟორნისა.
არს ხოჟორნისა ეკლესია გუნბათიანი, ხოლო წო-
ფას ციხე მცირე. ჯეობა ესე არს ვენაჯოვანი, ჭილი-
ანი, ყოვლის თესლისა მოსავლიანი. მას ქვემორ სახ-
ლობენ ელნი, ქციადმდე, ველსა ზედა, და სთესვენ
ყოველსა მარცვალსა და თესლთა ზეით წერილთა,
და მტილოვანთა, სავსენი პირუტყვთა. ხოლო აწ
უწოდებენ ალადაჯს.

– 55 –

კვალად ქციის პირს, სადა ერთვის წყალი შუ-
ლავერისა, მუნ არიან ელნი ყულარად წოდებული, ეგ-
რეთისავე მოქმედნი, და აღმოსავლით არს მონასტე-
რი ბერდუჯის კერძოთა, მოსახლენი ელნი ბორჩა-
ლონი, ეგრეთვე მოქმედნივე, ხუნანადმდე, ხოლო ჯეო-
ბა: შულავერისა არს ლელვარის მთის წაკვრით, იმიერ
და ამიერ დაბნები. შულავერი არს დაბა დიდი. ქვე-
მორ მისსა ნაქალაქევი არს, შენობა დიდი, და წყა-
რო ფრად დიდი დის. ზეით მცირე ციხე. შულავ-
რის სამხრით კერძ არს გორულის-ჯევი, ეყრების შუ-
ლავერის-ჯევს ამას ზეით ოფრეთი, მცირე ქალაქი და
ციხე მისი. ხოლო კვალად შულავერის დასავლით არს
მანხუტის-ხევი, და ამის დასავლით ტალავრის-ხევი.
ჯევის ბოლოს ჭაპალა და ციხე მისი. და ამას სწერენ
გაჩიანად, არამედ არა არს დასავლით ხუნანისა, არა-
მედ სამხრით, და არს წილი გარდაბანისა და არა გა-
ჩიოსი; ხოლო არქევანი პირველ იყო გაჩიანი და სა-
ნადირო-ქალაქი, მერმე ქაოზიანი, და აწ ესე დაბა
რომელი დასავლითცა არს ხუნანისა და საზღვარიცა
მათი. არამედ ჭაპალის ჩდილოთ, ქციის კბოდე-ზედ,

არს არქევანი. ამას ეწოდა ქაოზიანი, სადაცა არს დიდ-დიდნი ნაშენებნი, ესევე არს გაჩიანი და ჭაპა-ლის დასავლით არს ჰევი სარკინეთისა. სარკინეთს ითხ-რების ლითონი რკინისა და სპილენძისა, და იპოების მცირე ლაჟვარდიცა.

ამის დასავლით დის მდინარე ფოლადაური. გა-

– 56 –

მოსდის ლელვარს და მოერთვის მდინარეს მაშავერს. ამას ზედა არს მცირე ქალაქი ბოლნისი. მას ზემორ ეკკლესია დიდი, უგუნბათო, ბოლნისისა, რომელი აღა-შენა 29 მეფე+მან ფარსმან (†408.წ.), გორგასალ დასვა ეპისკოპოზი. შემდგომად შემუსვრილი აღაშენა 89 დე-დოფალ-მან მარიამ. აწცა ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი აწინდელის ქართლის-სომხითისა. პირის-პირ ამ ეკკ-ლესიისა არს მონასტერი წულურულაშენს, გუნბათიანი, შვენიერად ნაშენი, შვენიერს ადგილს, და აწ უქმ არს. ამას ზეით ციხე ბერდიკისა, მაღალს კლდესა ზე-და, ფრიად მაგარი. აქ ერთვის დასავლეთიდან ჰევი ფოლადაურს, რომელი გამოსდის ლოქის მთას, და დაბნებით შენი არს. ამას ზეით არს მონასტერი ჰუ-ჯაბისა, გუნბათიანი, კეთილს ადგილს, და ცალიერ არს. ხოლო განჰყოფს ამ ადგილთა და ბერდუჯის მდინარეს მთა ლელვარი, რომელი მდებარებს აღმო-სავლეთიდან დასავლეთად და ამის მთის-განვე გა-მოსული მცირე მთა, ჩდილოთკენ მდებარე, ბოლნი-სისა. ხოლო ლელვარი არს მთა მაღალი, თხემთა უტყეო, და კალთათა ტყიანი, და ნადირითა სავსე. ლოქამდე სამხრეთის კერძი ბერდუჯისა და ჩდილოთ კერძი სომხითისა. კვალად ლოქის მთა განჰყოფს ტა-შირსა და კაზრეთს, ბალიჭსა და დბანის-ჰევსა, და არს იგიცა ვითარცა მთა ლელვარი, და მიადგების აზოცის მთასა, რომელი არს ირჯანისა, არამედ ამ ადგილთა, დებედიდან ბოლნისის დასავლის მცირე

– 57 –

მთამდე და ქციის მდინარიდან ლელვარ ლოქის მთამ-დე, უწოდებენ აწ სომსითს, ძველად არს საერისთო სუნანისა, და არს შემკობილი ყოვლითა: ვენაჰნი და კილნი მრავალნი, არამედ მთის კერძოდ არა არს. თესლნი ყოველნი ნაყოფიერებენ. მროწლენი, არვენი, კოლტნი ღორთა, ჯოგნი მრავალნი, ღუნო მრავალი, მთათა ნადირნი ურიცხვი, და მფრინველნი, რომელნი აღვსწერეთ, უთვალავნი. ჰაერი ქცია-ბერდუჯის მდი-ნარეთ კიდესა ცხელი, უმშვენი, გაუძლისი, სხვათა ადგილთა კეთილი. ტყენი ბევრნი, წყარონი, ცივნი და მშვენი, უამრავნი. და ქციის სამხრით ველი იყო

უწყლო, გაიღო 94 მეფე-მან ვახტანგ ძველი რუ, და აწ ირწყვის მით და ნაყოფიერებს ფრიად. ამ ადგილ-თა შინა, მოსახლენი სარწმუნოებით არიან სომეხნი და მცირედად ქართლის სარწმუნოებისა, არამედ ქცე-ვა-ზნით ქართულითა. სახლობენ თავადნი, ხოლო აზნაურნი მრავალნი.

ხოლო ლოქის მთის სამხრით კერძოს მდი-ნარენი, რომელნი დიან, მიერთვიან ტაშირის-წყალსა და იგი ერთვის ლორის ციხეს-თან მდინარესა დებედას. არამედ ლორეს ზეით და ლოქის სამხრით, ვიდრე დებედამდე და არჯანის მთამდე, ეწოდების ამ ადგილს ტაშირი სივაკისა-თვის, და არს ნაყოფიერი ხვარბლით, რი- ქრთილით, სელით, შვრივით, პირუტყვის სიმრავ-სა. ლით; ზაფხულს ფრიად შვენიერი, ბალახოვან-ყვავი-ლიანი. წყარონი მშვენი, მფრინველნი, მრავალნი;

ად-
წე-
რა

ტა-
ში-
რი
სა

თვინიერ კოკობისა და კაკბისა, მრავალნი მდინარე-ნი კალმახითა სავსენი, არამედ სხვა თევზნი მცირედ. ხილნი და მტილ-წალკოტოვანნი არა-რაი იპოების. თაფლი მრავალი და სპეტაკი, ვითარცა თოვლი, და უწყინარი. სელისა-გან ხდიან ზეთსა მრავალსა, იმე-ვენ, ჰსწვენ და ყიდიან ზამთარი ცივი და თოვლია-ნი, ვითარ ორს ადლათ, და ყინვიანი, არამედ სცხოვ-რებენ უღუმელოდ. არა არს ხე, არცა ტყე, და ზიდ-ვენ ლოქ-ლეღვარიდამ; უმეტეს ხმარობენ წივათა საზრდელისა და სითბოსა-თვის. აქ მისხანას ითხრე-ბის ლითონი სპილენძისა მრავალი; კვალად ითხრე-ბის ქუა მიწიდან წითელი და ფრიად მაგარი, ეღვარე და წმინდა. მსახლობელნი არიან სარწმუნოებით სო-მეხნი, არამედ სამწყსონი არიან დბანისისა, და მო-სილნი არიან ბინძურად და გაზეთილნი, გრძელ-ჩო-ხიანნი, ავ-ფერ-უმშვერად, განა არიან ჰაეროვანნი და ტანოვანნი, შემძლენი, ლაშქრობათა შინა გამოუც-დელნი, უკმარნი.

ხოლო ტაშირ -აზოცსა და ბერდუჯ-ბანბაკსა ად- ჰყოფს მთა ირჯანისა, და აწ ყარაღაჯად წოდებული, წე- და არს მარადის თოვლიანი, და უტყეო, და კალ რა თათა ბალახოვანი, ყვავილნი, წყარონი მრავალნი, აზო- კეთილნი; მდებარებს სამხრიდამ ჩდილოთ კერძ. აქა ცი ვთხრების თეთრი ქვა, მგზავსი მარმარილოსი. ამ მთის სა. დასავლით კერძ არს აზოცი, აწ ყაიყულად წოდებუ-ლი, გამოხვეული სულიად მთითა, და შუაში ვაკე

და მთის კერძად გორიანი, მოსავალ-მოუცდენელი: ხვარბალი, ქრთილი, სელი, შვრივა, სხვა არა რაი, არც ხილნი და მტილოვანნი, პირუტყვთა სიმრავლე

არს, თივის სიბევრისათვის. თევზი მცირედ, და იგი-
ცა კალმახი. ყაზანჩი იყო ქალაქი მცირე. პალაკა-
ციოს და აზოცს შორის არს მთა აღაბაბასი, და იგი
მთა არს საზღვარი ქართლისა და ყარსისა, ვიდრე
თეთრ-ციხემდე და ტბამდე ტაშაღანისა. ხოლო აზო-
ცი აორებული აღაშენა 90 მეფე-მან ვახტანგ, და
აწ ტყვე ჰყო შაჰ-ნადირ. სარწმუნოებით იყვნენ სო-
მეხნი. კაცნი ჰაეროვანნი და ტანოვანნი, არამედ უშ-
ვერად მოსილნი, ვითარცა ტაშირელნი, განა ბრძო-
ლასა გამოსადეგნი, და ესენიცა მკდელნი ზეთისანი.

ყარაღაჯისა და ტაშირის მთის ჩდილოთ.
კერძო არს დბანისის კეობა და მდინარე მაშავერი, მიმ-
დინარე მის შორის. ხოლო იწოდა ქციის-რთვისა-
თვის: „მაშა ვერიე ქციას“, და აწ მაშავერად წოდებუ-
ლი, არამედ გამოსდის კეჩუთის მთასა და მიდის აღ-
მოსავლით, და მიერთვის ქციას ნაკიდურის ბოლოს.
ხოლო განჰყოფს. ჯეობასა ამას: სამხრით, მთა ყარა-
სა ღაჯი და ლოქისა, აღმოსავლით, მცირე მთა ბოლ-
ნისისა, ჩდილოთ მთა ლუკუნისა, წავლილი აღმოსავ-
ლეთად კიდრე ნაკიდურამდე, დასავლით, მთა კე-
ჩუთისა და ბოლოლისა. და მთა კეჩუთისა და ბოლო-
ლისა არიან უტყეონი, და ჯევთა შინა არს არყნალ-
და მთა ბალახოვანნი, შამბნარიანნი, ყვავილოვანნი

აღ-
წე-
რა
დბა-
ნის
ხე-
ვი
სა

– 60 –

და წყაროიანნი. აქა არს ყვავილი სუმბული, ფერით
სპეტაკი, მგზავსი ნარისა და მიწასა ზედა განრთხმუ-
ლი, სურნელი ვითარცა ამბარი, და უმეტეს ფშოსა-
ნი და ეკლოვანი 94 მეფემან ვახტანგ მოიღო
სავარდესა შინა, არამედ არა ჰყო ნაყოფი, ხოლო
კეჩუთის მთასა შინა არს ირემთა სიმრავლე და ნა-
დირთა. აქა არს უდაბნო, კლდისა გამოკვეთილი,
ეკლესია-სენაკნი წმიდის დავით გარეჯელისა-გან
ქმნული, და აწ ცარიელი. არს ტბა ორმო ზანისა
არა დიდი, და უთევზო. ხოლო დბანისამდე, მდი-
ნარის ამიერ და იმიერ, მთასა შინა დაბნებიანი, და,
ვითარცა ტაშირისა დავსწერეთ, ნაყოფიერი, და პირ-
უტყითაცა ეგრეთი, არამედ სარწმუნოებით უმეტეს-
ნი ქართველთანი.

ხოლო დბანის ჩდილოთ უდის მაშავერი, სამხ-
რით ფინეზაური. და ეწოდა სახელი ესე დაბნებთ გა-
მო „დაბანი ისი:“ აქ დასხნა ბუღა თურქ-მან ოსნი.
მიერ ჟამით-გან იყო. ციხე-ქალაქი (მის ჟამამდე არა
ქსენებული) 83 მეფის სვიმონამდე. და ამან წარუხვ-
ნა ოსმალთა, და მიერით მოორდა არს ეკლესია
დიდი, უგუნბათო, კეთილ-შვენიერი. ზის ეპისკოპო-
ზი, მწყემსი ტაშირისა და დბანის ჯევისა, ჰაკით მშვე-
ნი, არამედ ზამთარს ცივი, ზაფხულს ცხელი, უვე-

ნაკო, უხილო, შენობა-მრავალი, არამედ შემუსვრი-
ლი. არს აქა წყარო, რომელი ჰკურნებს მუწუკთა.
აქავ არს წყარო, რომელი დაამსხვრევს ქვასა შირი-

– 61 –

მისასა და დააყრევინებს სმითა. აწ შეაშენეს ყაფლა-
ნიანთა *) ციხე, სიმაგრისა-თვის. ხოლო სამხრით ფინე-
ზაურის კევი არს, მომდინარე ლოქის მთიდან, ეგ
რეთითავე ნაყოფიერებითა ვითარცა ტაშირი და დბა-
ნის კეობა. დბანის ქვეით არს, ჩდილოთ კერძ, ხინ-
წის-კევი. მას ქვეით დაბა აბულმუგი. აქ ითხრების
ლითონი: რკინისა, სძილენძისა და ლაჟვარდისა. ამას
ქვეით, სამხრიდან, მაშავერს ერთვის ბალიჭის-კევი,
ლოქიდან გამომდინარე, არს ვენაკოვანი, ხილიანი
და ყოვლითა ნაყოფიერი. არამედ ლოქის კერძოდ
ვითარცა დბანის-კევი. მას ქვეით ერთვის გეტის-კევი
და ქვეშის-კევი. გამოსდის ლუკუნს, ერთვის ჩდი-
ლოდან მაშავერს, ეგრეთითავე ნაყოფიერებითა. ქვე-
შის-ცისე არს მაღალს კლდესა ზედა მდგომი, ჰავი-
თა და თვალთათვის მშვენი, წყარო-კეთილი. მას
ქვემოთ ჯეობა კაზრეთისა, სამხრიდან მოერთვის მა-
შავერს, გამომდინარე ლოქისავე, ესეცა ეგრეთივე
ვითარცა კეობა ბალიჭისა. ყორანთას არს ეკვლესია,
სასვენნი ატოცის წმიდისა გიორგის ჯვარისა. სატრე-
დოს. მაშავერი-ზედ, შენი არს კიდი ქვიტკირისა,
შვიდ-თვალი, წყალ-დიდობისა-თვის. აქა არს ჭალა.
ამას ზეით არს დის-ველის მინდორი, უწყლო, არამედ
ნაყოფიერი, ქცია-მაშავერს შუა, და მოუცადი მარც-
ვალთა, ბრინჯ-ბანზას გარდა. ხოლო აკაურთას და

*) ყაფლანიანი ანუ ორბელიანნი, ათნ მთელს

– 62 –

ტანძიას ქვიტკირის შენებულეზანი მრავალნი, არა-
მედ მთასა ლუკუნისასა ეწოდა სახელი ესე ლუკა მა-
ხარებლის ეკლესიისა-თვის, რომელი აღშენებულ არს
თხემსა ზედა მის მთისასა, და მის ქვემოთ არს სამხ-
რით მონასტერი წითელ-ეკლესია, წითლის ქვით შე-
ნებულობისათვის, შვენიერი. გარემო შენებულო-
ბანი მრავალნი წითლითა ქვითავე, არამედ აწ ცა-
ლიერ არს, ჯანდირს არს მონასტერი ეგრეთივე და
აწ ცარიელი. არს მთა ესე ტყიანი, ნადირიანი. მდი-
ნარე მაშავერი თევზითა არა დიდითა სავსე, და მთის
კერძად კალმახითა. ხოლო დბანის ქვეით, ქციადმ-
დე, ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითავე, ვენახ-ხილითა,
თესლ-მარცვლითა, მფრინველნი მრავალნი, გარეულ-
ნი და შინაურნი. ზამთარს თბილი და მშვენიერი

ზაფხულს შეზავებული, წყარონი ცივნი, მშვენი, ჭალა-ტყენი, ბალახნი და ყვავილნი მრავალნი.

არამედ ლუკუნის მთის ჩდილოთ კერძს არს

აღ- მდინარე ზურტაკეტისა. გამოსდის შანზიანის მთას და
წე- მიერთვის ქციის მდინარეს. ხოლო განჰყოფს ჯეობა.
რა სა ამას: აღმოსავლით, ქციის ხრამი, სამხრით, მთ
ზურ- ლუკუნისა, ჩდილოთ მთა კვირიკეთისა და დასავ-
ტა ლით, მთა შანზიანისა, არამედ მთასა ამას შანზიანი
კე- ეწოდების შამბზალახ სიმაღლისა-გან. რამეთუ ცხე-
ტი ნოსანი კაცი და რქოსანი ირემი არა გამოჩნდების.
სა არამედ არს მთა ესე მაღალი და ვრცელი, ჩდილო-
დამ სამხრით მდებარებს, მარადის არს თოვლი, განა

– 63 –

ყვავილებითა მრავალ-ფერ-მშვენივართა და მფშვენი-
თა და წყაროთა შემკული არს. უტყეო, განა ჰევთა
არყნალნი. აქა არს ფუნდუკი თამარ მეფისაგან აღ-
შენებული ზამთარ მოგზაურთა-თვის. ხოლო სხვა
არს ჰევი ფუნდუკისა, სხვა შანზიანისა, სხვა არყნა-
ლისა. არყნალ-შანზიანს-ჰევს შუა არს წყარო შვე-
ნიერი, რომელი მარმარილოთი აღაშენა 94 მეფე-მან
ვახტანგ. ამ მთასა შინა არს ირემთა სიმრავლე, ჯოგ-
ჯოგად და ხროდ, და სხვათა ნადირთა. მოინადირა
94 მეფე-მან ვახტანგ, და მოკლეს დღესა ერთსა
ას ოთხმოცი *). ხოლო არს დაბა ველსა ზედა
ყარაბულახი, ამიერ და იმიერ უდის წყაროს-
გან მდინარენი სავსე კალმახითა არამედ სამხ-
რეთის კალმახი არს შავი და ჩდილოსი თეთრი.
და უკეთუ ჩასვა ჩდილოსი სამხრით, გაშავდების, და

*) სეხნია ჩხეიძე ასრე აგვიწერს ამ ნადირობის ამბავს
„დღესა ერთსა ინება მეფემან ვახტანგ ლევანისძემან (1703-1711
წელს) ნადირობა და წაბმანდა თრიალეთსა და მანზიანსა მთა
სა და დაიბარა ქართველთ დიდებულნი, ინადირა სარბევადა,
შეიქმნა ირემთა მოდენა... ამოსწყვიტეს სამოცი ოდენი ირემი.
მეორეს დღესა შემოვადექით შანზიანსა, შემოარტყა ირგვლივ
ჯელგა, დადგნენ სახუნდესა შინა, მოვიდა ნადირი უანგარიშო.
შეიქმნა სროლა. ამოსწყვიტეს, დაბალთეს. თვით პატრონმა
ჩვენმა სამი მოკლა. დაჯდა ნადიმს ზედან. მოართვეს მას დღე-
სა ირემი ას-სამოცი და სხვას ნაირს ვილა დასთვლიდა“ („სა-
ქართ, ისტ“, გვ. 408).

2

– 64 –

სამხრეთისა ჩდილოთ ჩახსმული განსპეტაკდების. და
ამის სამხრით არს ციხე მაღალი, კლდის ზღუდით
მოზღუდვილი, წოდებული მუსის-უალა ციხე. შიგან
სდის წყარო, და ზურტაკეტა ამას ქვეით სდის ჩდი-

ლოთ აღმოსავლეთს შუა. ხოლო ამას ეწოდა რადაბ-
რაგანი. და ყარაბულახს ქვეით ზურტაკეტას ერთვის
საფიქლის-ქვეი, გამოსდის ქარავასლის ქვესა, მოერთ-
ვის აქ ზურტაკეტას. შესაყარს ერთვის მეორე საფიქ-
ლის-ქვეი. აქა არს დაბა დიდი გომარეთი, ვითარცა
მცირე ქალაქი. ზურტაკეტასა შინა არა არს თევზი
თვინიერ კალმახისა, და იგი მრავალი კვირიკეთის
მთას უწოდებენ ეკკლესიისა-თვის, რომელი შენებულ
არს თხემსა მთისასა, წმიდის კურიკესი. და მთა ესე
არს ტყიანი და ნადირიანი, არამედ არა არს ჯეობასა
ამას შინა ვენახნი, ხილნი, თვინიერ მთის ხილთა-
გან კიდე, და ნაყოფითაცა ეგრეთვე, ვითარცა სხვა-
ნი მთის ადგილნი.

ხოლო ზურტაკეტის ჩდილოთ კერძოთ არს
ალ-თრიალეთი. და განჰყოფს თრიალეთს: აღმოსავლით,
წუ-კლდე-კრიდამ გამოკიდებული მცირე მთა ლაკვისა,
რა და მიდგმით. ბენდერის მთისა, სამხრით მთა ბენდე-
თრი-რი და გამოკიდებული მის მთისა, რომელი მოად-
ალე-გების ქციის მდინარეს, კლდეისის დასავლით, გამო-
თი-
სა, მართებით *) კვირიკეთის მთისა, ვიდრე ქარვასლის-

*) ვარიანტი: „რომელი მოადგების ქციის მდინარეს კლდე
ისი, გამომართებით კვირიკეთის მთისა“.

– 65 –

ქვეის მთამდე, ჩდილოთ, მთა კლდე კრისა *) და ერ-
ჯევნისა, ვიდრე თორის მთამდე და ბაკულიანამდე,
დასავლით, მთა შარვაშეთი და ტბის-ყურის გამჭრე-
ლი ხაზი, მთა ბარძიმისა და ფანარის გამჭრელი ხა-
ზი ბოლოლის მთამდე. ხოლო ამ თრიალეთის საშუ-
ალსა დის მდინარე ქცია, წოდებული ანუ დაბის გა-
მო, ანუ ვინათ-გან აქცევს კიდთა, რავდენცა მტკი-
ცე ქვიტკირისა იყოს, მის გამო იწოდა. **) ესე გა-
მოსდის შარვაშეთის მთასა, გამოვლის ნარიანს, თრი-
ალეთს, ქციის ხრამსა, და მიერთვის ხუნანს მტკვარ-
სა, და მარადის დის აღმოსავლეთად, და თრიალეთს
მოდის მდორედ, ხოლო ეძანს დახრამდეების, და არს
იმიერ და ამიერ კლდე-ქარაფი და მაღალი, მჯარი
100 მეტი, სიგანით 180 მარი და მეტიცა. ეძანს
ქვეით და ახალქალაქს ზევით გადმოდის ქცია მაღ-
ლის კლდიდამ, ვითარცა ღარიდამ. ძირს აქვს ტბა
დიდი. ამას ზემოთ ვერ აღვალს ორაგული და დიდ-
ნი თევზნი. არამედ არს მას ზემორ კალმახნი დიდნი
და მცირენი მრავალნი და გემოიანნი. 94 მეფემან ვახ-
ტანგ მოინადირა ტბა ესე კირ-საგლითა, და იპყრეს
ორაგული, თვინიერ კალმახისა და სხვა თევზთა, მას
ერთს დღესა, ცხრაასი ***): ხოლო ესე თრიალეთი

*) ვარ, კლდე-კარისა.

**) ვარ. იწოდა „აქცია“.

***) ვარ, „იპყრეს... ერთსა მას დღესა 83“. – სეხნია

– 66 –

არს ზაფხული ფრიად შვენიერი, ბალახიანი, ყვავილოვანი, წყაროიანი, სანადირონი მრავალნი: დიდთა ნადირთა, ფრინველთა და თევზთა. არა არს აქა ტყე, არამედ ზიდვენ ერჯევიდამ და კმარობენ უმეტეს წივასა, მოსავლით ვითარცა ტაშირი, განა ესე უმჯობესი მისი. თვინიერ აქლემისა, პირუტყვნი მრავალნი. ვენახი, ხილნი და მტილოვანნი არა რაი არს აქა, და მთის ხილნი მრავალნი. ტკბილს მოიტანენ ბარიდამ, ჩაასხმენ აქა და დადგების ღვინო კეთილი და გემოიანი. ეძანს ქვეით *) ერთვის ქციას ჩდილოდამ. ბეშკენაშენის-ჯევი. გამოსდის ერჯევისა და კლდე კრის მთასა. აღოსავლეთით ბეშკენაშენისა არს ტბა ბარეთისა, მცირე, უთევზო. გარემო მისა დაბნევი, ლაკვის **) მთამდე. მას ზევით ერთვის ქციას ჯევი ერან-თურანისა. გამოსდის ერჯევის მთას, მოერთვის ჩდილოდამ საბატეს, ქციას. მას ზევით ქციის კიდეზე არს ეკკლესია გუნზათიანი, წალკა, დიდი, კეთილ-ნაშენი, ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი თრიალეთისა მას ზევით კოხტა-ცრიცის-ჯევი, სდისვე ერჯევანსა და

ჩხეიძის თქმით „ქციის მდინარეში იყო მორევი დიდი ჩაუშვეს, კირი, შეიქნა ქერა ორაგულისა, მას დღეს მოართვეს ვახტანგს ორაგული ორას-სამოცი და სულ კი დაიჭირეს ოთხასიოდენი“ საქართ, ისტ.“ გვ 40.

*) ვარ.. ზევით,

**) ვარ.; ლეკვის.

– 67 –

თორის მთასა, მიერთვის ქციას. არწივანს, თეზის-ხრამსა შინა, არს მონასტერი კლდესა შინა, წმიდის აბი ბოს ნეკრესელის ქმნული, და აწ არს ცარიელი. მას ზემორ, საპონაურისა და ცხვრისის-ჯევი გამოსდის თორის მთას, მოერთვის ქციას, თეზის ხრამსა შინა, პირიპირ კოსაჯის ჯევისა. ქვემორ, სამხრიდამ ერთვის ქციას ავლაღის-ჯევი, გამოსდის ჯევ-ღრმის ხრამსა. ესე არს ცივი ანუ მყინვარი. მას ქვემორე ერთვის ქციას ჯევ-ღრმისა და ანდრაპ-ოლთისის ჯევი ხოლო ახალ-ქალაქს ქვეით ერთვის ქციას ჯევი აზანოსი, ჩდილოდამ, მას ქვეით ერთვის ქციას ჯევი კარწახისა, გამოსდის უზნარიანს, მოდის აღმოსავლეთად. კარწახის ჯევის შესართავს ქვეით არს ციხე მოდამნასისა, კვირიკეთის მთის ძირში, ჩდილოთ კერძ, ქცი-

ის მდინარის პირს. ამას ზეითი არს თრიალეთი, მო-
სავლით ვითარცა ტაშირი და დბანის-ჴევი დავსწე
რეთ, თაფლითურთ. ხდიან ესენიცა სელისაგან ზეთსა.
ხოლო ტბა ფანავრისა არს დიდი და თევზით
სავსე, არამედ არა გემოიანი. რამეთუ ზაფხულს დგე-
ბის გარემოს მისსა მრავალნი არვენი, ჯოგნი, მრო-
წლენი, ხვასტაგნი ქართლისა და კახეთისანი, და ნეხ-
ვი მისი გამდნარისაგან თოვლისა შესდის ტბასა-მას,
და იტყვიან მის გამო უგემურობასა. აქა არს წყარო,
რომლისა სმით, უკეთუ იყოს ვინმე მამლარი ფრიად
ანუ დაცონვილ, მოადნობს სმითა, ვითარცა ქონსა
ცეცხლი. კვალად ამ ტბას ერთვის წყარო შაორისა,

– 68 –

მდინარედ გამომდინარე კლდიდამ, და სავსე არს კალ-
მახითა. ხოლო შაორის მთის თხემსა ზედა დგას ცი-
ხე, დიდროვანის ლოდით ნაშენი, არს კვალად მთა
თავ-კვეთილი, ჴევ-ღრმა, და საშუალ ფანავრისა და
და ტბის-ყურისა ბარძიმი და ჴიქიანი. კვალად არს
შავ-ნაბადი შაორსა და თავ-კვეთილს შუა. არა არს
მთათა ამათ ზედა ტყე ანუ ხე, განა ჴევთა მცირე
არყნალნი, ნადირნი მრავალნი, ირემნი და არჩვი ჯო-
გად, შველი, დათვი. აქა არს კლდე ფიქალ ფიქლად
დაწყობილი ვითარცა კაცთა ხელით დაწყობი-
ლი და ნაშენი მთის ძირიდან თხემამდე. არა-
მედრა შედგების კაცი, ნადირი თუ პირუტყვი,
თრთის და იძვრის დაბლიდამ მაღლამდე, და არა
დაირღვევის. ესრეთი კლდე შანბიანსა ზედაცა არს
მრავალი, არამედ აქა უმეტეს უცხო, უწოდებენ
კარკნალსა. ტბა ტბის-ყურისა არს წყალი ანკარა,
სასმელად ტკბილი და შემრგო, გარემო ნამოვანი,
ტყიანი, ბალახ-ყვავილიანი, წყაროიანი და კალმახი-
თა სავსე, დიდ-წვრილითა და ფრიად გემრიელითა.
ხოლო არიან კაცნი თრიალელნი მოსილნი ვითარცა
დბანის-ჴეველნი, სიმკნე ჰაეროვნებითაცა ეგრეთნი,
განა ესენი უმჯობესნი ყოვლითა.

აღ- ხოლო მოდამნახეს ციხის ქვეით არს ხრამი ქციი-
წე. სავე ნახიდურამდე მაღალი და განიერი, ვითარცა
რა დავსწერეთ ეძან-ახალ-ქალქს შუათი, არამედ ეს უმე-
ტეს მაღალი და განიერი, ტყიანი, ნადირიანი, ფრინვ

– 69 –

ლიანი, ვენახოვანი, ხილიანი. ახალ ქალაქამდის დის
ქცია სამხრით, დაბის ქციისამდე. მოდამნახეს ქვეით
არს ვარდისუბანს მონესტერი უგუნბათო, შვენიერს
ადგილს. მას ქვეით ერთვის ქციას ჴევი კლდეისისა.
გამოსდის ბენდერის გამოკიდებულის მთასა. ჴორჴებს

ქცი-
სი
ხრა-
მი
სა.

არს ქვაბი კლდისა, რომელი არს ზამთარს თბილი, ვითარცა აბანო, და ზაფხულს დის წყარონი კლდი-დამ. მას წყაროს ჰყინავს, და არს ყინული ფრიად წმინდა, და მრავალნი ჰზიდვენ ზაფხულს მეფისათ-ვის. ამის დასავლით არს ციხე, და არა არს აქაცა ვენანი და ხილნი. ამ ჯვს ქვეით ქციაზედ არს ლიპარიტის-უბანს მონასტერი მცირე, კეთილ-შენი, და აწ არიან ეს ორნი მონასტერნი ცარიელნი. აქ ერთვის ქციას ჯევი ძველ-გომარეთისა, გამოსდის კვი-რიკეთის მთას. ესეცა არს უვენახო, უხილო. მის ქვემორ არის დაბა ქცია მდინარის ქციის პირსა, აქა არს მონასტერი კეთილი და აწ ხუცის სამარად. ქვე-მორ მისა არს მონასტერი ფიტარეთს, შვენიერ-ნა, შენი, გუნბათიანი, შვენიერს ადგილს, ზის წინა-მძღვარი. მის ქვეით ერთვის ქციას ფოცხვერიანის. ჯევი, ვენახ-სილიანი. ქვეით მისსა, ქციის კიდესა ზედა, ციხე ულუტისა. მის ქვეით სამხრით არს ციხე ბე-რიქალისა, კლდესა ზედა, კლდითავე მოზღუდვილი, შეუალსა და მაგარს ადგილს. ქვემორე მისსა ერთვის ქციას ჯევი ტორნე, ირაგის ჯეობის მდინარე. გამოს-დის ბენდერის მთას, მოდის სამხრით. არამედ ჯეობა

– 70 –

ესე არს ვენახოვანი, ხილიანი, ტყიანი, ნადირ-ფრინვ-ლიანი, მოსავლიანი. გარნა ბენდერის მთის კერძოდ, ვითარცა სხვა მთის ალაგნი. ამ ხევზედ, სამღერეთს ზეით *), გვიანას არს მონასტერი მცირე, აწ ხუცის-სამარ. მას ქვემორ მონასტერი, ქციის ხრამსა შინა, პირ-ღებულს, კლდე გამოკვეთილი, დიდითა შენობი-ფა. და ყოვლით შემკული. ზის არქიმანდრიტი. იტყ-ვიან თამარ მეფის ქმნულსა.

მის ქვემორ არს ციხე ორბეთი, აწ წოდებული სამშვილდე. აღაშენა ქართლოს და პირველმან მე-ფემან ფარნაოზ ყო საერისთოდ და ქალაქად. არამედ იყო **) 83 მეფის სვიმონისამდე. ქალაქი არს ფრიად მაგარი. სამხრით უდის ქცია, ჩდილოთ უდის ჭივ-ჭავა. საშორისსა ზედა არს გარდავლებული, ხრამით ხრამამდე, ზღუდე განიერი და მაღალი. კვალად გა-რე მის ქალაქისა ზღუდე გარდავლებული, ეგრეთვე დიდროანითა ლოდითა. ციხესა შინა აღაშენა ეკე-ლესია გუნბათიანი 32 მეფემან მირდატ ***), შემუს-რა ლანგთემურ, მერმე ოსმალთა. ზაფხულ არს ცხე-ლი, ზამთარი ცივი, არამედ მშვენიერი ****) და კე-თილ-ჰაოვანი. ამის ძირს, ქციის-პირს, არს მონას-

*) ვარ, სამხრეთს ზეით.

**) ვარ, იყო ესე ქალაქად.

***) მეფობდა 439–446 წ.

ტერი მცირე, აწ ხუცის სამარ. ხოლო ქციის ხრამი აქა არს სიმაღლით ორასი მარი და მეტიც, და განით ხუთას სამ -ოცი მკარი და ჭივჭავას ხრამი ორ-ასი მკარი. აქ, ჭივჭავასა ზედა, არს კლდე სპეტაკი და მისგან სცვივა ბროლი გათლილი კუთხედ, მწვეტი ორ კერძოვე. ჭივჭავას წყალი სდის ბენდერის მთასა და მოდის სამხრით. არს ვენახოვანი, ხილიანი, არამედ მთისაკენ არა *). ამის სადინს არს ნადარბაზევი, თამარ მეფის ნასასახლევი. აქა არს ტბა მცირე, ლულუფრისაგან კიდე, მას შინა არა-რაი. ხოლო სამშვილდეს ქვეით ქციის ხრამი, ნახიდურამდე, უმეტეს განიერი. აქ ნაყოფიერებს, სხვათა აღგილთაგან მეტად, ბროწეული, ლეღვი, ზეთის ხილი და სხვანი ხილნი. გაღანამცა ზამთარს არს თბილი, და ზაფხულ ფრიად ცხელი. რამეთუ ზამთარს შეშა არა უკმს. ნაკიდურს ქვეით დის ქცია გაშლით, მინდორსა ზედა, განა კბოდე-ფლატიანსა იმიერ და ამიერ. არმედ ხრამთა ამათ შინა არიან მრავალნი ქვანნი, კლდეთა მაღალთა შინა გამოკვეთილნი, სახიზრად, ვიეთნი აწ კაცთაგან მიუსვლელნი არიან, და მათ შინა ფუტკარნი მრავალნი, რომლისაგან გარდმოედინებთან თაფლნი, კვალად არის ქციასა შინა თევზთა სიმრავლე ფრიადი და გემოიანნი, პირუტყვნი უამრავნი, ამიერ და იმიერ დაბნებანი, ხოლო ხრამის

*) ვარ.. არამედ მთისაკენ არა ნაყოფიერებს

კიდესა ზედა, რომელნი დაბნები არიან, არა არს მუნ ვენახნი და ხილნი, ჩდილოთ კერძ ხრამსა შინა აკეთებენ მცირედ აბრეშუმს. არს აქა ფრინველთა სემრავლე, შინაურ-გარეულთა, და უფროს კაკაბთა. ნაკიდურს ქვეით, ქციის ამიერ და იმიერ კიდესა, სახლობენ ელნი მაჰმადიანნი, მოხარკენი და მოლაშქრენი მეფისანი, არამედ ბაირდის სულტანი, რომელი დასხნა შაჰ-სეფიმ ავლაბარს ქვეით ნაჯბადინამდე, და ეკვლესია ნაზარა-სოფლამდე. ხოლო ადგილსა ამას პირველ ეწოდებოდა წყალთა-შუა, და აწ ბაიდარი. არამედ არს ფრიად ნაყოფიერი ადგილი ესე. ნაყოფიერებს ყოველნი მარცვალნი თესლთა, ხილნი წალკოტთა და მტილთა უცთური და მრავალი. აბრეშუმი, ბანზა მრავალ, პირუტყვნი, აქ ლემიდამ თხამდე, ყოველნი. მფრინველნი გარეულ-შინაურნი ყოველნი აურაცხელნი, და მფრინველთ

სანადირო წარჩინებული ყოველთაგან. ხოლო ნაჯ-
ბადინს ქვეით არს ხუნანი, აღმოსავლით და ჩდილოთ
უდის მტკვარი, სამხრით ქცია. აღაშენა ციხე ქალა-
ქი ქართლოს, პირველ უწოდა მტკვრის-ციხე, შემდ-
გომად ხუნანი, და აწ მაჰმადიანნი უხმობენ ყიზ-ყა-
ლას *), დაბის გამო. პირველმან მეფემან ფარნაოზ
ჰყო საერისთოდ, ვინადგან იყო ქალაქი და ნაპირის

*) ვარ, ქალისციხე ყიზყალას (ყიზყალა ქართულად ქა-
ლის-ციხე).

– 73 –

ადგილი. შემდგომად ყრუსა მოოხრდა ქალაქი, და
ციხე იყო აქამომდე. აქ არს ნახიდვარი. ამის გამო
აღაშენა 89 მეფემან როსტომ ხიდი ქვიტკირისა,
დიდ-შვენიერი, რომლისა სვეტსა შინა არს სახლი
შვენიერი, მჭურეტი იმიერ და ამიერ მდინარისა,
სივრცე ხიდისა ათი მჯარი. აქეთ და იქით ქციის კი-
დესა ზედა ფუნდუკნი*) დიდნი და კეთილნი, თლი-
ლის ქვისანი, ხუნანის ველსა არა იყო ნაყოფი უწყ-
ლობით. 94 მეფემან ვახტანგ გაიტანა რუ ქციისა
ნახიდურის ბოლოდამ და აღაშენა დაბნები, და ნა-
ყოფიერებს ფრიად.

ხუნანის ჩდილოთ კერძოთ ერთვის მტკვარს, ალ-
დასავლეთიდან, მდინარე ალგეთი. გამოსდის კლდე- წე-
კარს, და მოდის აღმოსავლეთად. ხოლო იმზღვრების რა
მდინარე ესე: აღმოსავლით მტკვრითა, სამხრით ლომ- ალ-
თა გორით და აწ მარნეულის გორის აღმოსავლე- გე-
თის თად გულთაფამდე, დასავლით ამისივ გორის წასრუ- თის
ლი წრაუთის თავამდე, მიწევნილი სამეზამდე და მის- მდი-
რული ბენდერის მთამდე, და ბენდერი-ლაკვს**) გო- ნა-
რამდე. ჩდილოთ გორა კუმისისა, მტკვრიდამ მიყო- სა
ლით კოჭრამდე, განვლის სამადლოს და სხალნარს,

*) ვარ.. ხიდში დატანებულნი ფუნდუკნი

**) ვარ.: ბერნდერი ლაკვის გორამდე

– 74 –

მიადგების დიდ-გორს, და მთა დიდ-გორი და ერიქა-
ლისა*), და მიადგების კლდე-კარს; დასავლით, კლდე-
კრისა გამოკიდებული ლაკვს**) გორა, მიდგმით ბენ-
დერისა. ხოლო კლდე-კარი აღაშენა ლიპარიტ-ბაღუმ-
მან ***), და არს მაღალს მთის კლდესა ზედა ციხე.
ამ მთას გამოსდის ალგეთი, არა არს უწყებულ, რით
ეწოდა ალგეთი. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს საყავ-
რის-ხევი, ჩდილოდამ. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს
მჟავის ხევი. გამოსდიან ორნივე კლდე-კარს. ამათ

უწოდებენ კლდე-კარის სოფლებად. ამას ქვეით არს მანგლისი, ეკკლესია გუნბათიანი. აღაშენა დიდმან კოსტანტინემ, მარიან მეფის ჟამს, და დაასვენა აქა ფეკის ფიცარი უფლისა, არ-ოდეს შემუსრვილ არს. სამხრით გუნბათსა შინა არს მაჰმად ლომსა ზედა მჯდომარე დახატული. იტყვიან მის გამო მაჰმადიანთა არა შეუმუსრავთ. ზის დასმული გორგასლისაგან ეპისკოპოზი, მწყემსი ალგეთის ხეობისა და ქციის ზემოთისა თრიალეთამდე. მანგლისს ქვეით ერთვის ალგეთს ხევი კველთეთისა, გამომდინარე დიდგორის მთისა. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს ლაკვის-წყალი დის ლაკვას ერთს წყაროს ერთი საწისქვლო წყალი. არამედ ადგილი ლაკვისა არს შვე-

*) ვარ.: ერიქალი.

**) ვარ.: დევის გორა,

***) ლიპარიტ ორბელიანი თანამედროვე ბაგრატ III-ისა.

– 75 –

ნიერი, ვითარცა თრიალეთი. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს დვალთა ღოლოვნის-ჯევი. გარნა პატივანს ზეით, კლდე-კარი დიდ-გორამდე, არა არს ვენახნი და ხილნი, არამედ ვითარცა მთის ადგილნი აღვსწერეთ მოსავლითა. განა არს ტყიანი, ნადირიანი. პატივანს ქვეით ვაკეს არს ლოდი, რომელი გვალვასა თუ გარდაბრუნო *) და შენამო, მოვალს წვიმა, ხოლო წვიმიანობასა შინა თუ შეაყარო ნაცარი და გარდაბრუნო, იქმნების უწვიმრობა. ამას ქვეით დის ალგეთი ჩდილოდამ სამხრით და ერთვის საშუალს გუდარეხის-ხევი. ხოლო გუდარესს არს მონასტერი უგუნბათო, ბენდერის მთის ძირს, ფრიად შვენიერი, შვენიერს ადგილს მრავალნი შენობანი; ზის წინამძღვარი. მას ზეით, ბენდერის მთისაკენ, არს ციხე და ადგილი კლდოვანი, კლდითავე მაგარი. ქვეით ამისსა ალგეთს ერთვის ამლივის-წყალი თაკვიდამ, სდის სამჯრით, ხოლო ბუჟღულეთს ქვეით იწყებს ალგეთი აღმოსავლეთით დინებასა, და ტბისის უკან, ჩდილოთ კერძ, არს ციხე ბირთვისი, კლდესა ზედა შენი და გარემო კლდითა მოზღუდვილი ეჯ-ნახევარ ოდენ, და შეუვალი. და დიან მის შორის წყარონი. ჩხიკუთის 'სამხრით არს ეკლესია სამება წმიდის გიორგისა, მაღალს გორასა ზედა ნაშენი, არმედ საკვრვე-

*) ვარ.: რომელი გუალუასა თუ გარდააგორვო, იქნების წვიმიერება.

– 76 –

ლი, რამეთუ დიდროანითა ლოდითა შენი, რომელი კაცთაგან არა შესაძლებელი *) არს მისი ქმნა, რომელი ავლია ზღუდედ. ძირს მისსა არს წყარო დიდი და ფრიად კარგი. ძველად იწოდა გმირთ ნაკვეთი და იყო ციხე, ხოლო აწ ეკვლესია. ამას ქვეით ერთვის ალგეთის ხევი საღირაშენისა. გამოსდის სხალნარს და მოდის სამხრით. ამას ერთვის ხევი ზრბით ოშეთისა **). მას ზედა არს მონასტერი საძელოსი, მას ზევით ზობითის ***) ჯევზედ, მაღალს კლდეზედ, არს ეკვლესია ორბეთი, ხოლო სად ერთვის ალგეთს ჯევი ესე, მუნ არს ციხე ფარცხისი, ფარი ბირთვისის ციხისა, აწ შემუსრვილი. ამის გამომართებით, სამხრით, არს წინ-წყარო, ქალაქი მცირე, მოსავლიანი, კეთილ-ჰაოვანი, მაღალს ადგილზედ მდგომი. აქა არს წყარო: უკეთუ მით მოხარშო მარცვალნი რომელნიმე და დღეთა შენთა ხარშო, ვერაოდეს მოხარშავს, გარნა სასმელად და სკამარად კეთილი.

ფარცხის ქვეით ერთვის ალგეთს ჯევი ბოგვისა. გამოსდის სხალნარს, მოდის სამხრით მას აქეთ ერთვის ალგეთს ჯევი ასურეთისა. გამოსდის სამადლოს. ხოლო სამადლო მიწოდების მუნ ფუნდუკისათვის. მოდის ჯევი ესე სამარით. კიკეთს ქვეით,

*) ვარ.: კაცთაგან ძვილ შესაძლებელ არს მისი ქმნა.

**) ვარ.: ზარაბიოშეთისა.

***) ვარ.: ზარაბითის.

ჯევსა შინა, არს მონასტერი კაბენისა. ყოფილ არს დედათა, გუნბათიანი, შვენიერი, აწ არს ხუცის სამარ. აღაშენა მეფემან თამარ. სამხრით, მას ზემორ, არს ციხე აზეულასი და აწ კოჟრისა, თხემსა ზედა კლდისასა, ამ ციხის სამხრით არს სასახლე მეფისა კოჟორი; აღაშენა 89 მეფემან როსტომ. უმეტეს 91 მეფემან გიორგიმ და 94 მეფემან ვახტანგ. დგებოდნენ ზაფხულს მეფენი. ღოუბნის ჯევი გამოსდის კოჟრის ციხის გორას და ერთვის ასურეთის-ჯევს. ასურეთის-ჯევს ქვეით, სამხრით, არს დურნუკი. აქა არს კრკნალი და დარანნი დიდ-დიდნი. ეგრეთვე მარნეულს, სადაცა არს აფთარნი მრავალნი. მარნეულს არს ნაციხვარი, მის გამო იწოდა ძველადვე ლომთა-გორა, მის სამხრით არს დაბა ეკვლესია, და სიციხისათვის ჯოჯოხეთად წოდებული. აქ ითხრების მიწა და ხდიან გვარჯილასა. ეგრეთვე იაღლუჯის მთასა შინაცა მიწისაგან ხდიან გვარჯილასა. ხოლო ალგეთის მსახლობლის *) ბარათიანთაგან ეწოდების ამ ადგილთა საბარათიანო აწინდელს ჟამსა, თვინიერ დბანის-ჯევსა, თრიალეთისა, ტაშირისა და სომხითისა, ჟამთა ამათ,

ხოლო ალგეთის შესართავის ჩდილოთ, იაღლუჯამდე, მტკვრის პირს სახლობენ ელნი მაჰმადიანნი, მთესველნი ბრინჯისა, ბანბისა და ყოვლისა თესლ-

*) ვარ.. მსახლობელთ.

– 78 –

მარცვლისა. აკეთებენ აბრეშუმსა. მოხარკენი არიან მეფისა, საესენი ყოვლითა პირუტყვითა.

საყალტუთნის დასავლით არს იაღლუჯის მთა, უტყეო და უწყლო, და სადაცა სდის წყარო მცირე, იგიცა მწარე და მლაშე. არამედ არს ფრიად ბალახოვანი, ზამთარ-ზაფხულს სულ მოუკლებელი, რომელსა ზედა იზრდებიან არვენი, მროწლენი, ჯოგნი და აქლემნი. იპოვების მგზავსი იამნის ქვისა, დიდი და მცირე, მრავალ-ფერნი. აქა არს ბალახი კალია, რომლის ძირს დასწევნი და ნაცრითა მისითა ადუღებენ საპონსა უმჯობესსა, კვალად ხმარობენ სხვა ფერცა. ამის მთისა დასავლით, ხოშაგერმას*) იქით, არს ობის-ცის, ველსა ზედა, და აწ შემუსვრილი. და ამის ჩდილოთ კერძ არს ტბა კუმისისა, მლაშე, შესდის წყარო კოდისა, კვალად ერთვის კოჭრისა და გუდელისის ჭევის წყალი. ამ ტბის დასავლით არს კუმისი, დაბა დიდი, ვენახოვანი, ლელვიანი, ბროწეულიანი, ხილიანი. ამის მინდორსა შინა მოვალს ყოველნი თესლნი, ბრინჯ-ბამბას გარდა; კანაფი უმუშაკოდ სცენდების. კუმისის თავს, კლდესა შინა, არს გამოკვეთილნი ქვაბნი. კუმისის აღმოსავლით, მტკვრისაკენ, არს თელეთები და ეკვლესია წმიდის გიორგისა სასწაულთ-მოქმედი. მტკვრის კიდეზედ არს ჭალა ყურყუთა, და აწ სონდალულად წოდებული, ნაყო-

*) ვ. ხოშგერმა,

– 79 –

ფიერი ყოვლითავე ამ ქალიდამ იაღლუჯამდე და კუმისის ტბამდე და მტკვრამდე არს მინდორი დიდი, აწ წოდებული სარვანი სამეფოთ *) აქლემთა დგომისათვის, უწყლობით უნაყოფო.

ხოლო კოჭრის ჩდილოთ კერძ არს სკვირეთის მდინარე, აწ წოდებული ვერე. გამოსდის დიდ-გორის მთას, მოდის აღმოსავლით, ერთვის მტკვარს დასავლიდამ, ტფილისის ჩდილოთ კერძ. შესართავსა ზედა**) არს ლურჯ-მონასტერი და ჯეობა ესე, თის დიდ-გორის მთის კერძო, არს უვენახო, უხილო ვანათამდე***). მას ქვეით ვენახოვანი, ხილიანი, ტყიანი, ნადირიანი, ფრინველიანი. ვანათს ქვეით, სამხ-

აღ-
წე-

რით, არს ციხე წვერისა აქავ არს ჴევი გელიყარისა. მას ქვეით წყდულეთს ერთვის ვერეს-ჴევი, და ამ ჴევის თავს, მთაში, ჩდილოთკენ, არს ციხე ლასტისა. ამას ქვეით, სამხრით, ყოვლად-წმიდის მონასტერი ბეთანია, გუნზათიანი, მაგარს ადგილს, თამარ მეფის აღშენებული და აწ ხუცის სამარ. მუნ ერთვის ჴევი ვერეს სამადლოდამ. ამას ზედ არს რკინი-ცისე უქ-ჴტკირო, კლდისაგან მოზლუდვილი. ამას ქვეით არს

*) ვ. სარკინისა მეფეთ აქლემთა

**) ვ.: ზედა ვერისასა

***) ვ. ვანათი არს თავსა მდინარისა ამის, ჴამთარ და ჴაფხულ გასამლისი, ნადირით ფრიად სავსე და კეთილი სანადი-რო.

3

– 80 –

ახალდაბა და ამის დასავლით უძო, ეკკლესია წმი-დის გიორგისა, მაღალს გორასა ზედა, მჴვრეტი კოჴ-რისა და ტფილისისა. არამედ არს კეობა ესე ფრიად მაგარი და მოსავლით და პირუტყვით შემკული, განა იცის სეტყვა ხშირად, რამეთუ მოადგს დიდგორი. ხოლო მთა დიდგორისა არის მაღალი და თხემთა უტ-ყეო, კალთათა ტყიანი, ბალახ-ყვავილიანი და წყა-როებითა შემკული, ნადირნი მრავალნი. აქა არს წყარო: ცივებით გაყვითლებულმან უკეთუ სვას და დაიბანოს პირი, წამს განჴკურნებს; იყო. ძველად მე ფეთა სადგური ჴაფხულს, აწ არს მეფეთა ცხენთა საბმური ჴაფხულს. არს მოავალთა ადგილთა მჴვრე-ტელი. ამისი ჩდილოთ კერძი მეოთხე სადროშოსი, ხოლო სამხრით კერძი ამის *) სადროშოსი. ამის პი-რის-პირ, სამხრით, მთა ბენდერისა, ეგრეთვე ტყიანი და ბალახ-ყვავილოვან-წყაროიანი, და თხემთა უტ-ყეო, და თრიალეთისაკენ სრულიად უტყეო. ხოლო ესენი, რომლნიცა აღვსწერეთ, ძველად არს ორ სა-ერისთოდ.

ხოლო გარდაბანი არს საზღვრით: აღმოსავლე-გარ-თით, მტკვარი და ხუნანის გამართებით ბერდუჴის და-აღმოსავლეთის მცირე მთა; სამხრით, შულავრისა, ბა-ჴაპალისა და ბოლნისის გორაები; ჩდილოთ, მტკვრი-ნი-სა-დამ ტფილისის გორაები; ტაგნაკეთამდე; დასავლით,

*) ამისი მესამე

– 81 –

ჴევი ასურეთისა წინწყაროს გამომართებით ნახიდუ-

და

რამდე და ბოლნისის მცირეს მთამდე. მიწოდების ქართლოსის მის გარდაბანის გამო, რომელსა ხუნანი და ესენი მისცა დედამან მისმან, და უწოდა სახელი თვისი. ამასვე უწოდეს შემდგომად აგარანი, არამედ შემდგომად განდგომისა გრიგოლი მთავრისა *) ამას დაედვა გრდანი, ლილო და მარტყოფი, და იწოდებო-
ნი და ესენი გარდაბანად, და არს საერისთო ხუნანისა: წინ-თქმული გარდაბანი, სომხითი, ბერდუჯის მდი-
ნარე, ტაშირი და ზანზაკი. ხოლო მეორე საერისთო სამშვილდისა არს: საბარათიანო, დბანის-კევი, სკვი-
რეთი, თრიალეთი, რომელი იყო წილი გაჩიოსი, გარდაბანს ზეითი. ამან აღაშენა ქალაქი გაჩიანი. იყო ესე ძე ქართლოსისა, რომელსა მისცა დედამან ოზის-
ციხე და სკვირეთიდამ ვიდრე ფანავრადმდე და აბო-
ცის თავამდე, და განყოფილებადმდე იყო ესრეთ საერისთოთ, -არამედ უწოდებდენ დღედმდე სომხით-
საცა, თვინიერ თრიალეთისა, ორთა საერისთოთა, რამეთუ ვინათგან ხოსროვანთა შემდგომად ზაგრატ
მეფისამდე დაიპყრეს სომხითის მეფეთა ადგილნი ესე-
ნი, ვითარცა მოგვითხრობს ცხორება, ამისთვის უწო-
დეს სომხითი, ხოლო აწინდელს ჟამსა იყო ერთ სას-
პასკეტოდ, რომელნი შეიცვალეზოდნენ სპასკეტნი.
კვალად იაღლუჯის აღმოსავლით და მტკვრის

გა-
ჩია-
ნის
საე-
რის-
თო-
ნი

*) გრიგოლ ქორ-ეპისკოპოსი † 827 წ.

– 82 –

აღწე- გაღმართ არს ბოსტან-ქალაქი, რომელი არს რუსთავი,
რა ხოლო აწ ნაგები, ესე აღაშენა ცოლმან ქართლო
ბოს- სისამან ცის-ქალაქი *). შემდგომად 28 მეფემან თრდატ
ტან- აღაშენა ეკკლესია კეთილი. გორგასალ დასვა აქა ეპის-
ქალა- კოპოზი და იყო 64 მეფის დავითისამდე. არამედ გამოსლ-
ქისა და ვასა ბერქა ყეენისასა მოჭრდა და აწცა არს ოკერ.
და ამ ჟამთა შინა ქმნა სასახლე 92 მეფემან ერეკლემ,
ჯის მერმე შემუსრა 94 მეფემან ვახტანგ. ხოლო საზღ-
მთი- ვარი ამისი არს: დასავლით, მტკვარი; ჩდილოთ, კე-
სა ვი ლოჭინისა; აღმოსავლით, მთა გარეჯისა ვიდრე
მწარე-წყლადმდე; სამხრით, მწარე-წყალი.

ნაგების აღმოსავლით და სამხრით არს ველი
დიდი ურისა, სავსე ქურციკითა, რომელსა მოინა-
დირებდენ მეფენი წლითი-წლად. ხოლო მტკვრის კი-
დეთა ჭალა დიდი, სავსე ეშვითა **), მშვლითა, დათ-
ვითა, მგლითა, და წვრილის ნადირითა. ირემი იმყო-
ფის ჟამად, და ჯოჯოზნი მრავალნი. გარეჯის მთას
არს მონასტერნი კლდესა შინა გამოკვეთილნი, სე-
ნაკნი, ტრაპეზნი და პალატნი. ზამთარ თბილი, ზაფ-
ხულს გრილი ნათლის მცემელს ზის არქიმანდრიტი,
ჩიჩსიტურს ზის წინამძღვარი, დავით-გარეჯას არქი-

მანდრიტი, ბერთ-უბანს წინამძღვარი. არამედ ყოფი-
ლან მონასტერნი მრავალნი ვიდრე მწარე წყლამდე,

*) ვ.: ციხე-ქალაქი

**) ეშვი ანუ ღორი.

– 83 –

და მოწესიოთ სავესენი. ხოლო აწ არს ხუთი მოწე-
სიოთ მყოფი. არა არს აქა წყალი, არამედ იპყრობენ
წვიმისაგან. კლდის ქათა შინა და სმენ მას. არა არს
ტყე, არამედ ძეძვი, მით ხარშვენ და აცხოზენ არს
ეკკლესიანი შემკულნი და დახატულნი ძველითაგან. მო-
ნასტრად ქმნული არს 13 მამათაგანისა დავითისაგან,
მერმე შემკული და მომატებული მეფეთაგან. რამეთუ
ნაგებიდამ გაიღო 94 მეფემან ვახტანგ რუ მტკვრისა-
გან, და მიერ ჟამითგან ნაყოფიერებს ჭალებს ქვეი-
თი მინდორნი. ყარაიის ქალას ქვეით მტკვრის კი-
დეს ესახლნენ ელნი დემურჩი ასალნუ, სავესენი პი-
რუტყვითა: რამეთუ ზამთარი სითბოთი და ტყითა და
ბალახითა მოუკლებულ არს ადგილი ესე, და პი-
რუტყვნი მათი დგებოდნენ გარეჯის მთასა ზედა. რა-
მეთუ რაოდენნი წყარონი სდიან მთასა მას მლაშენი
არიან და პირუტყვთა შემრგონი. არს მთასა ამას ზე-
და თუთუბო, კაპარი მრავალი. ხოლო რაოდენნი
ელნი დავსწერენით ქართლს, ზამთარი არიან ამ ად-
გილებთა შინა, და ზაფხულს აღვლენან ყაიყულისა
და პალაკაციოს მთასა ზედა. არამედ აჰყარა შაჰ-ნა-
დირ და დასხნა ხორასანს, და არს ესეცა სასპასპე-
ტო საბარათიანოსი.

ნაგების ჩდილოთ, მტკვრის კიდეზედ, არს ჭა-
ლა უჯრალაჯის, ეგრეთვე ნადირიანი და ჯოჯობ-
ფრინვლითა სავესე. იდგა ჯოგი მეფეთა და უწოდე-
ბენ საჯოგის ჭალას. არამედ. ესე ადგილნი, ნაგებს

– 84 –

ზეით არს ძველად კუსთისა, რომელსა მისცა დე-
დამან კუხოსს. ზოლო ნაგებს ქვეითი სურეთსა არს,
და აწ უწოდებენ ყარაიას და გარეჯის მთას, მასვე
ძველს სახელს, ხოლო მსახლობელნი არიან სომხით-
საბარათიანოს მთავარნი და აზნაურნი, ვითარცა ნი-
შანი გვიდვია რუკასა ამას. არამედ არიან მშვიდნი,
მორჩილნი, ბრძოლასა შემმართველნი, შვენიერ-ჰა-
ეროვანნი, ეგრეთვე ქალნიცა უმეტეს ნაზნი, ხოლო
თათარნი, რომელნიცა დავსწერენით, არიან სუნნი,
ქცევითა ვითარცა შვენის პირუტყვთა მწყემსთა, გა-
ნა მკნენი, შემმართველნი, ახოვანნი, ჰაეროვანნი;
უწოდებენ თარაქამად, ვინათგან ბრიყვნი, უცოდ-

ნარნი არიან; ქალნიცა ეგრეთნივუ, არამედ მო შავგვ-
რემონი, მხნენი და მბრძოლნი უფროს კაცთა, ცხე-
ნითა თუ ქვეითათა

ხოლო არს მეოთხე სასპასპეტო ტფილისიდან
აღ- ვიდრე ტაშისკარამდე, მეფისა თანა მყოფნი, და
წე- იმ ზღვრების: აღმოსავლით, ლილოს საზღვრით, რო-
რა მელი განვლის ხაზი შარობის ლილოსასა აღმოსავ-
მეოთ- ლით სამხრითკენ ლოჭინამდე, რომელსა ეწოდების
ხე ომანის-ჯევი; მუხით განვლის სამგორსა და ჩადიკარს
პას შუა, და მრავალ-წყაროსა და სათის-ჭალას შუა და
პე მიადგების ბერთუზნის დელესა ხოლო ლილოდამ
ტო- ჩდილოთ მიადგების ჯევმმარს და ჯევმმარი მტკვარს
სი მიადგების, და მტკვრის კიდე მცხეთამდე; სამხრით,
ლოჭინის-ჯევი და გამოღმართ კრწანისის გორა, შინ-

– 85 –

დისისა და წავკისის გორა, და წყნეთის გორა, და
სკვირეთის ჩდილოთ კერძი სხალდიდამდე, სხალდი-
დიდამ დიდ-გორის მთამდე მიყოლით. ერიქალის მთა,
კლდე-კარი, ერჯევანი, თორის მთა, და გაყოლით
ნარიანის ხაზი ტბის-ყურამდე ჩდილოთ, მტკვარი,
და დასავლით დამჩხერალოდამ სადგერსა და თორს
შუა, ბაკულიანის მთამდე და ტბის-ყურამდე. ხოლო
ტფილისის სამხრით ერთვის მტკვარს კრწანისის-ჯევი,
დასავლეთიდან კუმისისა, და შინდისის მცირე მთე-
ბიდამ გამომდინარენი.

ხოლო ტფილისი არს სამი ქალაქი: ტფილისი,
კალა და ისნი. ჰყოს მტკვარი კალას, ტფილსს და
ისნს. კალას უდის ჩდილოთ აღმოსავლით, ტფილისს
ჩდილოთ და ისნს დასავლით და სამხრით. ხოლო კა-
ლასა და ტფილისს ჰყოფს სალაღაკისწყალი, რომე-
ლი გამოსდის წავკისისა და კოჟრის მთებსა, სამხრით,
და აღმოსავლით უდის კალას, და დასავლით ტფი-
ლისს. არამედ პირველ იყო დაბა. 27 მეფის ვარზა-
ბაკურის ჟამსა შინა აღაშენა შურის-ციხე, მცხეთი-
სათვის, ერისთავმან სპარსთამან. შემდგომად გორ-
გასლან დადვა საფუძველი. დაჩიმ, 34 მეფემან, ქმნა
ქალაქად და ტახტად მეფეთა, და მურვან-ყრუს*)

ტფი
ლი
სის
აღ.
წე-
რა

*) მურვან-ყრუ. მმა ქალიფა აბდალმელიქისა, საქართვე-
ლოში შემოვიდა მე VII საუკ. გასულს.

– 86 –

შემდგომად შემუსრეს ხაზართა *) და აღაშენა ამირ
აგარიამან. შემდგომად შემცირებისა მცხეთისასა და
აოხრებისა მისისასა, უმეტეს ტახტი იქმნა ბაგრა-
ტოვანთა. ტფილისს დის ცხელი წყალი კლდიდამ,

არს მით აბანონი ექვსნი, და დიდ-შენნი ავაზიანნი. მოდის მომდინარე ცხელი წყალი. აქ თაბორს ყოფილა ციხე, არამედ აწ შემუსვრილი არს. აქ დასხნა შასეფიმ სეიდნი, მის გამო სპარსნი უწოდებენ სეიდაბადს ყოფილან ეკკლესიანი დიდ-შენნი, არამედ აწ შემუსვრილნი არიან.

კალას არს ციხე, ნაშენი მაღალს კლდესა ზე-და და ჩამოზღუდვილი სალაღაკის-ჯევი მტკვრამდე. სალაღაკის ჯევის კარს უწოდებენ განჯის-კარად. მაღალს ციხეში არს ეკკლესია გუნბათიანი, წმიდის ნიკოლოზისა და სასახლე მეფისა. პალატნი დიდ-დიდნი და შვენიერნი. არამედ დაუტევა 89 მეფემან როსტომ, ჩამოზღუდა კალა, ციხიდან კიდის ყურამ-

*) 718 წელს გამეფდა ჯუანშერ არჩილისძე. ხაზართა მეფემ ცოლად თვისად მოითხოვა არჩილ მეფის ასული შუშანა. ჯუანშერმაც და შუშანამაც უარი შეუთვალეს. გადმოვიდა ხაზართა ჯარი, შემუსრა ტფილისი, და დაატყვევა შუშანა და დაბრუნდა. დარიალს რომ მიაწიეს, შუშანამ საწამლავი შესვა და იქვე გარდაიცვალა.

– 87 –

დე, და მისცა სპარსთა (მიერიტგან უპყრავთ*) მათ) და თავისა თვისისათვის სამეფოდ **) აღაშენა, სიონსა და ანჩის ხატს შუა, სასახლე, მტკვრის გარდა კიდე-ბით, ყიზილბაშთა რიგისა. ხოლო 94 მეფემან ვახტანგ აღაშენა სახლი შვენიერი, სრულიად სარკისა და მოოქროვილი, დიდ-მხატვრობითა, ლაჟვარდითა და მარმარილოს კედლითა. შემუსრეს ოსმალთა, არს კალას ეკკლესია გუნბათიანი, დიდი, დიდად შვენიერი, სიონი, წოდებული ღუთის-მშობლისა, რომლისა საფუძველი დასდვა 39 მეფემან გურამ, შემდგომად შეასრულა ქვრივმან ვინმე და მოქალაქეთა, და 41 მთაკარმან ადარნასემ, ხოლო აწ დარღვევასა ზედა მიხდილი განაახლა და აღაშენა ძირიდან გუნბათითურთ 94 მეფემან ვახტანგ. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ტფილისის სამხრით ქციისამდე. არს კვალად ეკკლესია ჯვარისა, გუნბათიანი, შვენიერი განაახლა აწ იმერლის-შვილმან. არს კვალად ანჩის-ხატი, დიდი, უგუნბათო, კათალიკოზისა; შემუსრვილი აღაშენა კათალიკოზმან დომენტიმ, ძემან ქაიხოსროსამან; არის კვალად ეკკლესია ნათლის-მცემლისა, რომლისა გუნბათი მოარღვია 89 მეფემან როსტომ და სხვით განაახლა 94 მეფემან ვახტანგ. არს კვალად,

*) ვ. მიერიტგან ეპყრიათ სპარსთა ვიდრე 96 მეფის ირაკლი მეორისამდე.

**) ვ. სამეფოდ.

დაბალს ციხესა შინა, ეკლესია გუნბათიანი და აწ ცარიელი, და სხვანი გუნბათიანი არიან. სამი უპყრავთ სომეხთა უგუნბათო. აღაშენა კარის საყდრად 89 დედოფალმან მარიამ კვალად აღაშენა 94 მეფემან ვახტანგ, ორი უგუნბათო, 90 დედოფალმან როდამ აღაშენა ერთი უგუნბათო, კვალად უგუნბათო. ოთხი, აწ უპყრავთ სომეხთა. ხოლო ხიდის ყურს აღაშენა მეჩითი შაჰ-ისმაილ. 89 მეფემან როსტომ აღაშენა ციხეს გარეთ ერთი, სასახლესა შინა ერთი, და განჯის კართან ერთი. ურუმთ ქორონიკონსა 1727 აღაშენეს სამი, არამედ შემუსრნა, შაჰ-ნადირ.

ისნს არს, კიდესა ზედა მტკვრისასა, კლდესა ზედა, ციხესა შინა, ეკლესია მეტუსი *) ღუთის-მშობილისა, გუნბათიანი, დიდ-შვენიერ-ნაშენი, საარქიმანდრიტო, შემუსრვილი აღაშენა 66 მეფემან დიმიტრიმ. 92 მეფემან ერეკლემ მისცა სპარსთა, და არს უქმად აქ განვალს კიდი კალიდამ ისნს, ციხიდამ ციხესა. ხოლო კიდის ყურის სამხრით არს საფლავი წმიდას აბოსი, რომელი იწამა სპარსთაგან ტფილისს. ხოლო ისნის-ციხე ყოფილ არს დიდი, რომელსა განაახლებდენ ოსმალნი ქორონიკონსა 1728, და დაშთათ უსრულნი. ისნს არს ეკლესია ერთი უგუნბათო, არამედ გუნბათიანი ორი. და უგუნბათო

“) იტყვიან ამის აღმენებას გორგასლისას შენიშ. ვახუტისა.

ერთი უპყრავთ სომეხთა"). ყოფილან ძველად მრავალნი ეკლესიანი ტფილისსა კალასა და ისნს, არამედ აწ შემუსრვილნი არიან.

კალა მოზღუდა მეორემან შაჰ-აბაზ, პირველ **) შემუსრვილი. სამკრით მოავლო სალალაკის კლდეზედ, დასავლით ქმნეს ორი კარი, ჩდილოთ ორი კარი, ზღუდეს გარეთ უკმოზენ აწ გარეთ-უბანს, სადაცა არს ასპარეზი. აქა არს ეკლესია გუნბათიანი ორი, უგუნბათო ორი და უპყრავთ სომეხთა, ხოლო უგუნბათო ორი უპყრავთ ქართველთა ***). კალას არს რომაელთა ეკლესია ერთი, და მონოზონნი, ხოლო აწ უწოდებენ ოთხთავ ქალაქთა ტფილისს და განყოფით კალას ტფილისსა, ტფილისს სტიდაბადთს და ისნს ავლაბარს, და გარეთ-უბანი არს ტფილისისა. მსახლობელნი არიან ციხესა და სეიდაბადს სპარსნი მაჰმადიანნი. ხოლო ციხეს გარეთ უფ-

*) ვ არს კვალად ისნს ეკლესია დიდი უგუნბათო, შვენიერ ნაშენი, რომელი აღაშენა დედოფალმან დარეჯან, დადია-

ნის ასულმან, და ჰყო კარის საყდრად სამეფოდ წელს 1784.

**) ვ. მეორედ შემუსრვილი.

***) ვარიანტი. უმატებს და აწ აღაშენა საფუძე-
ელით ექკლესია დიდი, კეთილ - ქმნული და შვენიერი წმ-
დის გიორგისა, ქაშოეთად წოდებული, ამილახორმან - გივ-
მან, რომელსა სპარსნი სახელად უწოდებენ შაჰ - ყული -
ხანს.

– 90 –

რო სომეხნი და მცირედ ქართველნი, ქცევა-ზნით
ქართულითა. სახლნი ნაშენნი არიან ქვა-ტალახითა
და გალესილი გაჯითა, ზოგთა სპარსთ რიგისა, ზოგ-
თა ქართული. არამედ ციხე ეკკლესიანი და ზღუ-
დენი ქვიტკირისანი არიან, ჰავითა არს მშვენი და
მხიარული, ერნი მშვენიერნი და მშვიდნი, ქალნი
ფრიად კეკლუცნი. გარემო ქალაქისა წალკოტნი და
სავარდენი მრავალნი, ყოვლის ხილითა და ყვავილი-
თა სავსე, განა ქალაქი ვიწრო, ფოლორცნი უშვერ-
ნი. ზაფხულს ცხელი და არა გაუძლისი, ზამთარ ცი-
ვი. გაზაფხულ-შემოდგომა მშვენი და სატრფო. სანა-
დირონი მრავალნი ახლოს, ფრინველთა და ნადირთა.
ხოლო კვალად დასავლით, იშიტუტრუქის კლდესა
შინა, არს მონასტერი მთა-წმიდისა, და აწ ცალიერი.
ხოლო ტფილისის სამკრ-აღმოსავლით არს ნათლუსი.
მუნდის ნავთი, კიდეა მტკვრისასა, არამედ წყლის
სიახლოვით მრავალი არ იღების. აღმოსავლით ტფი-
ლისისა არს ლილო. არა არს მუნ ვენახნი და ხილნი
მთოზისაგან, და არს უმდინარო წყაროებითა, და ნა-
ყოფიერებს მთურად. ტბანი არიან მცირენი და უთევ-
ზთნი, მეგრითა სავსე სხდების წერო და ბატი მრ-
ვალი, ტფილისის ჩდილოთ არს მინდორი დიდუბისა,
რომელსა პირველ ეწოდა ცხენის ტერფი ტფილი-
სიდამ მცხეთამდე უწყლო, არამედ მოსავლიანი. კვა-
ლად ტფილისის ჩდილოთ არს ლურჯ-მონასტერი,
ეკკლესია წმიდის გიორგისა, უგუნბათო, დიდი, აწ

– 91 –

ხუცის სამარ. კერესა ზედა არს კიდი დიდი ქვიტკი-
რისა. განა ვერე წყნეთამდე წალკოტითა შემკული
და მრავალნი. მის სამხრით არს ველი საბურთალისა.
ამას შინა ყოფილა რუ ვერიდამ მოტანილი და აწ
უმისოდ უნაყოფო არს. მას ზევით არს ტბა ლისისა
მის დასავლით მთა სხალდიდისა, კეთილი აგა-
რაკი და შვენიერი ყოვლითა. ამის სამხრით ჯეობა *)
დიდმისა. გამოსდის. ამისი წყალი სხალდიდსა და სა-
თოვლის მთას და დის აღმოსავლით მიერთვის
მტკვარს დასავლეთიდან, არს წოდორეთამდე ვენახოვან-
ხილიანი, და მას ზევით მთებრი. სამკრით არს ველი

დიდი დიდმისა უნაყოფო, არამედ ბალახოვანი და ზამთარს იზრდების ცხვართა და ზროხათა სიმრავლენი. ნაქულბაქეკს ზეით არს დევის-ნამუხლი, – კლდე გაქრილი გზად. მას ზეით მუსათ-გვერდი. მას ზეით, მცხეთის კიდის სამკრით, არს მონასტერი ახალ-ქალაქური, ყოვლად-წმიდისა, უგუნბათო, კეთილს ადგილს, იდგნენ მოწესენი. მის დასავლით მცირე ჯევი ქართლისა, სდის მისსავე მთას და მოდის ჩდილოთ აქა არს ციხე, რომელი აღაშენა ქართლოს და უწოდა სახელი თვისი; არაოდეს შემუსრვილი. მტერთაგან, რომელი დადგა ყრუს მოსვლასაცა. ამ ადგილის გამო ეწოდა ამ ქვეყანათა ქართლი. ხოლო პირველ-

*) აქიდამ მეგვისწყლამდე . მუხრანისა არს, ხოლო აწ ესრეთ რიცხვენ, შენიშ, ვახუშტისა,

– 92 –

მან მეფემან ფარნაოზ აღმართა აქა კერპი ყრმას, სახელისა თვისისა, მისგამო ეწოდა არმაზი ადგილსა ამას, და დაეფლა ქართლოს აქავე, და ფარნაოზცა წინაშე კერპისა თვისისა. არამედ კერპისა მის მსახურნი, რომელნი იყუნენ, იგინი იყვნენ საქართველო. ხოლო შემდგომად შემუსრა კერპი ესე წმიდამან ნინომ. არამედ იყო ქალაქი არმაზი აქითგან ვიდრე ნაქულბაქევამდე, და ყრუსაგან და შემდგომად მისსა მოოკრდა. ხოლო აწ არს დაბნეები.

დასავლით არმაზისა არს ციხე-დიდი, მის დასავ-
აღწერა: ლით ჯევი მეგვისა სდიან სხალდიდს, მიერთვიან
მცხეთის მტკვარს სამკრიდამ, არს ღვინო დამბალი *) მუნებური
ზემო- კეთილი. კვალად მის დასავლით ჯევი ნიჩბისისა გა-
თისა მოსდის დიდ-გორს, დის ჩდილოდ, ერთვის მტკვარს
ნიჩბი- სამკრიდამ. ნიჩბისს არს შენობა დიდი და მონასტე-
სისთჳს რი მცირე, აწ ხუცის სამარ. ამ ნიჩბისის წყლის შე-
სართავზედ არს მტკვარზედ კოწახურას ფონი, მუხ-
კავთის- რანს გამსვლელი, ნიჩბისის დასავლით ჯევი კავთისა.
ჯევის გამოსდის დიდგორს, დის ჩდილოთ, ერთვის მტკვარს
თჳს სამხრიდამ. ქვათა-ჯევამდე ვენახოვანი, ხილიანი. ქვა-
თა ჯევს არს მონასტერი ყოვლად-წმიდისა, გუნბათია-
ნი, შვენიერ-ნაშენი"), ზის არქიმანდრიტი და არს

*) ვარიანტებში სიტყვა დამბალი არ არის,

**) ვ.: თეთრ-ფლილ ქვით აღშენებული, პალატ-ზღუდე კეთილ ქმნილი,

– 93 –

ადგილი შემკული. ზაფხულს გრილი, წყაროიანი, ზამთარ თბილი. გარემოს მთა ტყიანი, შენობა მრავ-

ვალნი. ამას შინა შეჰყარა ლანგთემურ მოწესენი და შეასხა ეჟვანნი, რომელნი იტყოდენ: „ვაი ჩვენს დედაბრობასა, ეს რა გვეჟღარუნებთან“, და გამოსწვა ყოველნი ეკკლესიასა შინა, და ჩანს დღესაც იატაკსა ზედა კელნი, ფერკნი, თავნი დ გვამნი. არავინ შევალს ფეხცმული, არამედ ფეკ-შიშველნი, სიწმიდისათვის. ამას ზეით, დიდგორის კალთას, არს ციხე ავთისა *), მაღალს კლდესა ზედა შენი. კავთას ქვეით ერთვის ამ ჰევს ჰევი ბოტისისა. ქვათა-ჰევ-წინარებს **) ქვეით ერთვის ამავ ჰევს ჰევი გუდარეხისა. წინარეხის აღმოსავლით და გომი-ჯვრის ზეით არს მონასტერი ლაკრა, გუნბათინი, შვენიერს ადგილს და აწ უქმად. გუდარეხის ჰევზედ არს, თვალის, სასახლე მეფეთა, ნაშენობა დიდი.

ხოლო დასავლეთით კავთის-ჰევის ადის მდინარე თემისა. გამოსდის უვარებსა და თორის საშუალს მთასა, და დედა-ციხემდინ დის აღმოსავლით, მერმე დის ჩდილოთკენ, და მიერთვის მტკვარს სამჭრიდამ. აქ, მტკვრის კიდეს, არს მონასტერი ყოვლად წმი-

თემ-
მი-
სა-
თვს

*) ვ. და მონასტერი წმიდის-გიორგისა.

**) წინარებს ზეით არს მონასტერი ყოვლად-წმიდისა, ბეთლემად სახელ-დებული. და იქავ სახლობენ აზნაურნი მაღალაძენი. და ამას ქვეით....

– 94 –

დისა, გუნბათიანი დიდი, მეტეხი, კეთილ-შენი გორგასლისაგან, საარქიმანდრიტო. ამას ზეით არს სხერტის ქალა. ამის სამხრით არს, თეძამზედ, ასალ-ქალაქი. ამის ზეით ეკკლესია გუნბათიანი ერთა-წმიდისა, სასწაულთ-მოქმედი *). ამის აღმოსავლით არს ციხე ცხირეთისა, ნასახლევი მეფეთა. ერთა-წმიდის დასავლით არს ციხე დრისა, მაღალს კლდესა ზედა, მაგარი, მდინარესა ზედა თემისასა. ამის სამჯრით, ზემოთ, მდინარესა ზედა, არს, კრკონს, მონასტერი გუნბათიანი, ფრიად მაგარსა და შეუალს ადგილს. აქა არს ლითონი ბრპენისა მრავალი, იტყვიან ვერცხლისასა. ზის წინა-მძღვარი. აქამომდე არს თეძამი ვენაჰ-ჩილითა ნაყოფიერი. ამას ზეით ვითარცა თრიალეთი ქვარებითურთ. კრკონს ზეით, ჰევ-ღრმას, არს მონასტერი. მას ზეით, ერი-ქალის მთის ქვეშე, არს დედა-ციხე, კლდით მოზღუდვილი, ფრიად მაგარი და მდინარესა ამას შინა არა არს თევზი, თვინიერ კალმახისა, და იგი მრავალი, განა წყალ-დიდობას შემოვალს კაპოეტნი, და ჟამად ორაგულნიცა, გომი-დამ მეტეხამდინ არს ქალა სხერტისა, და ჯოჯობი

ხოვლე-მრავალნი. თეზის დასავლით არს ჰევი სოვლესი. გასათვს მოსდის რაზმითის მთას, მოდის ჩდილოდამ, ერთვის

*) თლილი ქვით ნაშენი, კეთილოვანი, საარქიმანდრიტო, არამედ კათალიკოსს უპყრია ტახტად თვისად.

– 95 –

მკტვარს სამხრიდამ. არს ვენახოვანი, ხილიანი და ნაყოფიერი. თეზიდამ ატენის-წყლამდე მინდორი დო-
ესისა, რომელი ირწყვის თეზის რუთი, და არს ფრი-
ად მოსავლიანი, თვინიერ ბრინჯ-ბანზისა. ამის და
სავლით არს კეობა ატენის მდინარისა. ტანა გამოს-
დის ჯამჯამა და საცხენისის მთას, დრის კევამდე
დის აღმოსავლით, მერმე დის ჩდილოთ, ერთვის
მკტვარს სამკრიდამ მტკვრის სამკრით დასავლეთი-
დამ ერთვის ატენის წყალს წედისის კევი. წედისს
არს ციხე მცირე, და არს კეობა ისე ვენახოვანი, ხი-
ლიანი. კვალად ატენის წყალს მოერთვის აღმოსავ-
ლიდამ ვერის კევი, აქა არს ციხე მაღალს კლდესა
ზედა, და კეობა ესე არს ვენახოვან-ხილიანი. ვერის
დაბის დასავლით არის, დანახვისის მთის ძირს, მო-
ნასტერი კეთილ-შვენიერი, ყოვლად-წმიდისა. ამას
ზეით ატენი, მცირე ქალაქი. მოსახლენი ქართველნი,
სომეხნი, ურიანი. არს ციხე მაღალს კლდესა ზედა
ნაშენი, დიდი, და ციხის გორის სამკრით, არს სა-
ცივი, ვითარცა მყინვარი, სადაცა დგება ღვინო წარ-
ჩინებული. ჩდილოთ კერძი სდის თბილი წყალი,
მკურნალი ბუგრისა. და სდის სხვაცა ცივი წყარო.
ატენის სამრით არს მონასტერი სიონი, გუნბათია-
ნი, კეთილ-ნაშენი, და აწ სმენა გადამდგარს ეპის-
კოპოსს, ახტალის მაგიერ, ვინათგან იგი უქმ არს,
და აწ არს ნიში მისი. ხოლო სიონის პირის-პირ
დანახვისის ძირში, არს მონასტერი ნათლის-მცემლი-

ატე-
ნი-
სა
თვს

4

– 96 –

სა. დანახვისს დგას, მაღალს მთასა ზედა. ეკკლესია
წმიდის გიორგისა, მჭვრეტი ქართლისა. ამას ზეით
მოერთვის ტანას კევი დრისა, გამომდინარე რაზმი-
თის მთისა, და არს მთა კალთათა ტყიანი, თხემთა
უტყეო. აქა არს საფლავი ჯაფარისა, რომლისა სიგ-
ძე ხუთი ადლი, და სცოცხლებდა ჟამსა როსტომ მე-
ფისასა. ბოზნავს ზეით ერთვის ტანას ღუის-კევი, გა-
მომდინარე საცხენისის მთისა, და ბოზნავამდე კეობა
ესე არს ვენახოვანი, ხილიანი, მას ზეით მთური, ვიწ-
რო და მაგარი, კლდიანი, ტყიანი და ცხელი კო-
წახური არს ტყედ. ბოზნავს ზეით, ჩდილოთ კერძ,
არს ციხე კიანათ-ბერი, კლდით მოზუდვილი, და წყა-
რო შიგ გამომდინარე, და ფრიად მაგარი. ამ ციხის
დასავლით მთასა შინა, არს ეკკლესია წმიდის გიორ-

გისა, ასლ-ჯვარი სასწაულთ-მყოფი რამეთუ არს მარადის კარნი დაუზშველნი, და მცველნი არაოდეს. ვერ შევალს მპარავნი, და ვერცა ნადიონი. ხოლო მდინარესა შინა ატენისასა ზის კალმახნი გემოიანი მრავალნი, და სხვა თევზნი არა. წედისის ჩდილო და გორის პირის-პირ არს ეკკლესია წმიდის გიორგისა, მაღალს გორასა ზედა ნაშენი, სასწაულთ-მოქმედი. თავი წმიდის გიორგისა მდებარებს ჯვარსა შინა. უწოდებენ გორა-ჯვარს. არა იყო მუნ წყალი, 94 დედოფალმან რუსუდან *) მოიტანა ბურეთის მთიდან.

*) რუსუდანი, მეუღლე ვახტანგ სჯულმდებლისა.

– 97 –

დასავლით გორის-ჯვარისა არს ჯევი სკრისა, და მიერთვის სამხრიდამ მტკვარს. ამ კეობის დასავლით არს ხვედურეთის კეობა. გამოსდიან საცხენისის მთას, და მიერთვის სამხრიდამ მტკვარს, და არიან ესე ორნი კეობანი ვენახოვანნი, ხილიანნი. ხვედურეთის დანოსი სავლეთით არს მონასტერი ყინცვისს, წმიდის ნიკოლაოზისა, გუნბათიანი, დიდ-შვენიერად ნაშენი, მაღალს ადგილსა ზედა, ზის წინა-მძღვარი. ამის სამჯრით მთასა შინა, არს სარკეს მონასტერი უგუნბაზედ თო, ფრიად კეთილ-ნაშენი, და აწ უქმი. ყინცვისს და. დასავლით არს ძამის კეობა. გამოსდის თორის მთასა, მოდის საგლონის *) ჭალამდე, აღმოსავლით, მას ქვეით დის ჩდილოთ, მიერთვის მტკვარსა სამჯრიდამ. მტკვრის კიდესა ზედა არს ციხე სამწევრისს, დიდი, შიგ ეკკლესია კეთილ-შენი. სამწევრისის სამჯრით მოერთვის ძმას იმერ-ხევის ხევი. გამოსდის საცხენისის მთას. აქ არს მონასტერი ძამისა და აწ ხუცის სამარ. იმერ-ხევის დასავლით, ძამაზედ, არს მძორეთი, მცირე ქალაქი. მოსახლენი სომეხნი, ურიანი. ციხე არს მაღალს კლდესა ზედა ნაშენი. ესე არს ძმის-ცის. ამ ციხის ქვეშ სასახლე ციციანთა მძორეთის დასავლეთს, გვეძინეთს, ერთვის ძამას ჯევი მუხალეთისა, აქა არს ციხე. გვეძინეთის დასავლით მოერთვის ხევი აბუხალოს. აქა არს ქვაბნი

აღ-
წე-
რა
საცი-
ცია
ნოსი
ხვე-
დუ-
რეთ
ზედ
და
მწხე-
რა-
ლომ-
დე

*) ვ.:. საგნოლის ჭალამდე.

– 98 –

გამოკვეთილნი მაღალს კლდესა შინა, მრავალნი. მას შინა ეკკლესია კეთილი და კაცთა შეუალი სიმაგრით. აქიდამ გარდავალს გზა გუჯარეთს, რაჭის-ხეზედ. აბუხალოს დასავლით გარდავალს გზა გუჯარეთს. ამ გზის დასავლით და ქოზიფას ზეით, არს

კლდე მშვენიერი, ყვითელი და ბრწყინვალე, ვითარ-
ცა ოქრო, და მის ქვეით არს მონასტერი ქოზიფას,
უგუნბათო, კეთილ-შენი, მთასა შინა და აწ უქმი.
არამედ გვეძინეთამდე არს ჯეობა ესე ვენახოვანი,
ხილოვანი და მას ზეით მთური, მძორეთის ჩდილოთ,
გორას იქით და სამწევრის ზეით, არს მონასტერი
ყოვლად-წმიდისა წრომს, გუნბათიანი, შვენიერი, სო-
ფიის კენჭით ჩაწყობილ-დახატული *), და ხუცის სა-
მარი სოლო ამას ქვეითს მინდორს რწყავს რუ ძა
მისა, და ნაყოფიერებს. წრომის დასავლით არს ჯე-
ვი მიწობისა, მის დასავლით არს კრისის-ჯევი, ამის
დასავლით ჯცისის-ჯევი, და არიან ჯევენი ესენი ვენა
ხოვანნი, ხილიანნი.

ხოლო დამჩხერალოდამ ტფილისამდე, მტკვრის
კერძო მთამდე, არს ნაყოფიერი. ბრინჯ-ბანზას გარ-
და, ყოველნი მარცვალნი, რომელნი აღვსწერეთ,
ხილნი და ვენახნი მრვალნი, ღვინო უმჯობესი ყოვ-
ლისა ქართლისა, და უმეტეს ატენური ყოველთა სა-

*) ვ. მონასტერი დიდი და პატიოსანი მაცხოვრისა, გარეთ
თლილის ქვით, გუნბათიანი, და შიგნით სოფის კენჭით,

– 99 –

ქართველოს ღვინოთა; პირუტყვთა სიმრავლე ყო-
ველთავე, თვინიერ აქლემისა. ჰაერი კეთილი და შემ-
კული, და მთათა დაბნები ეგრეთნი, ვითარცა მთი-
სანი დავსწერენით ნაყოფითა და პირუტყვითა, ტყი-
ანი, ნამოვან-ფიჭოვანი და ნადირიანი. მთა დიდგო-
რისა და ერი ქალისაჩდილოთ კერძი არს ამ ადგილისა,
და ნადირიანნი არიან, და ერიქალის მთასა შინა არს
მეტი სხვათა თხა. კლდე-კრის დასავლით არს მთა
ერჯევენისა, მაღალი და თხემთა უტყეო, ჭვარების
კერძოსაკენ ტყიანი. არს დიდნი და მცირენი ნადირ-
ნი მრავალნი აქ მთის თხემსა ზედა არს წყა-
რო: თუცა სვას იგი დაცონილმან, ჰგონებს სამ-
დღე უჭმელობასა. და შემკულნი არიან მთანი ესე-
ნი შვენიერებითა. ხოლო კვალად წოომის ჩდილოს,
მტკვრის კიდეა ზედა, არს დაღალულა მინდორი და
ნაშენი, და ფრიად ნაყოფიერი, ზამთარი პირუტყვთა
ბალახი მოუკლებელი, და ფრინვლითა სხვა და სხვითა
სავსე. განა ზაფხულს გაუძლისი. ტფილისიდან გორამდე.
მტკვრის კიდე აქა და იქით არს ქალიანი, კლდნიანი. ნა-
დირნი და ჯოჯობნი მრავალნი. გორიდან დამჩხერა-
ლომდე ფლატოიანი და ალიანი, ვითარცა დაღა-
ლულა.

ხოლო ჭვარების დასავლით და მძოვრეთის სამჯ-
რით არს მდინარე და კეობა თორისა, რომელი გა-
მოსდის ჯვარებსა და ამის შუათს მთასა, და მიდის

აღ-
წე-
რა

რი- ზეით, და მიერთვის მტკვარს სამურიდამ. და აწ გან-
 სა- ყოფილი არს სადგურად და გუჯარეთად. ამ ადგილის
 ხო- კაცნი ყოფილან მბრძოლნი ძლიერნი, აწცა არიან
 ლო მკნენი. გომარეთს ზეითი ჭვარებადღე არს კეობა გუ-
 აწ ჯარეთისა, და ყოფილ არიან მრავალნი შენობანი
 გუ და ეკკლესიანი, განა აწ შემუსვრილნი, გუჯარეთის
 ჯა- სოფელს ქვეით კიმოთის-მანამდე *), თორის წყალზედ,
 რე- აქათ და იქით არს კლდე, რომელი აიყრების დიდ-დიდი
 თი- ფიცარი, ფიქალ-ფიქალი, შავი, და ბურვენ მით სახ-
 სა. ლეხსა. არს გუჯარეთის ჩდილოთ, მაღალს მთის
 თხემსა ზედა ციხე თოთსამა, მჭვრეტელი ქართლ-
 იმერეთისა. ამას ქვეით არს ციხე მომწვარს და ეკკ-
 ლესია მცირე და შენობანი დიდნი. არს კვალად სარ-
 ბილას ზეით ციხე. სარბიელას კევის თავს. მაღალს
 მთის წვერზედ, არს ციხე ალეწისა, მაგარი და მჭვრეტი
 ქართლ-იმერეთისა, ხოლო ადგილნი ესენი იყვნენ უშე-
 ნნი, მცირეთაგან კიდე. აღაშენა 94 მეფემან ვახტანგ.
 არა არს აქა ვენახნი და ხილნი, თვინიერ მთის ხილთა,
 და სხვით ნაყოფიერი მთისებრ, ბალახ-ყვავილითა,
 ტყითა და წყაროებითა შემკული. ნადირნი მრავალ-
 ნი, წყალი კალმახით სავსე. მოერთვიან სამკრიდამ
 და ჩდილოდამ ჴევნი თორის წყალსა აწ იყო ნა-
 რიანიცა ამისი, სადაცა დგების ზაფხულს ცხვართა-

*) არ. კიმოთის მთამდე. – სწორეა კიმოთისმანი, რო-
 მელსაც, მგონია, აგრეთვე უწოდებენ. ტიმოთისმანს.

და პირუტყვთა სიმრავლე ვიდრე ტბის ყურამდე, ად-
 გილსა ვაკესა და შვენიერსა. დის ქცია საშუალს
 ნარიანისა *), კალმახით სავსე. (იტყვიან ტბის-ყუ-
 რისას: „თამარ მეფეს ჰყო-ტბად, ვინათგან სჩანს ნა-
 რუალი, რომელი გაიტანაო. ქციიდან“, და აწ უქმი
 არს).

ხოლო არს სასპასპეტო ესე შემკული მთითა,
 ბარიტა, პირუტყვითა, ნადირ-ფრინვლითა, მოსავალ-
 ნი, რომელნიცა აღვსწერენით, მრავალნი ნაყოფიე-
 რებს, კაცნი და ქალნი შვენიერნი, მშვიდნი, მორ-
 ჩილნი, და ვიეთნი შფოთის მოყვარენი, მბრძოლნი
 ძლიერნი. სამწყსონი არიან კათოლიკოზისანი. სახ-
 ლობენ მთავარნი ოთხნი და აზნაურნი მრავალნი
 აწ ვიწყებთ სხვასა **).

მესამე სასპასპეტო არს რომელი იწყების მცხე-
 თიდან, ხოლო კათალიკოზი, ვინათგან მეფისათანა

აღ-
 წე-

მყოფი არს, და არს მეოთხე სასპასპეტოსი, არამედ მუხრანი, ორი არაგვი, ქსნის ჯევი და მამული მისი მესამე სასპასპეტოსი არს, ხოლო მუხრანმან მოიგო სახელი ესე მუხათაგან, სადაცა არს ადგილთა ამათ შინა ტყე უმეტეს მუხანი. განა საზღვარი მუხრანისა არს ძეგვის წყლიდამ დიდმის იწრომდე, არამედ

რა
მე-
სა-
მე
სას-
პას-
პე-

**) ვ. ჰსდის ქციას საშუალს წყალი ნარიანისა.

*) „აწ ვიწყებთ სხვასა“ ვარიანტებში არ არის.

– 102 –

ტო- აწ აღმოსავლით მზღვრის არაგვი, სამერით მტკვარი,
სი. ჩდილოთ სი ციხე ბოდავისა და ტინის მთა, დასავლით
გორა ოკამისა, სამურითკენ გარდაჭრილი ხაზი შავ-
ტყესა და წლევისა კასპის ბოლომდე.

აღ- ხოლო მცხეთა არს ორს მდინარეს შორის. სამე-
წე- რით უდის მტკვარი, აღმოსავლით არაგვი, და მუნ
რა შვეკრბებიან. აღაშენა მცხეთოს, ძემან ქართლოსისა-
მცხე- მან. და უწოდა სახელითა თვისითა. შემდგომად იქმ-
თი ლაქსა. მერმე მოზღუდა არდამ ერისთავმან სპარს-
სა. თამან. მუნვე აღაშენა ხიდსა ზედა ციხე და ჩდილოთ
ციხე, კვალად არმაზიდამ წარმოზღუდა მტკვრადმდე,
ამის გამო ისწავლეს ქართველთა ქვიტკირი, და იმ-
ყოფოდა ქალაქსა ამას შინა უხუცესი ყოველთა სა-
ქართველოსი *), და მორჩილებდენ ამას. შემდგომად
აზონ მოარღვია ზღუდე, 1 მეფემან ფარნაოზ კვა-
ლად მოზღუდა, და მეფენი ჟამითი-ჟამად ამაგრებ-
დნენ. ხოლო მირიან აღაშენა ეკლესია მოციქულ-
თა, ხისა, სამოთხესა შინა თვისსა, სადაცა არს კვარ-
თი უფლისა, რომელი მოიღო. ელიოზ, და ხალენი
ელიასი. და 26 მეფემან მირდატ აღაშენა მონაკვეთსა სვე-
ტისასა გარემო. ქვიტკირის სვეტი, და ამისგან ეწო-
და სვეტი-ცხოველი ეკლესიასა ამას, და აღმართა მას
ზედა ჯუარი, რომელსა სდიოდა მირონი სამკურნა-

*) ვ.: ყოვლისა საქართველოსა

– 103 –

ლო, და აწ უწოდებენ სამირონესა და ჩდილოთ
ამისა მირიანვე აღაშენა ეკლესია მაცხოვრისა ღჳ-
თაებისა სამთავრო, ქვიტკირისა, გუნბათიანი, დიდ-
შვენიერი, და დაეფლა მირიან მუნ და 43 მეფე მირ.
ამას შინა დასვა გორგასალ ეპისკოპოზი, და აწცა
ხის მთავარ ეპისკოპოზი, მწყემსი რეხულას ზეითი
დიდ-ლიახვამდე. ვახტანგ გორგასალ აღაშენა მცხე-
თა ქვითკირითა და შეამკო დიდად. მანვე დასვა კა-

თალიკოზი. შემდგომად ძვრით დარღვეული აღაშენა 71 მეფემან გიორგიმ, მერმე შემუსრა ლანგთემურ აღაშენა 76 მეფემან ალექსანდრემ *), არს სიგრძით... ადლი, და განით... ფრიად მაღალი. შემდგომად შთამოვარდა გუნბათი, მოაშენა 8) მეფემან როსტომ **), 64 მეფემან ვახტანგ ***) შეამკო კარი სამიროესი ოქროთა, მინითა და ვეცხლითა, და ჰყო მოფენილმოფარდაგულ ზეზით კეთილითა. დაფლულ არიან მეფენი გორგასალი, დავით ლაშასძე, დიმიტრი თავდადებული, დიდი ლუარსაბ სვიმონი და გიორგი (აწცა ეფლვიან, არამედ უშვერ არს). აქავ 31 მეფემან არჩილ აღაშენა ეკკლესია სტეფანწმიდისა, აღმოსავლით, არაგვის კარსა ზედა, ყოფილან ეკკლესიანი მრავალნი, არამედ შემუსვრილნი არიან. არიან

*) მეფობდა 1414-1442 წლამდე.

**) როსტომ 1634-1658.

***) ვახტანგ სჯულმდებელი.

– 104 –

შენობანი დიდნი, პალატნი დიდ-დიდნი. ხოლო აწ აღარა არს ქალაქი, არამედ დაბა. რამეთუ შემდგომად ყრუსა მოორდა. (იტყვიან მძლავრებისათვის მაჰმადიანთა არღა-რა ჰყვეს ქალაქი, რათა არა მათ იპყრან და შეიგინოს სიწმიდე.) ხოლო არს ზამთარს ცივი, ქარიანი, ზაფხულს ცხელი, არამედ ჰავით მშვენი, მთებთა შორის მდგომი. რამეთუ აღმოსავლით აქვს მთა ჯვარზედაძნისა, და სავლით მთა სარკინეთისა, სამკრით მთა ქართლისა და კარსნისა.

აღ- ხოლო სარკინეთი არს მცხეთის დასავლით, სა-
წე დაცა აღაშენეს ქალაქი ძლიერი თურქთა, და მოსვლა-
რა სა ალექსანდრე მაკედონელისასა განხვრიტეს მთა
მუხ- სხალტბისაკენ, და ივლტოდნენ კავკავსეთად. მერმე
რა შემუსრა ალექსანდრემ, და არიან ქვაბნი გამოკვე-
ნი- თილნი კლდისაგან მრავალნი. და კლდე ესე არს ვი-
სა თარცა ნაშენი ქვიტკირისა. არს აქა მონასტერი დი-
დი, გუნბათიანი, და მღვიმე მას შინა, რომელსა ში-
ნა სცხოვრებდა წმიდა შიო 13 მამათაგანი. აწ ზის
არქიმანდრიტი. არს მღვიმესა შინა საფლავი წმიდის
შიოსი, სასწაულთ-მოქმედი *), რომლისა გარემოს

*) მინაწერი: წმიდის შიოს ნაწილი აღმოვიდოდა წლი-
თი-წლად ძვალი შიშველი. თვინიერ კაცთა, და თაყვანი-სცემ-
დენ და მიიღებდენ კურნებასა. შაჰ-ნადირ მოავლინა მაჰმადიან-
ნი, რათა იხილონ უკეთუ ჭეშმარიტი არს, ხოლო მათ შემუს-
რეს სამყოფი ნაწილთა და დაამტვრიეს. შემდგომად შეკრიბეს
და დაასვენეს მუნვე. მიერით არღა-რა აღმოვაღს ამ ჟამამდე.

– 105 –

მისა ვერ იკადრებს მეცნი შეჭმად პირუტყთა მო-
ნასტრისასა. არს აქა კვალად ეკვლესია დიდი, უგუნ-
ბათო, კეთილ-ნაშენი. ხოლო იტყვიან, ძველად იდ-
გა ხუთი ათასი მონაზონნი *) ამათ ადგილთა შინა.
არამედ მთა არს ტყიანი, ღელე-ღრატოიანი, უწყლო,
ნადირიანი, თვინიერ ირმისა ყოველნი. საჭმრით კერძი
მტკვრისა უმოსავლოიანი, ხოლო ჩდილოთ კერძი
მოსავლიანი, ვენახ-ხილიანი, და იწყების მთა ესე მცხე-
თიდამ და მივალს გორამდე და ვიდრე ალამდე.

ხოლო მცხეთას განჰკვეთს არაგვი, განა მოებ-
მის ზედაძმის მთა და მივალს ქისიყამდე. ხოლო მდი-
ნარე არაგვი განჰყოფს ქართლსა და კახეთს, და
ეწოდა სახელი ესე ამ მდინარეს თვისითავე, ვინად-
გან დის ჩქარად, მოგვის და იმღვრევის შავად: „ხე-
დავ, არაგვის ეს წყალი ამ ჴევთა“. არამედ არს
მდინარე ურგები. თევზი, თვინიერ ორაგულისა, არა
რაი, და იგიცა ჟამად. გამოსდის მაღრან-დვალეთის
ქნოლოს კავკასის მთიდან, და ციკარიდამ დის აღ-
მოსავლეთ-სამჭრეთს შუა ვიდრე გუდამაყრის ჴევამ-
დე, და მუნიდამ სამურით დის მტკვრამდე. ჴამიერ და
იმიერი ჴალანი ჯღარდლოვანი, ეკლოვანი, ნადირი-
თა, ეშვითა და კოკბითა სავსე.

ხოლო მცხეთის ჩდილოთ არს ციხე ბელტისა,
აღაშენა არდამ ერისთავმან. ამის ჩდილოთ არს ღარ-

*) ვ. იდგაო ხუთასნი მონაზონნი

თის-კარი, ჴევი ღრმა და მშრალი. მის ჩდილოთ არს
მდინარე ნარეკვავისა, რომელი გამოსდის ალევის
მთასა და დის სამრით ტყვილიანამდე, მერმე აღ-
მოსავლეთით და მიერთვის არაგვს დასავლეთიდან.
ესე გამოვლის შორის მუხრანსა, არაგვის დასავლე-
თით, ნარეკვავსა ზედა, არს ქალა ნარეკვავისავე, ნა-
დირითა დ კოკბითა სავსე, და არს მდინარე ესე უჟანამდე
ვენახითა დ ხილითა ნაყოფიერი. და ნარეკვავის ჩდილოთ
არაგვისპირს არს საფურცლე, და საფურცლის ჩდილოთ
მისაქციელი, მთის ძირს. ამის დასავლით, ამ მთის ძირს,
არს ეკვლესია წილკანს, ღუთის-მშობლისა, გუნბათიანი
და შვენიერი. აღაშენა 25 მეფემან ბაქარ *), ზის ეპისკო-
პოზი, მწყემსი მუხრანისა, ორისავე არაგვისა და ბაზალე-
თისა, ტყვილიანიდამ ისო. წილკნელმან, 13 მამათა-
გან, წარმოიღო ყავარჯნის თრევით რუ, რომელსა
მოსდევდა უმუშაკოთ წყალი, და მოიღო წილკანს,
და დის დღემდე დაფლულ არს წმიდა ისო მუნ.
ხოლო ირწყვის მინდორი ამისი რუდთა ამით და ნა-
ყოფიერებს ფრიად. ტყვილიანის ჩდილოთ არს მო-

ნასტერი მჭადას-ჯვარისა, საბურდიანოსა შინა, გუნ-
ბათიანი, და უქმი. კვალად ნარეკვავის შესართავის
დასავლით, სარკინეთის მთის ჩდილოს გვერდი ვიდ-
რე ქანდა ციხის ძირამდე, არ ვენახოვანი, ხილიანი,
ბალახიანი და ტყიანი. ხოლო ციხის-ძირს ჩამოუდის
კსანი. ოძისამდე არს მუხრანისა, ოძისის ჩდილოთ

*) ვ. მირიან მეფის ძემან.

– 107 –

კერძი კსნის ჯევისა. ციხის ძირის სამრით არს ცი-
ასე მტკვრისა, სარკინეთის მთასავე ზელა, რომელი
აღაშენა 70 მეფის კოსტანტინეს ძემან ბაგრატს ამ
ციხის სამრით, მტკვრამდე და ნასპარსევამდე, არს
მინდორი ნასპარსევისა, წოდებული: ოდეს დაისხნენ
თურქთა მოსვლასა სპარსნი და მოსწყვიდნა ალექ-
სანდრე დიდმან, მის გამო ისახელა. არს უწყლო-
ბით უნაყოფო, არამედ ზამთარ ბალახიანი, და იზრ-
დებიან ცხოვართა და ჯოგთა სიმრავლე. ხოლო კსა-
ნი მდინარე ერთვის მტკვარს ჩდილოდამ, ციხეს ქვე-
ით. ციხისძირს ზევით ერთვის კსანს შიოს-უბნის წყა-
როს წყალი, აღმოსავლეთიდან. არამედ შიოს-უბანს
არს შენობა დიდი სასახლეთა, ხოლო ოსმალთა ალა-
შენეს ციხე ქორონიკონსა 1730, აწ არს სახიზრად.
ამის ჩდილოთ ქსორისი. მუნ არს აღებული რუ და
რწყავს ორთა ამათ მათა შორისთა მინდორთა, სარ-
კინეთისა და ციხე-ბოდავის მათა შორისსა, და ნა-
ყოფიერებს მით ფრიად. მას ზევით ოძისი, და და-
სავლით კსნისა, ირტო-თეზუკო-მის მინდორი*), და
ჩანგილარ-ბეგთა თავისა, ირწყვის კსნის რუთივე, და
ნაყოფიერებს. ხოლო ციხის ძირის დასავლით, კსანს
იქით, ასტყდების მთა თსთის, რომელსა ზედა მო-
იქცა მეფე მირიან ქრისტიანედ. აწცა არს მუნ ნიში

*) ვ., ირტო-თეზ. ოკმის მინდორი

– 108 –

ჯუარისა, რომელი აღმართა წმიდამან ნინომ, სვე-
ტისაგან გამოკვეთილი. ამ მთის მობმით მთა წლე-
ვისა წარვალს გორამდე. ამ მთათა სამჯრით არს
მტკვრამდე და კახპამდე, კსნიდამ, მინდორ ალია-
ნისა, უწყლო, უნაყოფო, განა ბალახიანი, და ზამ-
თარს მზრდელი ცხოვართა და ჯოგთა ხოლო მდი-
ნარემან კსანმან მოიგო სახელი ქსოეთ: რამეთუ მდი-
ნარე ესე არს სხვათა მდინარეთა ერთი კსანი, და
არს სარგებლიანი მდინარე და თევზიანი. არამედ ესე
მუხრანი ფრიად შემკული არს, ზამთარ სითბოთი და

მეფეთა სადგური, ბალახ-ჩალიან-ლერწმოვანი, ზაფ-
ხულს მშვენი, კეთილ-აგარაკოვანი, ცივნი წყარონი,
ჰავით მშვენი. მოსავალნი მტილთა, წალკოტთა, ვე-
ნახთა, თესლ-მარცვალთა, მრავლად ნაყოფიერებს.
პირუტყვნი, აქლემს გარდა, ყოველნი, მრავალნი.
რამეთუ ზამთარ ბალახთა მძოვარნი არიან. ფრინ-
ველნი გარეულნი და შინაურნი მრავალნი, სანადი-
რონი მოუკლებელნი. სახლობენ გვარიანნი აზნაურ-
ნი და კაცნი მენენი და მბრძოლნი, არამედ მპარავ-
ნი. პირველი იყო მეფეთა სადგური, აწ უპყრავს,
შემდგომად ბაგრატისა *), მუხრან-ბატონსა, ამასვე
აქტს დროშა სასპასპეტო არაგვ-სნისა.

ხოლი კვალად არაგვის პირს **) არს ოჯერ-ჰიდა,

*) იხ. „საქართ. ისტ.“. გვ. 247.

**)ვ. პირისპირ.

– 109 –

რომელსა ეწოდა პირველ სიდარი, სადაცა აღაშენა
ვარზა ბაქარ *) ციხე და უკუ-ჯდა ჴევსა კახეთისა-
სა და არაგვის პირი, მისაქციელიდამ და ოხერ-ჴი-
დიდამ ანანურამდე, არს ვენახოვანი, ხილიანი და
ოხერ-კიდის ჩდილოთ არს ბოდორნას ქვაბნი გამოკ-
ვეთილნი და ციხე მაგარი, ამის ჩდილოთ ურია, მო-
სახლენი ვაჭარნი. ჩდილოთ მისა, არანისთან, ზან-
დუკლის-ჴევი, მას ზეით ვემათ-ჴევის-ჴევი. ამ ჴევისა
და არაგვის კიდეზედ არს ანანური. ძველად იყო ეკვ-
ლესია მცირე, არამედ წქლსა ქრისტესსა 1704, აღა-
შენა გიორგი ერისთავმან ეკვლესია გუნბათიანი, დი-
დი. გარემო მოავლო ზღუდე ქვიტკირა და მაღალს
თი კლდესა ზედა ქმნა კოშკი და ციხე, ჴგონებდა სი-
მაგრედ თვისად და მომავალთა თვისთა, არამედ ჴქმნა
საბრხედ და მომწყვეტელ ძეთა და ნათესავთა მისთა.
ვემათ-ჴევის დასავლით არს საიფერ შეთი და ალევი მთა.
სა ზედა. და ალევი არს მთა მაღალი, თხემთა უტ-
ყეო, კალთათა ტყიანი. ესე წარივლის სამკრით ოძი-
სამდე და ჩდილოთ ლომისამდე. ესე მთა ჴყოფს კსნის-
ჴევსა და ბაზალეთსა. ამ ალევის მთის თხემსა არს
ეკვლესია უგუნბათო, მჴვრეტი ქართლ-კახეთისა. ამას
შინა არს სიმრავლე ხატთა და ჴუართა ოქროსა და
ვერცხლისათა და სამსახურებელნი ეკვლესიისანი მრავალნი. კარნი აქუს ოქროსი, რომელი უქმნეს სპარს-

აღ-
წე-
რა
არაგ-
ვის
პი-
რი-
სა
და
ბა-
ზა-
ლე-
თი-
სა.

*) მეფობდა 379–393 წ.

– 110 –

თა: რა ჟამს წარიღეს ხატი მისი, სასწაულის მუნ

მზილველთა ჟქმნეს კარნი ოქრსანი და დასდევს ურემ-
სა წარ-ბმულსა, და მოიღო მუნ. ამ მთას გასდის ნა-
რეკვაჲ არამედ გეობასა ამა, ბენის-ჭილუთამდე,
ეწოდების გრემის-ჯევი. არა არს გრემის-ჯევს ვენახნი
და ხილნი, სხვით ყოვლითა მოსავლიანი, და ამ სი-
მრგვლეს შორის არს ბარალეთი, რომელსა ეწოდა
დაბის გამო. აქუს ბაზალეთს აღმოსავლით არაგვი,
სამკრით ციხე-ბოდვისა და ტინის მთა, დასავლით
გრემის-ჯევი და ალევის მთა, ჩდილოთ ჭართალის
მთა. არს აქა ტბა ბაზალეთისა, დუშეთის წინარე
მდებარე, და არს ურგები და უთევზო და წურბელი
მრავალი. სხდებიან ფრინველნი მრავალნი არიან
ტბის გარემოს, მუხრანის კერძ, არაგვისკენ, გრემის
კერძ და ანანურის კერძოთ, დაბნები ვენახოვანნი,
ხილიანნი, მოსავლიანნი და უწყლოობით არა მრავალ
ნაყოფიერნი. არიან მცირე წყარონი დაბნებთა
ჰავითა მშვენი და კეთილი. კაცნი მბრძოლნი და
მპარავ ავაზაკნი, და უშიშნი ღუთისა. წილკნის მთის
ზეით ვიდრე ანანურამდე უმეტეს ტყიანი, ღელოვან-
ჯრამოვანი.

აღ-
წე-
რა
ხოლო ანანურს ზეით ერთვის არაგვს დასავ-
ლიდამ ჭართალის-ჯევი. მის ჩდილოთ არს მთიულთ-
კარი, სიმაგრე მტკიცე, მას ზეით ნასახლევი მეფეთა
და ხანდოს ჯევი, რომელი გამოსდის ლომისის მთას,
ერთვის არაგვს დასავლეთიდა. მის ზეით ერთვის

– 111 –

ჯევი გუდამაყრისა არაგვს ჩდილოდამ. გამოსდის კავ-
კავსს, გუდამაყარსა ჯევსა და ძურძუკსა შორისსა და-
არს გუდამაყრის კეობა მაგარი, მოსავლით ვი-
თარცა სხვა მთის ალაგნი და უფროს მწირი. კაცნი
და ქალნი მგზავსნი მთიულთა, ხელოსანნი, მშვილდთ
მოქმედნი: აკეთებენ რქისაგან ჯიხვისა, თხისაგან და
კართაგან.

გუ-
და
მაყ-
რი-
სა.

ხოლო გუდამაყრის-ჯევის შესართავს ზეით, და-
სავლეთ-ჩდილოს შუა, არს მთიულეთი. ამ მთიულეთს
რა და კსანის ჯევს განჰყოფს ცხრა-ზმასა და ხანდოს
ლომისას მთა: გუდამაყრის-ჯევს ზეით სამკრამდე *)
მოერთვის არაგვს ამირთ-ჯევი. კვალად მოერთვის სამჯ-
რიდამვე ჩოხელთ-ჯევი. ამას ზეით მოერთვის არაგვს,
თი-

აღ-
წე-
რა
მთიუ-
ლე-

ცეცხლის-ჯჳარიდამ, ჯარჯელთ-ჯევი. ამას ზეით არს
ნაღვარუკი, მეფეთა ნასახლევი, შენებულეზა დიდი.
მას ზეით მოერთვის არაგვს ღუდოს-ჯევი. ამას ზეით
არს მონასტერი ყოვლად-წმიდისა და აწ უქმი. და
ეს ჯევნი გამოსდინა ლომისის მთას. მონასტრის სამჯ-
რით, მთის თხემსა ზედა, არს ეკკლესია წმიდის გიორ-
გისა, წოდებული ლომისა (და ამის გამო ეწოდებო-

სა

და **) სახელი ესე), უგუნბათო. არს მრავალნი ხატ-
ნი და ჯუარნი ოქრო-ვერცხლისანი, დახიზნულო-
ბით. უჭვრეტს სამკრით კსანსა, ჩდილოთ მთიულეთს.

*) ვ. სამხრიდამ.

**) ვ : ეწოდა მთასა ამას სახელი ესე,

5

– 112 –

მთა ესე უტყეო არს და ბალახ-ყვავილიანი, კალთა-
თა ტყიანი. ხოლო ღუდოს ჰევის ჩდილოთ, არაგვს
გაღმა, არს დაბა ჯადა მაღალს კლდესა ზედა
მოზღუდვილი კლდითავე, მის ჩდილოთ არს ციკა-
რა ადგილი კლდოვანი და სამ - ოც - კოშკოვანი
გარემოს, და არს მუნ ეკკლესია მცირე. ამ ციკარას
დასავლით გარდავალს გზა ჰევსა შინა. ხოლო ცი-
კარას აღმოსავლით არს ნასასახლევი მეფეთა, ნაშე-
ნი დიდი და ამას ქვეით იყოფის ციკარას წყალი
ორად და მიერთვის არაგვს ხარხელის ზეით და ქვე-
ით, ჩდილოდამ. ხოლო ჩდილოთ წარმოივლის კავ-
კასი და განყოფს მთიულეთს გუდამაყრისა და ჰე-
ვისაგან. და არს მოზღუდვილი მთიულეთი მთითა,
ამის გამო არის მაღალი და შეუალი, არს უვენახო,
უხილო, მცირე მოსავლიანი, არამედ მოიღებენ ბა-
რიდამ ტკბილსა, შთაასხმენ აქა და ლომისას, და დად-
გების ღვინო კეთილი, თეთრი და ტკბილი. არა არს
აქა აქლემი, კანბეჩი და ვირი, არს ცხოვარი უდუ-
მო-კუდიანი, ძროხა და ცხენიცა არა მრავალ, სი-
ვიწროვის-გამო, ჰავით არს ფრიად კეთილი და მშვე-
ნიერი წყარო წყლითა ღა მწვანითა. წყალთა შინა
კალმახი მრავალნი, კორცნი, თევზნი და ფრინველნი
გემოიანნი, პური ნოყიერი, ეგრეთვე ქრთილიცა,
კაცნი ჰაეროვანნი, მკნენი და მბრძოლნი, ერთ-გულ-
ნი, ბრიყვ-საქციელნი, საჭურველთ-მოყვარენი, სა-
მოსელთა და იარაღთა გამწყონი. ქალნიცა შვენიერნი,

– 113 –

არამედ უგბილათ მოსილნი. აქა არს ქვა, რომელი
აიყრების კლდისაგან ფიქალ ფიქალად, და ასხედს
მას ქვასა სიბრტყეზედ ხშირად მუწუკთაებრ, ვითარ-
ცა ოქრო და ვერცხლი, ანუ ნარევი და მრჭყინავი
ფრიად. ივლებენ ამას ზღუდეს გარემოთ, და არს
პატიოსნება მათ შინა ესე.

ხოლო მთიულეთის ჩდილოთ არს ჰევი. გარ-
დავალს გზა ჰევს, ჯადის დასავლეთიდან, კავკასსა
ზედა. არამედ არს დაბალი და უტყეო, ზამთარს ვერა
ვლის ამას ზედა ცხენი, თოვლის სიდიდითა. ზაფ-

აღ-
წე-
რა
ჰე-

ხულ არს ბალახიან-ყვავილიანი. ამას უწოდებენ ყელს. ხოლო ჩდილოთკენ ერთვის ჴევის მდინარეს ჴევი, და უწოდებენ შთასავალს. აქა არს წყარო სპეტაკი ვითარცა თოვლი, და ჴყრია ბროლი მრავალი, მგზავ-სი გათლილისა, და სცვივა კლდესა. აქა იპოვების ბროლი: და სჴვირს წითლად, და, გასტეხო, არს შიგ წითელი ბროლი, არამედ მდინარესა ჴევისასა ეწო-დების არაგვი ჩერქეზამდე და მუნ ლომეკის მდინარე ძველადვე, და აწ უწოდებენ თერგსა გამოსდის ქურთაულისა, ზახისა და მალრან-დვალეთისა შუათს აღმოსავლეთიდან, კავკასის მხრიდან, დის აღმოსავ-ლეთად ჩასავლამდე.

ამ ჩასავალს ზეით არს თრუსო, სამ ჴევად. აღ-მოსავლით აქუს ჴევი, დასავლით ზასა და მალრან-დვა-ლეთი, სამხრით მთიულეთი, ჩდილოთ ქურთაული, და მოზღუდვილი არს კავკასით, თვინიერ ჴევიდამ. მო-

– 114 –

სახლენი არიან კოსნი, დვალნი შთასავალს ჴვეით-მოდრკების არაგვი და დის ჩდილოთ ვიდრე ქის-ტის წყლამდე, და მიდის ფრიად მსწრაფლად. ამ დინების გამო არა არს თევზი მდინარესა ამას შინა, თვინიერ კალმახისა. და არს ჴეობა ესე მოზღუდვი-ლი კავკასითა. რამეთუ დასავლით აქუს მყინვარი, უმაღლეს ყოველთა კავკასთა და მარადის ყინულით-შეკვერცხილი და განჴყოფს მთა ესე თაგაურს, ჩიმ-სა და კუკსა აღმოსამლით უძევს კვალად კავკასი, იგიცა მარადის თოვლ იანი, განჴყოფს მთა ესე ქისტს, ძურძუკს და ჴევსა. სამხრით აქუს კვალად კავკასი, და განჴყოფს ესე გუდამაყარს, მთიულეთს და ჴევსა. ხოლო ჩასავალს ჴვეით არს, ჩდილოთ კერძ, დასავ-ლით, ციხე არშისა, თვინიერ კაცთა ჴელთაგან ქმნუ-ლი, მაღალს კლდესა ზედა, მოზღუდვილი კლდითა-ვე და შეუალი კაცთა, მყინვარის კალთასა ზედა. აღმოსავლიდამ ერთვის, არშას ჴვეით, აჩსოტის ჴევი არაგვს. აქ არს ციხე ღუდუშაურისა, მცირე, არა-მედ ფრიად მაგარი. ამ ჴევიდამ გარდავალს გზა გუ-დამაყარს. ამის ჩდილოთ არს სტეფან-წმიდა, დაბა კარ-გი. ამის დასავლით არს გერგეთი, არაგვს იქით კი-დესა. ზეით ამისსა არს, მყინვარის კალთასა ზედა, მონასტერი სამებისა, გუნზათიანი, მცხეთის სამკაუ-ლის სახიზრად, სადაცა ესვენა ნინოს ჯუარი, შვენი-ერ-ნაშენი, შვენიერს ადგილს. მყინვარის კლდესა შინა არიან ქვაბნი გამოკვეთილნი, ფრიად მაღალსა კლდესა,

– 115 –

და უწოდებენ ბეთლემსა, გარნა საჴიროდ ასავალი

ვი-
სა

არს: რამეთუ არს ჯაჭვი რკინისა გადმოკიდებული ქვაბიდან და მით აღვლენ. იტყვიან, უფლის აკვან-სა მუნ და აბრაამის კარავსა, მდგომს უსვეტოდ, უსაბლოდ და სხვათაცა საკვირველთა. არამედ მე ვდუმებ. კვალად ძირს მისსა არს მონასტერი, კლდე-სა შინა გამოკვეთილი, უდაბნოდ. და აწ ცალიერი. გერგეთს ქვეით, ჩდილოთკენ, დასავლეთიდან, ერთ-ვის ქვეი გელათისა, ძველად ესრეთ წოდებული და-ბისა ამის სახელი. ხოლო აწ უწოდებენ გველეთს.

ამ გველეთის ქვეით ერთვის არაგვსვე ქვეი. სამხრ-აღმოსავლეთიდან გამოსდის გუდამაყარისა და ძურ-ძუკის კავკასსა. მოდის დასავლეთს ჩდილოს შუა, და არს უშენი გარდავალს ამ ქვეიდან გზა ძურძუკსა და ქისტეთს, ძნელი საჭირო კვალად გარდავალს გზა გუდამაყარსაცა. ამ ქვეს ქვეით დავიწროვდების ქვეი ესე კლდითა, და აქა არს ციხე დავითისა, არაგ-ვის აღმოსავლით კლდესა ზედა, აღმაშენებელის აღ-შენებული. ამას ქვეით არს დარიელა, არაგვის აღ-მოსავლით კლდესა ზედა, 3 მეფის მირვანის მიერ: შეაბა კარი და ქმნა სიმაგრე, ხაზართა და ოვსთათ-ვის, რათა უმისოთ ვერღარა ვიდოდნენ (და არს სა-ზელი ესე მომრევი). ამას ქვეით ნასასახლევი მეფე-ოდეს გაილაშქრიან ოვსეთად, მუნ დადგიან.

ხოლო კეობა ქვეისა არს მოსავლიანი ხორბლისა, ქრთილისა, სელისა, შვრივისა, შთასავალით გველე-

- 116 -

თამდე. არა არს აქა ხილნი, თვინიერ მთის ხილთა: არს კოწახური, მოცხარი, კლდის მერსენი და სხვა-ნიცა ბალახთა ხილნი. არის ვარდი ჭალათა მრავალ-ფურცლოვანი და წითელი მრავალი, და სხვანიცა ყვავილნი მთისანი მრავალნი. პირუტყვნი, რაც ოდე-ანი ეტევის, მრავალნი ცხვარი უდუმო არს აქა მჯიხვი მრავალი ჯოგად და არჩვი. არს ფრინველი შურთხი, გლონი *), და ზაფხულს მწყერი ურიცხვი. იტყვიან ლითონს ოქროსასა და ვერცხლისასა. არა არს ტყე აქა, არამედ ზიდვენ გველეთის ქვემოდამ. ჰავით არს კეთილ მშენი, კაცნი არიან მბრძოლნი, ძლიერნი, აკოვანნი, ჰაეროვანნი ვითარცა მთიულნი, განა ესენი უმჯობესნი ყოვლითა სარწმუნოებით ქართველთა თანა, არამედ მისიცა უმეცარნი.

ხოლო მდინარე კსნისა, ოძის ზეით, ბაზალე-
ალ-თისა და ალევის მთის დასავლით, დის და გამოს-
წე-დის ქნოლოს ჟამურის საშუალს კავკასს; ქარჩოხამდე
რა-დის აღმოსავლეთად, ქარჩოხს ქვეით სამხრით, გაივ-
კსნის ლის მუხრანს და მიერთვის მტკვარს, ხოლო ოძის
ქე-ზეით არსმონასტერი სოფა, უგუნბათო, დიდ-შენი კე-
ვი-თილად, და აწ ცარიელი. მის ჩდილოთ არს მცირე

სა ქალაქი ასლგორი მსახლობელნი არიან სომეხნი
და და სასახლე კსნის ერისთვისა მას ზეით, კსნის და-
მა- სავლით კიდესა ზედა, არს ციხე დაბასა წირქვალს.

*) ვ.: გნოლი

– 117 –

ამის სამხრით, ბოლსა და ახალდაბას შუა, არის ახალ-
დაბის ციხე ამილახორისა. წირქვალს ზეით, ჩდი-
ლოთ, არს მონასტერი კაბენი, გუნბათიანი, ყან-
ჩიეთს, კეთილად ნაშენი, შვენიერს ადგილს, და აწ
ხუცის სამარ, ჩდილოთ ყანჩიეთისა, ზებეყურის მთის
ძირს, არს სადის-ცის, მაგარი. ზებეყურის მთა არს
თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი. ეს მთა ჩამო-
ადგების ცხვირად კსანს, დასავლიდამ, და აღმოსავ-
ლეთიდამ ალევის მთის ცხვირი, და დაავიწროებს
კსანს კლდითა. ამ კლდეს ქვეით მტკვრამდე, კსანი
არს ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი, ვითარცა
სხვანი აღვსწერეთ, და ამ კლდეს ზეით იწროდამ,
მჭიდრო, უვენახო, უხილო, მწირი, ვითარცა სხვანი
მთის ალაგნი მოსავლითა, ტყიან-კლდიანობითა. ამავე
კლდის ჩდილოთ, სამეგრუს, ერთვის კსანსა აღმო-
სავლეთიდამ ჯევი ალევის მთის გამომდინარე. სამე-
გრუს ჩდილოთ არს მონასტერი ლარგვისი, წმიდის
თევდორესი *). აღმოსავლით უდის კსანი, სამხრით
ჭურთის წყალი, უგუნბათო, შემკული ყოვლითა **),
აწ ხუცის სამარ. აქა ჰყო შანშემ ციხე, არამედ ურ-
გებად თვისად. ***) ამის ჩდილოთ ერთვის კსანს აღ-

მუ-
ლი-
სა
მი-
სი-
სა.

*) ვ.: თედორე ტირონისა,

**) ვ.: რომელი გუნბათოვან ჰყო ერისთავმან დავით,

***) ეს შანშე ალბად არის ის შანშე, რომელიც ებრ-
ძოდა თეიმურაზ II-ეს. ქსნის ერისთობა გააუქმა ერეკლე მე-
ფემ 1777 წელს.

– 118 –

მოსავლიდამ ცხრაზმის-ჯევი. გამოსდის ლომისას, და
არს ადგილი ესე მოსავლიანი მთის ალაგთაებრ. და
ამ ჯევს ზეით, ჩდილოთკენ, არს ციხე ქარჩოხისა,
კსნის პირსა ზედა, ლომისიდამ ჩამოსულს კლდესა
ზედა. უდის სამხრით კსანი, და აღმოსავლით ჯევი
ლომისის მთის გამომდინარე, და აღვალს აქედამ გზა
ლომისის ეკკლესიასა თანა და შთავალს მთიულეთს,
ხოლო ქარჩოხის დასავლით არს კსანსა ზედა ჟამური.
აწ მსახლობელნი არიან ოსნი. საშუალს ჟამურისა
არს ციხე ბერციხედ წოდებული, კსანსა ზედა და
კლდესა ზედა მდგომარე არამედ მთიულეთსა და
ამას შუა არს მთა მარადის თოვლიანი, უტყეო,

კალთათა მცირე არყნალი. ჟამურის მკარეს ამ მთა-
სა ზედა არის კოშკნი წარიგებულნი მრავალნი, მა-
ღალნი და კეთილ ნაშენნი. მოსავლით ვითარცა სხვა-
ნი მთის ადგილნი. ცხვარი აქაცა უდუმო, პირუტყვ-
ნი არა ეგოდენ მრავალნი. ხოლო სამხრით ჟამუ-
რისა არის მთა განმყოფელი ქურთისა და ჟამურისა,
თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი და ნადირიანი,
ამ მთის სამკრით არს ქურთის-ვევი, რომლისა წყალი
გასდის ამავე მთასა და სად ერთვის ამ წყალს ცხრა-
წყაროს წყალი, მუნ ამ ორთა წყალთა შუა, არს
ციხე წინ-კიბე, ფრიად მაგარი. ამ ორთა ჳევთა უწო-
დებენ ქურთას. და მიდის აღმოსავლეთად და მი-
ერთვის, მონასტერს, კსანსა. ამას შინა მოსახლენი
არიან სარწმუნოებით ქართველნი, ეგრეთვე კსნის

– 119 –

ჳევისა და ცხრაზმისა. მოსავლით. არს ჳურთა ვი-
თარცა სხვანი მთის ალაგნი. კაცნი და ქალნი ამ
სამთა ჳეობათანი არიან ვითარცა დავსწერეთ მთიულ-
ნი, მათნი მიმგზავსებულნი, და ისინი ყოვლითა უმ-
ჯობესნი, ხოლო ესენი ქურდნი, მპარავნი, მმარც-
ველნი, უსირცხონი.

კვალად ცხრაწყაროს სამრით არს მთა კსნი
დამ ისროლის ჳევის მთამდე მდებარე აღმოსავლიდამ
დასავლეთად, თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი. ამ
მთას გასდის სამკრით რეხულა, და არს აქა ციხე
მცირე, და მას ციხეს ჳევით ქოლოთ-ჳვიტკირი. ესე-
ცა არს მთის ალაგთაებრ ვიდრე ჳახორამდე. ხოლო
კვალად ქურთისა, ცხრაწყაროსა და ქოლოთ-ჳვიტ-
კირის დასავლით არს მისროლის-ჳევი. ბიყრის ჳევს
ზეით არს მამული კსნისა. ეს მდინარე არს მეჯვდა.
გამოსდის ამურის მთასა, დის სამკრით დაბის მეჯვ-
დამდე, ჟამურის მთის კალთასა არს შატურთ-კარი და
ციხე. ხოლო განყოფს ამ კეობასა, ქოლოთ-ჳვიტ-
კირს და ჟამურს, მთა კარულისა, მდებარე ჩდილო-
დამ სამკრით, ტყიანი და ნადირიანი. შატურთ-კარს
ჳვემოთ ერთვის მეჯვდას, დასავლიდამ, მერის-ჳევი.
გამოსდის ბენდერის მთას. ხოლო ამ ჳევის სამკრით,
მასის დამ, წარივლის მთა ტყიანი და ნადირიანი,
ორბოდლის მთამდე. ხოლო ორბოძალი არს. თხემ-
თა უტყეო და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი. ამ ორ-
ბოძალსა ზედა არს ბალახი. უკეთუ მოძოოს არა. მუ-

აღ-
წე-
რა
ის-
რო-
ლის
ჳე-
ვი-
სა

– 120 –

აღ- ნებურმან ცხენმან, მასვე წამს მოჳკლავს, ეგრეთვე
წე- თივაცა მისი მოაკუდინებს. და არს ესე ბალახი ამ
რა მთებთა ზედა ყოველგან მრავალი. და მივალს ესე

გვერ- ორბოძალი ვიდრე ბენდერის მთამდე. მერეს ჯევის
დის ქვეით ერთვის მეჯვდას ბიყრის-ჯევი აღმოსავლიდამ.
რი- გამოსდის უსანეთს. და ამ ბიყარს ზეით არს ისრო-
სა- ლის-ჯევი, ვითარცა სხვანი ამ მჭრის მთის ადგილნი,
იწრო, ტყიანი და მწირი. ხოლო კვალად ორბოდ-
ლის მთის სამკრით არს მთის კალთასა შინა, იკორ-
თას, მონასტერი დიდი, გუნბათიანი, კეთილად ნა-
შენი, კარგს ადგილს. ზის არქიმანდრიტი. ამ მთის
სამხრით კერძს, ჯარიაშენიდამ ვანათამდე, უწოდე-
ბენ გვერდის-ძირს, და არს ადგილი ესე ვენახოვანი,
ხილიანი, მოსავლიანი. ბრინჯ-ბანბას გარდა, ყოველ-
ნი სცენდების ნაყოფიერად, ვითარცა დავსწერეთ
ქართლისა. არამედ ღვინო აქაური თხელი და მომ-
ჟავო, გარნა საამო სასმელად.

აღ- ხოლო ისროლის ჯევის და ჟამურის დასავლით
წე- არს პატარა ლიახვის კეობა. ამათ განჰყოფს მთა ბენ-
რა- დერისა, წიფორისა და ქნოლოსი. მდებარებენ მთა-
პა- ნი ესენი ჩდილოდამ სამხრით, კავკასიდამ. ამ მთებს
ტა- უძევს აღმოსავლით ისროლის ჯევი, ჭურთა და ჟა-
რა- მური, დასავლით, პატარა-ლიახვი. გამოსდის პატარა-
ლია- ლიახვი ქნოლოს ზეით მცირეს ტბას და მოდის ფოტ-
ხვის რისამდე სამხრეთად, მერმე, საცხენის ქვემოთამდე,
დასავლეთად, მერმე კიდევ სამხრით. ხოლო ვანათს

- 121 -

ერთვის დასავლიდამ ლიახვს ჯევი გერისა, გამოსდის
მშხლების მთას და დის სამხრით. ამას ზედა მსახ-
ლობელნი არიან ოსნი. უწოდებენ ვანათითურთ სა-
ვახტანგოსა. ხოლო ვანათს, საცხენისსა და ბელოტს
ზეით ერთვის ფოტრისის-ჯევი, ღრმა და კლდიანი,
ძნადად განსავალი. გამოსდის მერისა და შუა-ცხვირის
მთას შუაცხვრს მსახლობელნი არიან ოსნი. ამ
ფოტრისას ჯევის ზეით არს აწერის ჯევი. აქ აღაშენა
შანშემ ციხე, სიმაგრედ თვისად. არამედ ექმნა გა-
ლიად, რამეთუ გამოიყვანეს ცოლი და დედა-წული
მისი მუნდამ. მას ზეით მოერთვის ჯევი შანზიანისა
ლიახვს, აღმოსავლიდამ. გამოსდის ჟამურის მთას და
დასავლეთად. ამ ჯევის ზეით ერთვის ლიახვს ჯე-
ვი ჩაბარუხეთისა. გამოსდის გერის მთას. დის აღ-
მოსავლით, ერთვის. ლიახვს დასავლიდამ. ამ ლიახ-
ვის შესართავს, ორსავ წყალს შუა, არს ციხე ბეყ-
ჩოსი. ამ ციხეს ზეით არს ქნოლო, სამ კეობად, აღ-
მოსავლიდამ, ჩდილოდამ და დასავლით, ჩდილოდ
შუადამ. ხოლო ტბა ქნოლოსი არს მცირე, რომელ-
სა სდის ლიახვი. ამ ტბიდამ ვანათამდე არს ლიახ-
ვის კეობა უვენახო, უხილო, ვითარცა დავსწერეთ
მთის ჯევი, და სივიწროვით ესე უფრო მწირი, არა-
მედ აწერის-ჯევის ზეით არიან მოსახლენი ოსნი სუ-

ჯეო-
ბი-
სა-

ლიად.

ხოლო კვალად ქნოლოს ჩდილოთ კერძო არს
მთა დიდი კავკასი. ამ კავკასის ჩდილოთკენ არს

– 122 –

აღ- მაღრან-დვალეთი, და იმზღვრების ეს მაღრან-დვალე
წე- თი: აღმოსავლეთით, კავკასით მთიულეთსა და მაღ-
რა რან-დვალეთს შუათითა, სამხრით, კავკასით ქნოლო
მაღ- მაღრან-დვალეთის შორისით, ჩდილოთ კავკასით და
რან მთითა უმდაბლესითა, თრუსო-ზახასა და მაღრან-
დვა- დვალეთის შორისით, დასავლით, მთით ჩამოსულთ
ლე- კავკასიდან ჟბასა და მაღრან-დვალეთის შორისით.
სა. აქ მაღრან-დვალეთს გამოსდის დიდი ლიახვი თრუ-
სოს და ზახის კავკასსა, და დის სამხრეთს და და-
სავლეთს შუა და არს მაღრან-დვალეთი სამ ჯეობა,
მოსავლით ვათარცა ამ მხრის მთის ადგილნი დავს-
წერეთ. მსახლობელნი არიან ოსნი. ხოლო კსნის
მამულნი, რომელნი დავსწერეთ, არიან მაგარნი მთი-
თა, კლდითა და ტყითა. არს მთანი შემკობილნი
ყვავილითა და ბალახითა კაცნი ჰგონე ვითარცა
არაგვისანი, არამედ ისინი უმჯობესნი. ამ მთის ად-
გილებთა შინა, რომელნი აღვსწერენით, დიან წყა-
რონი ფრად ანკარანი, მომლაშონი, არამედ საჭმ-
ლის მომდნობნი და მომწელეებელნი, და სმენ მუნე-
ბურნი, უწოდებენ ვეძას, პირუტყვთა შემრგო, გა-
მასუქებელნი. ხოლო რაოდენნი ოსნი დავსწერეთ
ამ ადგილებთა შინა, პირველად სახლებულან ქართ-
ველნი გლეხნი. შემდგომად მეპატრონეთა მათთაგან
გარდმოსახლებულან ოსნი, და ქართველნი ბართა
შინა ჩამოსულან, ვინათგან მტერთაგან ბართა შინა
კაცნი შუმცირებულან. არამედ ჩვეულებასა ამ ოს-

– 123 –

თასა დავსწერეთ მის ადგილს, ოსეთის აღწერასა
შინა.

ვიწყებთ მეორეს სასპასპეტოს მემარჯვენეს, ში-
და-ქართლის ნაკვეთს, რომელი არს აწის ზემო-
ქართლი. ხოლო საზღვარი ამისი არს: აღმოსავლით,
რომელი დავსწერეთ ხაზი კასპიდან წარსრული ჩდი-
ლოს, გამჭრელი წლევისა, შავ-ტყისა, და მისრული
ქსნის კიდემდე და ბოლომდე; სამხრით, მდინარე
მტკვარი, ჩდილოთ, რომელი აღვსწერეთ კსნის მამუ-
ლის საზღვარი, და მერმე კავკასი. დასავლით, მი-
რულას იქითი მთა კოლბეურისა, მცირე, რომელი
მიჰყვება ჩდილოთ-კერძ პერანგამდე, მუნიდამ ერწო-
კუდარამდე, და უსევ მთა კოლბეურისა ქეფინის-ჯევ-
სა და ამაშუკეთ შუა მიჰყვების სამხრით ვერტყვილამ-

აღ-
წე-
რა
მეო-
რე
სას-
პას-
პე-
ტო-
სი
და
საა-

დე, ვერტყვილიდამ ხაზი ჩსქრიმელის დაბის ქვაბამდე, და მუნიდამ მახვილოს მთის გამჭრელი დვირამდე და ბაკულიანის მთამდე. ხოლო მუხრანის თხოთის მთი-დამ მოსდევს მთა დასავლეთად მტკვრის კიდეცა, გო-რის ქალაქამდე, და ეწოდების მთა წლევისა, მერმე კვერნაქი. არს ამ მთისა ჩდილოთ კერძო ტყიანი ვიდრე ზეგანამდე. მას ზეით კვერნაქი, უტყეო გო-რამდე, და სამხრით კერძი სულიად უტყეო, განა ბალახიანი ზამთარცა და თბილი. კლდენი მაღალნი და ქვაბნი გამოკვეთილნი მრავალნი. კლდე ესე აშუ-რიანამდე ვითარცა სარკინეთისა, მერმე თირი. ხო-ლო წლევის მთას გასჭრის მდინარე რეხულა, ქო-

მი-
ლახ-
ვა-
რო-
სი.

– 124 –

ლოთ-ქვიტკვრის ქვეით. დის რეხულა სამხრით, ერთ-ვის კასპს მტკვარს, ჩდილოდამ. კასპი აღაშენა პირ-ველად ქალაქი უფლოს, მცხეთოსის ძემან, და იყო ქალაქი ყრუმდე, ხოლო აწ არს დაბა დიდი კასპს ზეით წლევის მთაში, არს მონასტერი მამებას, სტე-ფან-წმიდისა, თათესაგან 13 მამათაგანის ქმნული. დაფლულია წმიდა თათე მუნ. იტყვიან ამის ნაწი-ლის აღმოსვლასა, ვითარცა წმიდის შიოსას. არამედ აწ დეკანოზის მიზეზით დაყენებული, და აწ არს ხუცის სამარ. მას ზეით არს ციხე, სადითგან გამო-იყვანეს ოვსთა გორგასლის დაი, ამის ზეით, ჯო-რ-კებთან, ერთვის რეხულას კევი უსის-ტყისა, და გა-მოსდის მხურვალეთის მთას. ამას ზეით არს რეხუ-ლას აღმოსავლით სამთავისი, ეკკლესია დიდი, გუნ-ბათიანი, დიდ-შვენიერად შენებული ზის ეპისკო-პოზი, მწყემსი კსნისა და რეხულას კეობისა. ქმნუ-ლი არს 13 მამათაგანისა ისიდორესაგან, და დაფ-ლული იგი მუნვე. ხოლო სამთავისის ჩდილოთ, ჭალას, შენობა დიდი სასახლეთა ქალის აღმოსავ-ლით არს ციხე ცსკილოსისა, მთის ძირსა ზედა, და წარივლის მთა ესე ჩდილოთ, ზეზეყურამდე, და და-სავლით უსანეთამდე, და არს ტყიანი და ნადირიანი. ჭალას ზეით არს დაბა რუსა რომლის გამო იწოდა მდინარე ესე. ამ რეხის აღმოსავლით არს მონასტე-რი ქვაბისმანი. ზის წინა-მძღუარი. აქამდენ არს რე-

– 125 –

კის კეობა ხილიან-ვენახიანი და ნაყოფიერი. ამას ზეით ქოლოთ-ქვიტკირითურთ, ვითარცა სხვა მთის ალაგნი.

რეხის დაბის ზეით ერთვის რეხულას კევი წოლ-დისა, და განჰყოფს ამას მთა წინ-ხსენებული ცხვ-ლოსისა. ჩდილოთ ამ მთის არს წოლდი, სამხრით, ბერშოეთი, კირბალი და სხვანი. წოლდის კევი გამოს-

დის უსანეთის მთას. უსანეთის მთის თხემსა არს ეკვ-
ლესია წმიდის გიორგისა, უგუნბათო. ამის გამო ეწო-
და მთასა ამას სახელი ესე. ამის აღმოსავლით ზემორ
არს ზახორი, ზახორს ზეით ციხე კაბური, და ამ ცი-
ხეს ზეით ქოლოთ-ქვიტკირი. ხოლო კვალად ჭალა-
სა და რეხის დასავლეთად, მხურვალეთს ზეით, არს
მთაში მონასტერი კეთილ-ნაშენი, აწ უქმ. ამ მთის
მიყოლვით, დასავლეთისაკენ მეჯვდამდე და ვიდრე
დიდ ლიახვამდე, და კვერნაქის მთის შორისი მინ-
დორი დიდი და უტყეო, გარნა დაბნებთა წალკოტ-
ნი, ნიგვზნარნი და ვენახნი მრავალნი, და ირწყვის
მინდორი ესე მეჯვდის აღმოსავლეთის მეჯვდის რუ-
თი. მოვალს ყოველნი მარცვალნი, თვინიერ ბრინჯ-
ბანბისა. მთის ძირის დაბნები ეგრეთვე ვენახოვანნი
და ხილიანნი, პირუტყვთა სიმრავლე, თვინიერ აქ-
ლემისა არს ყოვლისავე. ამ ადგილს უწოდებენ სა-
მილასოროსა კვალად კასპის დასავლით მინდორი
მტკვარსა და კვერნაქს შუა არს აშურიანი, უწყლო-
ბით უნაყოფო, უფლის-ციხემდე, არამედ ზამთარს
ბალახიანი და იზრდების ცხოვართა, რემათა და

– 126 –

მროწლეთა სიმრავლე და თბილი ზამთარი აშური-
ანს ზეით არს უფლისტის, კვერნაქის გამოკიდებუ-
ლის კლდის გორასა ზედა, მტკვრის კიდესა, რომე-
ლი აღაშენა პირველად უფლოს, ძემან ქართლოსი.
სამან, და იყო ქალაქი ჩინგისამდე, აწ არს შემუსვ-
როლი არამედ შენობა უცხო, კლდისაგან გამოკვე-
თილი, პატნი დიდ-დიდნი, ქანდაკებული კლდი-
საგანვე. გვირაბი ჩახვრეტით ჩაკაფული მტკვრამდე,
დიდი დასავლით აქუს ქარაფი მაღალი, და შას ში-
ნა გამოკვეთილნი ქვაბნი მრავალ დიდნო, არამედ აწ
შეუალ არს. აქა არს ბუზნი, გამოსული იხილვების
სპა-ლაშქარნი, შუბოსან-მშვილდოსანნი, ცხენოსან-
ნი, გალაშქრებულნი, ნიშვნენ მისნობად და უწო-
დებენ უფლისციხეს,

ამის დასავლით არს ქალაქი გორი, ამან სახელი

აღ- მოიგო გორისაგან, რომელი აღმოსული არს მუნ
წე დიდი ლიახვის მდინარის კიდესა ზედა, და მოსდ-
რა გამს ამ გორას აღმოსავლით კვერნაქი, ჩდილოთ,
გო- მთა რუისისა, ლიახვის დასავლეთად, რომელი იწო-
რის დების კვერნაქადვე, სამხრით, მთა ბურეთისა და გო-
ქა- რის ჯურისა, და ამ მთის ძირს, გორსა და მთას შუა,
ლა დის მდინარე მტკვარი. ხოლო ქალაქს გორს ჩაუ-
ქი- დის დასავლით მდინარე ლიახვი, და მიერთვის ლი-
სა ახვი მტკვარს, ჩდილოდამ, არამედ არა არს უწყე-
ბული ვისით აღშენდა პირველ. განა ცხოვრვბასა წე-
რილ არს: „ერეკლე კეისარმან უწოდა ტინიო

(რომელი არს ოქროს მთა), და ჰყო საფლველად სა-
განძურთა არს გორასა ზედა ციხე დიდი დასავ-
ლით არს გვირაბი ჩატანილი ღიახვამდე, ქვიტკირი-
სა. ამის გარმოხვეული ღიახვიდამ ღიახვამდე ქალა-
ქი. 83 მეფემან სვიმონ წარუხვნა ოსმალთა და შე-
მუსრა ციხე. 89 მეფის როსტომის მეფობას, აღაშე-
ნა შაჰ-სეფიმ კვალად ციხე, და მიერით ეპყრათ ყი-
ზილბაშთა 94 მეფის ვახტანგის ჟამს იყო ცარიელი,
შემდგომად დაიპყრეს ურუმთა მერმე შაჰ-ნადირ
დაარღვია ციხე, არამედ დამალ-ყოფილი ოსმალთა,
და ლეკთა და ყიზილბაშთაგან, შემცირდა ქალაქი
ცა. და არს შენობა უმეტეს ქვიტკირისა, ეკვლე-
სიანი კეთილ-შვენიერნიცა, განა ერთ შემუსრეს
ოსმალთა, სომხისა, აქა 89 მეფემაწ როსტომ ქმნა სასახ-
ლე ყიზილბაშთა რიგისა, წალკოტ-სავარდითა, დიდი,
ავაზანნი წყლიანნი დიდ-დიდნი, შვენიერნი. 94 მე-
ფემან ვახტანგ განაახლა, შემუსრეს ოსმალთა, არა-
მედ არს ადგილი ჰავითა შვენიერი, წყალი კარგი,
გარემოს აქ ან ვენახნი და წალკოტნი მრავალნი.
ზაფხულ კეთილი, ზამთარს ცივი, ქარიანი სანადი-
რო მოუკლებელი ფრინვლითა, თევზითა და სხვი-
თაცა ხილნი და საზრდელნი მრავალნი, გემოიანნი.
მსახლობელნი არიან ქართველნი და სომეხნი, ჰაერო-
ვანნი, ტანოვანნი, შვენიერნი, ამაყნი, და დიდის
მთქმელნი.

აქ ციხის ძირს ერთვის ღიახვს მეჯვდის მდი-

6

აღწერა ნარე. არს ბიყრამდე მეჯვდა ვენახოვანი, ხილიანი.
დიდს ამიერ და იმიერ დაბნეზი მრავალნი, თესლთა, მარც-
ლიახ-ვალთა მოსავლით ნაყოფიერი. გორს ზეით, ბერბუკს,
ვის ერთვის მეჯვდას ხველნეთის ფშანი. მეჯვდაზედ,
და პა-იკორთისა და კირბალის მთის ძირს, არს დაბა მეჯვ-
ტარა-და, რომლისაგან ისახელა მდინარე ესე, გორიდან
ლიახ-ჩდილოთკენ, მეჯვდას ზეით უსანეთის მთის ძირში,
ვის არს მონასტერი წმიდის თევდორესი, აწ ხუცის სა-
ვანა-მარ. ამას ზეით არს მონასტერი მეჯვდის მდინარის
თამდე დასავლეთად მთის ძირში, ბიეთს, მონასტერი კეთილ-
შვენიერს ადგილს. ამას უდის კევი გამომდინარე მე-
რის მთისა, და მიერთვის მეჯვდას დასავლიდამ. უზის
ბიეთს წინამძღვარი. ბიეთს ზეით არს კევი მახისისა.
აქამომდე კეობა მეჯვდა ვენახოვანი, ხილოვანი, მო-
სავლიანი. ამას ზეით არს ბიყარი და ისროლის კე-
ვი, ვითარცა აღვსწერეთ.

ხოლო გორიდან ღიახვის მდინარის სიგრძე არს

მალრან-დვალეთამდე და დის მალრან-დვალეთიდან, აღმოსავლეთიდან დასავლეთად, მუგუთამდე, მუგუთი-დამდის სამხრით გორამდე, და გორს მცირეთ ქვე-მოთ მიერთვის მტკვარს ჩდილოდამ. არამედ არს მდინარე ლიახვი სარგებლიანი, მრწყველი ველთა იმიერ და ამიერ ლიახვისათა, ჩქარად მომდინარე და რიყიანი, და ჯმოვანი, სასმელად შემრგო და გემო-იანი, მარადის ცივი, განა ვერ განჰყინავს ზამთარს სიჩქარისათვის თევზნი მრავალნი. რომელნი ველნი

– 129 –

ირწყვიან ლიახვითა, პური მისი არს ყოველი ქართ-ლისათა უმჯობესი, და გემოიანი და სპეტაკი. გორს ზეით ლიახვს ერთვის გორისავე ჭალისა და ნაჭარ-მაგევის წყალნი, ნაჭარმაგევი იყო სადგური მეფეთა და კეთილ სანადირო, და აწ კარალეთად წოდვილი, ადგილი ტურფა, ქალიან-მინდვრიანი, ნადირიანი, ფრინველიანი. არამედ ამ გორს ზეით არღა-რა არს კაკაბი, გარნა მცირედთა ადგილებთა თუ მოიპოე-ბის. გორს ზეით, კარალეთის პირისპირ, ლიახვის დასავლით, რუისის მთის ძირს, არს თედო წმიდა. მცირედ მას ზეით ერთვის დასავლეთიდან ლიახვს ვარიანის ფშანი და ახალდაბისა. ამ ფშანსა შინა იპყრობის კალმახი ყვითელი და ფრიად კარგი. ვარი-ანს ზეით ერთვის ლიახვს აღმოსავლეთიდან პატარა-ლიახვი. ამის გამო ეწოდა დაბასა ამას შერთული, ვანა-თამდე არს ვენახიანი, ხილიანი, დაბნებიანი და მრწყვე-ლი ველთა გორს ზეითისა, მეჯვდის მდინარისა და პა-ტარა-ლიახვის შუათთა, გვერდის-ძირამდე. შურთელს ზეით არს ეკლესია არბო - მიდის *), სასწაულთ-მოქმედი, პატარა-ლიახვის კიდეზე, დასავლით, ამ არ-ბო-წმიდის ზეით, ერთვის პატარა-ლიახვს, აღმოსავ-ლეთიდან მერის-კევი, ამ კევზე, აღმოსავლით, არს

*) ვ. არბო წმიდის გიორგისა. ვგონებ აქა ტფილსსა წამებულის აბოს ნაწილსა და სახელსა ზედა მისსა აღშენე-ბულსა და სასწაულსაც მის მიერ (აბო†786 წ.)

– 130 –

ორბოდლის მთის კალთასა ზედა კულბითის ციხე კულბითს ქვეით მოერთვის ამ ჯევს ლაფაჩების კევი. გამოსდის ორბოძალს. ამ ჯევს ერთვის სნეკვის კევი. გამოსდის სნეკვისავე, და არს სნეკვი და ლაფჩები, და მერმე ქსნისავე. ამ მერის ჯევის ზეით ჩდილოთ კერძ, არს კანათი, პატარა-ლიახვის კიდესა.

მალლა გორასა ზედა არს ციხე სნეკვიდან წარ-მოსულს მცირეს მთასა ზედა, ესე მთა განჰყოფს

კულბითს ვანათამდე სოფლებსა, და საცხენისსა, და ბელოთს, და პატარა-ლიახვს და მიადგების ორბო-ძალს. ჩდილოთ უდის პატარა-ლიახვი, სამხრით აქქს კულბითი და ვანათი "). ვანათის ციხე შემუსრვილი განაახლა შანშემ. შემუსრეს კვალად ყიზილბაშთა, ციხის უკან, ჩდილოთ, არს კლდე მაღალი, ქარა-ფოვანი, მჭვრეტი ლიახვისა, და მას შინა ქვაბნი გამოკვეთილნი მრავალნი. ხოლო კვალად შერთულს ზეით, დიდს-ლიახვზედ, არს მეღვრეკისს მონასტერი უგუნბათო, უზის წინამძღვარი. დასავლით მეღვრე-კისისა, ლიახვს გაღმა, არს ნიქოზს ეკკლესია ღუ-თაებისა, დიდი, გუნბათიანი, აღაშენა გორგოსალ და დადკა მას შინა გუამი წმიდისა რაჟდენისა. მანვე გორგასალი ჰყო საეპისკოპოზოდ და დასვა ეპისკო-

*) ვ. ხოლო აქა ბელოთს, კეთილ-ჰავისათვის, ქნა სა-სასახლე ქსნის ერისთვის მემ ყულარ-აღასმა გიორგიმ საყოფე-ლად თვისად

– 131 –

პოზი; ზის დღესაც მწყემსი კავკასიანთა, დვალთა, და აწ ოსეთად წოდებულისა, გლოლა-ღებითურთ. და არს ეკლესია დიდ-შენი, კეთილს ადგილს, შვე-ნიერი *) ამ ნიქოზის ჩდილოთ, დიდის-ლიახვის კი-დეზედ, არს მცირე ქალაქი ქცსილკანი, კეთილ-ჰაო-ვანი. მსახლობელნი არიან ქართველნი, სომეხნი, ური-ანი გარემოს წალკოტოვან-ვენახოვანი **), საზრდ-ლით მამდარი ლიახვს გაღმა, აღმოსავლეთით ქცხილ-ვანისა, ასტყდების მთა-ტყიანი, და ეს მთა მიჰყვე-ბის ჩდილოთკენ მშხლებამდე. ამ მთის ძირს, ქცხილ-ვანის აღმოსავლით, პატარა-ლიახვისკენ, არს ერედვს ციხე, და ეკკლესია მას შინა წმიდის გიორგისა, სას-წაულიანი. მის ჩდილოთ, მთის კალთას, არს ციხე მცირე სხვა, ამ ერედვის ჩდილოთ განჰყოფს მთა ესე ვანათ-გერის ჴევსა და დიდს-ლიახვსა. კვალად ერედ-ვის ჩდილოთ, ამავე მთასა შინა არს, ქრცხილვანი-საკენ, მონასტერი გუნბათიანი, კეთილ-შენი, კარგს ადგილსა და შვენიერსა, საბაწმიდა, დიდ ნაშენი, და აწ ხუცის სამარ. მის ზეით, ამავე მთაში, არს აღმო-სავლისაკენ უდაბნო, მაღალს კლდესა შინა გამოკო-ვეთილნი ქვაბნი ეკკლესიით. მეს მოწესე მკუდარი, დღემდე მოუშლელი ***), კუბოსა შინა, კლდისასა,

*) ვ. დიდშვენიერი.

**) ვ.: წალკოტოვან-ვენახოვან-ნიგვზნარიანი.

***) ვ. მოწესე ვინმე მკუდარი, დღემდე დაუშლელი.

ანაფორითა. აქა არს კარკალი *), სადაცა ზამთარ დნე-
ბის თოვლი, ხოლო ზაფხულს ჰყინავს, და ხმაო-
ბენ ზაფხულ, **)

კვალად ქოცხილვანს ზეით არს ლიახვის და-
სავლით, თამარაშენი, მცირე ქალაქი. მსახლობელნი
სომეხნი, ურიანი და ქართველნი, თამარაშენს ზეით
ერთვის თირის მონასტრის ჴევი. ამ ხევზედ, გორის
ძირს არს აჩაბეთი, სასახლე და ციხე მეფეთა. ამის
დასავლეთ არს, მთაში, თირის-მონასტერი, უგუნბა-
თო, არამედ ფრიად კეთილშენი, კეთილს ადგილს,
ზის წინა-მძღვარი, აჩაბეთის ზეით, კუსკს, არს, მთის
კალთას, ციხე კეხვისა და მთა ესე ასტყდების და-
სავლეთის კერძოთ ქრცხილვანიდამ, და წარმოივ-
ლის ჩდილოთ, და კეხვს ზეით მოვიწროვდების კლდი-
თა, და მერმე წარვალს დასავლით და მიადგების პე-
რანგის წარმოსრულს წონასა და ფაწას შორისს მთა
სა, და კვალად ქრცხილვანიდამ წარვალს დასავლით
და მივალს ბეყმარამდე. ხოლო კეხვს ზეით მოვიწ-
როებულსა ზედა არს ჴიდი სვერისაკენ გამსვლელი.
და ამ კიდს ქვეით ხიდთა მუსრავს ლიახვი მტკიცე-
საცა. და გორიდამ სვეომდე არიან, ლიახვის იმერ
და ამიერ, დაბნები ხილიან-ვენახიანნი. არამედ არს
ღვინო თხელი და მომჟაო, სასმელად მშვენი.

*) ვ. კრკნალი.

**) ვ. ზაფხულით ყინულად.

კეხვის აღმოსავლეთიდან ლიახვს ერთვის ჴევი
სვერსა და უმკრტს შუა ჩამოვარდების ჩდილოდამ.
გამოსდის ამისა და გერის შორისს მთას. ამ მთის
თხემზედ არს ეკლესია სპა სიწმიდის გიორგისა, და
აოს ხატი დიდი ოქროსი, სპარსთაგან ქმნული, სას-
წაულისათვის მის მიერ ქმნულისა, და აწცა არს სას-
წაულიანი. კვალად სვერიდამ წაოივლის მთა ტყია-
ნი ჩდილოთ, და სადაცა მოდრკების ლიახვი, მოდრ-
კების მთა ესეცა, და წარივლის აღმოსავლით და
მიადგების გერის მთასა სვერიდამ ხიდს ზეით ჩა-
მოვარდების ითრაფულა დასავლეთიდან და მი-
ერთვის ლიახვს, ამას ზეით, გუფთას არს ნაციხვა-
რი. გუფთას ზეით მოერთვის ლიახვს მდინარე ფაწა.
გამოსდის ერწოსა და ამას შუათს მთას, მიდის აღ
მოსავლეთად. და ამ ჴევს მოერთვის სხვა ჴევი სამხ-
რიდამ. გამოსდის მასვე მთას, მოდის აღმოსავლეთად.
ამ ჴევის შესართავს ზეით ერთვის ფაწას პატარა-ჯა-
ვის ჴევი გამოსდის დვალთ გორასა. ამას ზუით ერთ-
ვის ფაწას ხოხოს ჴევი. ხოხოს ჴევს ზეით ფაწასვე
მოერთვის ქეშელთის ჴევი, და სდიან ეს ჴევნი დვალთ

გოოასა, ხოლო პატარა ჯავასა და ხწვეს) შუა არს მთა ტყიანი დვალთ გორიდამ ფაწამდე სამხრით მდებარე. ფაწის კევის შესართავს ზეით აოს კლუბი და ჯავა ჯავას ზეით ერთვის ლიახვს დასავლეთიდან ნწვის კევი. სდის დვალთ გორასა.

ხწვის პირის-პირ, ლი ხვს გაღმა, კიდურს, არს

*) ვ. ხწვეს.

– 134 –

მიწა სასუნებელი, და უდის სუნი ფრიად მნელი, არამედ ჰკურნებს ქარსა, სევდასა და ინთილასა სუნებითა, გარნა მსუნებელი შებნდების სუნითა. ხწვეს ზეით ერთვის კევი მუგუთისა ლიახვს, დასავლიდამ, და გამოსდის დვალთ გორასა. აქ აღაშენა ციხე მაჩაბელმან, შემუსრეს ურუმთა, რომელი იყო. მაღალს კლდესა ზედა, მცირეთ ამ მუგუთს ზეით მოდრკების ლიახვი და მოერთვის მუნ კევი კოშკისა მას ზეით მიერთვის ლიახვს როკის კევი როკას ზეით მიერთვის ლიახვსვე ბჟის კევი. და სდიან ეს კევნი დვალთ გორასა და დიან სამხრეთად. ხოლო ბჟის კევი სადაცა სდის კავკასსა, მუნ დამდაბლდების ზეკარის კავკასი, და გარდავალს გზა ზამთრისა და ზაფხულისა ზახას და დვალეთს. კვალად ლიახვს ერთვის ბჟას *) ზეით, სამხრიდამ, მშხლების კევი, და გამოსდის გერის მთას. და ამას ზეით არს მაღრან-დვალეთი, ვითარცა აღვსწერეთ. არამედ სვერს ზეით რომელი ლიახვის კეობა აღვსწერეთ, არს უვენახო, უხილო, მსახლობელნი არიან ოსნი, დვალნი. მოსავლით მთის ალაგებრი და პირუტყვითაცა ეგრეთი ხოლო ქრცხილვანის დასავლით არს, წინ-ხსენებულის მთის ძირს, თისრევის-კევი გამოსდის ძარს, დის სამხრით, არამედ მიწდორად ვერღარა დის. ტბეთს ზეით არს

*) ბჟა მეგრულად მზე.

– 135 –

ნაციხარი. ამას ზეით ითხრების ქვა შავი დუდეტს *); ამ ქვით ბურვენ ეკკლესიებთა, სიბრტყისა და სიმსუბუქისათვის. განა არიან ქრცხილვანის კეობის კაცნი შვენიერ-ჰაეროვანნი, მეგრძოლნი, სირცხვილის მდევარნი, ამაყნი, ერთგულნი. სახლობენ თავადნი და აზნაურნი, და ქალნიცა ეგრეთვე რიცხვე.

ხოლო კვალად. გორის დასავლით არს მთა რუისისა, ტინის-სიით, თედო წმიდით სასირეთამდე და მტკვრამდე, მცირე ადგილს ტყიანი, საკნავი და მოსავლიანი ნაყოფიერად, უწყლო, და ადგილ-ადგილს

აღ-
წე
რა
გო-
რი-

დის წყარონი მცირენი. მტკვრის პირად ღრატოიან-კლდიანი; და ამ მთის დასავლით, მტკვრის კიდესა ზედა, არს ურბნისი: აღაშენა ქალაქი უფლოს, მემან ქართლოსისამან, და იყო ქალაქი ყრუსადმდე, ხოლო აწ არს ეკლესია დიდი, უგუნბათო, ზის ეპისკოპოზი მწყემსი დიდის-ლიახვისა და რომელი ირწყვის ლიახვითა მით. შემუსრვილი აღაშენა და განაახლა 94 მეფემან ვახტანგ და შეამკო ხატი მისი წმიდის სტეფანე პირველ-მოწამისა, მოზღუდა ქვიტკირითა. ურბნისის დასავლით, დუდეთს, დის წყარო ფრიად დიდი, კიდესა მტკვრისასა, რომლით ბრუნვენ დიდნი წისქვილნი ზამთარცა, ვინათგან ვერ განჰყინავს. სამხრით ურბნისისა არს, რუისის მთის ძირს, დაბა დიდ-შენი რუისი და ეკლესია ღუთა-

სა
და
ლიახ-
ვის
ზეი-
თი-
სა.

*) დუდი მეგრულ გამოთქმით აღნიშნავს თავს.

– 136 –

ეზისა, გუნბათიანი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ამავე რუისისა, ზეითის ქართლისა ლიხ-ტაშისკარამდე, და აწ ესევ მწყისს კეობასა და სადგერს), ვინათგან მაწყვერელი აღარა არს. შემუსრა ლანგთემურ, აღაშენა ეკლესია ესე 76 მეფემან ალექსანდრემ. შემდგომად კვალად განაახლა და შეამკო. 89 დედოფალმან მარიამ. და ამ რუისის მთის სამხრეთის მინდორი, ნიქოზამდე და ლიახვ დვანის-წყლამდე, ირწყვის ორის ლიახვის რუთი თამარ მეფის ქმნულითა, და ნაყოფიერებენ დაბნები ყოვლითავე მრავალნი. ხოლო ხალთვისის რუ განაახლა 90 მეფემან ვახტანგ, არამედ აწ უქმი იყო. ხოლო რუისი არს უწყლო, თვინიერ წყაროსა ერთისა, რომელი არს ეკლესიასა თანა. არამედ სცხოვრებენ მით რუთი, და ირწყვის მინდორი ურბნისამდე ამითვე.

რუისის დასავლით არს დვანის-წყალი. ეს გა-მოსდის თირის მონასტრიდამ წარსრულს მთას, დის ჩდილოდამ სამხრით, ერთვის მტკვარს ჩდილოდამ. მტკვრის ჩდილოთ, ამ მდინარის აღმოსავლით, არს ბრეთს მონასტერი უგუნბათო, რომელი ქმნა პიროს

*) ვ. მწყსიდა ხეობასა და სადგერს... არამედ უმწყსოდ ხეობა მისცა ურბნელი ეპისკოპოზსა, სამწყსოს სიმცირის-თვის კათალიკოზ - პატრიარქმა ბატონისშვილმან დომენტიმ, ოდეს მოაწია კოსტანტინეპოლიდამ ქართლს ქრისტეს აქეთ 1741 წელს,

– 137 –

13 მამათაგანმან, და დაფლულ არს იგიცა მუნვე. არს აწ ხუცის ამარ. ბრეთის დასავლით, წვერიდამ

ასტყდების მთა კვერნაჟი, და მივალს ფცის წყლამ-
დე, რომელსა ეწოდა ცეცხლის-ჯვარი. წვერს ქვეით,
არადეთს, არს ჰა მარიამული, რომელი ჰკურნებს ბრა-
ზიანის ნაკბენს სმითა. ამის ჩდილოთ და ამ წყლის
დასავლით კიდესა არს დირბს მონასტერი, სადა ზის
არქიმანდრიტი იერუსილიმის ჯვარის მონასტრისა.
არამედ მეფენი ქართლისანი დასმენ ქართველთა და
ყოველს საქართველოსა შინა არს მამული მისი, და
ჰფლობს ესე, და მოსავალს გზანის ვერცხლად იერუ-
სალიმს. ამას ზეით, დვანს, ამ წყალს ერთვის კევი
ჰოლიბურისა. ამ კევს ზეით ერთვის ამ წყალს კევი
წუნარისა. წუნარს არს ეკლესია გუნბათიანი, აწ
უქმი. წუნარის კევს ზეით არს ეკლესია ერკნეთს.
დგანან მთა-წმიდის მონოზონნი ბერძენნი. აქ ამ
წყალს მოერთვის დასავლეთიდან ნულის კევი. არს
ნულს ციხე. ამ კევს ზეით მოერთვის აღმოსავლიდან
ყორნისის კევი, გამოსდის ძარის მთას. ყორნისს
არს ქვაბნი კლდისანი და კოშკოვანი, განა შემუშ-
რეს ლევთა. ყორნის ზეით, წორბისს, ერთვის ამ
წყალს ხტანის კევი. წორბისს ზეით, ამ წყალზედ,
მთასა შინა, არს ციხე საქართლისა, მაგარი. არამედ
კეობა დვანისა არს ვენახოვანი, ხილიანი, მარცვ-
ლითა ყოვლითა ნაყოფიერი.

დვანის წყლის დასავლით არს ფცის წყალი,

– 138 –

აღ- და დის ლოხოის *) პერანგას მთათაგან, მოდის სამ-
წე- ხრით და მიერთვის მტკვარს ჩდილოდამ. კიდესა
რა მტკვრისასა არს ქვენა ტკოცა, მას ზეით ბერძენაული.
ფცის ამას ზეით მოერთვის ამ წყალს ტკოცის კევი დასავ-
წყლი- ლლიდამ. ამას ზეით, ფცის ზემორ, ამ წყალს მოერთ-
სა. ვის აღმოსავლიდამ ღოღეთის კევი, სდის ლებეურის
მთას. ამას ზეით, აკლევს, მოერთვის ამ წყალს და-
სავლიდამ ბრემის წყალი. არს ბრემას მცირე ციხე.
გამოსდის ეს წყალი პერანგას, მოდის სამხრით ბრე-
ძამდე, მერმე აღმოსავლით. აბანოს ერთვის ამ წყალს
წალულის წყალი, და ბრემას მოერთვის აბანოს წყა-
ლი. ეს გამოსდის მშვლდაურის მთას, მოერთვიან
ორნივ ბრემის წყალს დასავლეთიდან. აბანოს დის
თბილი წყალი ჰკურნებს ქარით დახუთვილსა და
ბუგრსა მუწუკსა. ბრემის ჩდილოთ არს ეკლესია
ატოცს, წმიდის გიორგისა, სასწაულიანი. ავლევს
ზეით, ფცის წყლის აღმოსავლით, არს ოქონას მო-
ნასტერი დიდი, გუნბათიანი, არამედ უცხო არს.
რამეთუ ძვრისაგან წახრით მდგომარებს ჩდილოთკენ,
და არა დაირღვევის, ადგილსა შვენიერს წყაროიან-
სა. აქ არის ნიგოზი. გასტეხო რა, ნებალი მისი არს
ნახევარი ნიგოზი, და ნახევარი თხილი. დასავლით

მეტეხისა და ფცის წყლისა არს თაღკას ჯვარის მონასტერი, რომელი აღაშენა ასულმან აღმაშენებელი-

*) ვ. ლოხის.

– 139 –

სამან თამარ, გუნბათიანი, დიდ-შვენიერი, კეთილად ნაშენი. შენობანი გარემოს მრავალნი, და აწ ხუცის სამარს. ამის ჩდილოთ კერძ არს ძალინა. აქა არს ლითონი ვერცხლისა, არამედ უსარგებლობისათვის დაუტევეს. აქავ, მინდორის *) კიდეც არს მუხაური, მოსახლენი არიან ურიანი და სომეხნი ვაჭარნი. მუხაურის ბოლოს ეყრების ფცის წყალს ხტანის ჯევი. აღინს არს ციხე და სასახლე, ხოლო ფცისა და დვანის წყალს ჰყოფს მთა ლეზეური, რომელი ასტყდების დაბის ფციდამ და მდებარებს ხტანამდე, სამხრიდამ ჩდილოთ, ტყიანი და ნადირიანი მუხაურს ზეით არს მონასტერი ფცისა და ოჟორის წყალ-შუა, წოდებული ოორისა, უგუნბათო, შემკობილს ადგილს, და აწ ხუცის ამარად. ხტანის ზეით არს ეკლესია მთასა შინა, წოდებული გომართა, აწ ცარიელი. მუნიდამ წარვალს გზა ლოხოისის მთასა ზედა და პერანგის მთასა ზედა, გარდავალს იმერეთის ქალას შინა.

აღ-
წე-
რა
ალის-
წყლი-
სა.

ხოლო ფცის წყლის დასავლით არს ალის წყალი. გამოსდის ლიხის მთას, მოდის სამხრით, ერთვის მტკვარს სამხრიდამ ამის შესართავთან არს დაღალულა. ამ მტკვრის კიდეზედ, სამხრით, არს სომანეთი. ამ სომანეთის სამხრით არს ვაჟა ვაყას ზეით საბასტუკი და ნაციხვარი. სომანეთსა და ქვენა-ტკო-

*) ვ.: მდინარის,

– 140 –

ცას შუა არს მოხისი, დაბა დიდი, ცეცხლის-ჯვრის მთის ძირს, და ამისი მინდორი მტკვრამდე უწყლო, არამედ მოსავლიანი ყოვლითა მარცვლითა, ნაბახტევს ზეით ერთვის ალის წყალს ბრილის წყალი. დის ბრილს ერთის წყაროდამ და აბრუნებს წისქვლს. აქ ბრილს ითხრების კაჟი ფრიად კეთილი, მოსპეტაკო, ჩახმახისათვის. ბრილის წყლის შესართავს ზეით არს ალის წყალზედ დასავლით კიდეცა ზედა ალი, ქალაქი მცირე. მსახლობელნი არიან სომეხნი და ურიანი, მცირედ ქართველნი. გაზაფხულ-შემოდგომას ყვაპიან-ტალახიანი, ზამთარი ცივი, ზაფხულს ცხელი, არამედ ჰავით კეთილი, მხიარული. ალს ზეით არს ლიხის მთის კალთას ციხე ალისა. ციხეს უკან

არს სოფელი უწლევი, მთაში. აქ აკეთებენ ჭურსა ღვინისასა, კეთილსა, ყოველთა უმჯობესსა. ამავე ციხეს ზევით ერთვის აღმოსავლიდამ ალის წყალს ჭერათ-კევის-ჯევი, არამედ უშენობო. ამ კევის ზევით არს მონასტერი ულუმბას, უგუნბათო, დიდი, დიდ-შენი, მიქელ 13 მამათაგანის ქმნული, და დაფლული არს მიქელი მუნვე. ზის წინა-მძღვარი.

აღ-წერა სურამისა. ალის წყლის დასავლეთით არს წყალი სურამისა. გამოსდის ლიხის მთას, მიერთვის სამხრიდამ მტკვარს, ოსიაურის ზევით. აქა არს ჭალა სურამისა, მტკვრის კიდესა, დაღალულიდამ შოლამდე. არამედ განჰკაფა 94 მეფემან ვახტანგ და ქმნა დაბნები. ოსიაურს ზევით, საშურს, ერთვის სურამის

– 141 –

წყალს ქემერტის წყალი აღმოსავლიდამ. გამოსდის ლიხის მთას. ამ კევის შესართავის დასავლით, შინდარას დასავლით, არს სურამი, მცირე ქალაქი. მსახლობელნი არიან ქართველნი, სომეხნი, ურიანი. არს საშუალს ციხე, მაღალს კლდესა ზედა, მტკიცე. არს ჰავითა მშვენი და მხიარული. სურამს ზევით, სამხრიდამ, მიერთვის ამ წყალს უთხვის კევი. მას ზევით არს იტრიას მონასტერი ყოვლად-წმიდისა უგუნბათო, დიდ-შენი, აწ ხუცის ამარად, სურამის ბეკმიდამ ასტყდების მაღალი გორა, მდებარებს დასავლით წიფამდე და ლიხამდე. ამ მთის სამხრით არს ბეკამი, ტემერი, ვიდრე შოლამდე, ჩდილოთ, სურამის კეობისა. შოლის მდინარე გამოსდის ლიხის მთას, მიდის აღმოსავლეთად, მიერთვის მტკვარს სამხრიდამ შოლის-პირიდამ გაიტანა 94 მეფემან ვახტანგ, რუ. რამეთუ იყო მიწდორი ესე უწყლო, და ჰყო წისქვილნი, და სმენ პირუტყვნი. შოლის-პირის დასავლით, შოლისავე კიდეზედ, არს ქვიშსუთი, ზაფხულს ჰავითა ამო, შვენიერი, ზამთარი ცივი, ქარიანი, საჭირო ქვიშხეთს ზევით, შოლაზედ არს ცისის ძირს ციხე. ქვიშხეთის სამხრით არს, მთის ძირს, მტკვრის ახლო, დაბა ტაშის-კარი. და ლიახვის მდინარეს აქეთ, ტაშის-კარამდე, რომელნიცა მდინარე-კევი ავლსწერენით, უწოდებენ, თვინიერ შოლისა, ფრონეთა. ამ აფრონეთა შინა შემოვალს წყალ-დიდობას მრავალნი კაპოეტნი, იქმნების ჟამად ორაგულნიცა, და წყალ-

მის-წყლი-სა

– 142 –

ცოტაობას არს მათ შინა წვრილნი თევზნი მრავალნი, და მთის კერძოდ კალმახნი ფრიადი და გემოიანნი. არამედ გორს ზევითნი ადგილნი ესენი არიან მოსავლიანი, თვინიერ ბრინჯ-ბანზისა, ვენახით, ხი-

ლით და ყოვლითა მარცვლითა. აკეთებენ მცირედს აბ-
რეშუმსაცა, პირუტყვნი მრავალნი აქლემს გარდა,
ყოველნი, არამედ არა ეგდენად, ვითარცა აღვსწე-
რეთ სომხით-საბარათიანოსა, ზამთრისათვის, რამეთუ
არს სამი თვე თოვლი, და ზაფხულს ვერ სთიბენ თი-
ვას, სახნავთ გამო მიწათა და მთათა შინა მცირეთა,
არა საკმაოთა, ჰავითა მშვენი და ამო, სასმელი და
საჭმელი აქაური უმეტეს გემოიანი სხვათა ადგილთა
განა კაცნი არიან ჰაეროვანნი, ამაყნი, მხნენი, შემ-
მარტებელნი, მხიარულნი, უხვნი, სტუმართ-მოყვა-
რენი, ქალნი ეგრეთვე, ვითარცა სხვანი დავსწერე
ნით სახლობენ მთავარნი და აზნაურნი მრავალნი.

აღ-
წე-
რა
მთას
იქი-
თისა
ხოლო კვალად სურამის დასავლით, ლიხის მთის
საშუალსა შინა, არს დაბა ფონა, ამ ფონას გასდის
ჩხერიმელის მდინარე, და მდის დასავლეთ-სამხრეთ
შუა, მეზომირის *) ზეითამდე. მას ქვეით, დაბის, ქვა-
ბამდე, არს ქართლისა; მეზომირს ზეით ამ ჩხერიმე-
ლას ერთვის ჯევი ჩდილისა. ამ ჩდილის ჯევს ერთვის
ჯევი ნუნისისა, სამხრიდამ, ამისა და კეობის შუას

*) მეზომირი ანუ ნეზომირი აღნიშნავს ისეთს ადგილს,
საცა მრავალნი გზანი ერთად შეკრებებიან.

– 143 –

მთის გამომდინარე. ჩდილის ჯევი გამოსდის მცირეს
ლიხის მთას, სად გასდის იქით შოლა ნუნის არს
ეკვლესია მონასტერი შვენიერი, შვენიერს ადგილს,
უზის წინამძღვარი. ხოლო ჯევნი ესენი არიან ვენა-
ხოვანნი, ხილიანნი.

კვალად ფონას ზეით და სურამის დასავლით,
ლიხის მთას გასდის ჯეფინის-ჯევის წყალი, და მიერთ-
რა ვის ძირულას აღმოსავლეთიდან, ხოლო ძირულა გა-
მოსდის მთასა პერანგას, და დის ღოდორამდე სამხ-
რით, და მუნიდამ მომგრგვალვით დასავლეთად. არა-
ხის მედ არს ვერტყვილამდე ქართლისა, და უწოდებენ
ვერტყვილიდამ ნადაბურდამდე *) ჯეფინის-ჯევსა. და
მას ზეით **) არს ულუმბის მონასტრისა, არამედ აწ
სა მიხმული აქჟს იმერთაგან. განა აძლევენ ცვილისა,
ზეთისა და სალმის ფასსა აწცა. ვერტყვილას მოერთ-
ვის სამხრიდამ ვერტყვილისავე ჯევი, ხოლო ვერტყ-
ვილას და ამაშუკეთის შუა არს მცირე მთა, მისრული
კოლბეურის მთამდე, და ესე არს საზღვარი ქართლ-
იმერთა, აწინდელი. ამ ვერტყვილის ჯევს ზეით ერთ-
ვის ძირულას ბჟინევის-ჯევი. აქა არს სამხრით მო-
ნასტერი გესამანია, გუნბათიანი, კეთილ-შენი, სა-
წინამძღრო. მას ზეით ჯევი გრიგალეთისა ერთვის ძი-

აღ-
წე-
რა
ხე-
ფი-
ნის
ჯე-
ვი-
სა.

*) ვ, ნადაბურამდე.

**) ვ. არს სამწყსოდ კათალიკოზისა და ულუმბის მო-

რულას, მას ზეით კეფინის-ჰევის წყალს ერთვის ჰევის ჯვრის-ჰევი. მას ზეით ამასვე ერთვის ჰევი წაქვისა. და ჰევი ესენი ყოველნი სამხრეთიდან ერთვიან, გამომდინარე ფონის გამდინარის ჩხერიმელისა და ჰეფინის-ჰევის შუა მთიდან. და არს ჰეობა ესე ჰეფინის-ჰევი მოსავლიანი, ხილიანი, ქართლისაგან მეტი არს აქა ღომი, ხურმა, წაბლი. რომელი მთას იქითი დავსწერეთ, ქვიშხეთის დასავლით, იგინიცა ესრეთვე ჰგონე. არს ცხოვარი უდუმო, სთესვენ სიმინდსა მრავალსა. ხოლო ადგილები ესენი რომელნი ავსწერენით, ლიხის მთის შორისი, ეგრეთვე ჰგონე, ვითარცა ავღსწეროთ იმერეთი.

ხოლო ტაშის კარის სამხრით ჩამოვალს დასავლეთით მთა მასკილოს ცხვირ-ცხვირად და აღმოსავლიდამ *) ყერძენის მთის წვერი, და მოავიწროებს მტკვარს კლდითა. აქ მოვიწროებულსა შინა არს მტკვრის განსავალი კარი და კოშკი მას ზედა, ქართლიდამ ჰეობასა შინა სავალი. ამის მიერ ეწოდა ტაშის-კარი (ესე არს ქვის კარი). და ამის პირის-პირ, სამხრიდამ, ერთვის მტკვარს სარმანიშვილის ჰევი. გამოსდის ყერძენსა და ამას შუას მთას. ამის დასავლით არს ახალდაბა, მცირე ქალაქი. მტკვრის იმიერ ამიერ მოსახლენი ქართველნი და ურიანი. აქა არს ხიდი მტკიცე. ახალდაბის სამხრით არს ციხე, მაღალს კლდე-

*) ვ. აღმოსავლეთად.

სა ზედა, დიდ ნაშენი და მაგარი. ახალ-დაბას ქვეით მტკვარს მოერთვის ჩდილოდამ ჰევი ნეძვისა. გამოსდის ამასა და მთას-იქით შუას მთას. კვალად ახალდაბას ზეით ერთვის მტკვარს სამხრიდამ ჰევი ქიმერეთისა. გამოსდის ყერძენის მთას. ქიმერეთის ჰევს ზეით ერთვის მტკვარს, სამხრიდამვე, ჰევი კორტანეთისა. გამოსდის მასვე მთას, ჩდილოდამ მოერთვის მტკვარს ზანავრვილი, ჰევი, ამასა და მთას იქითთის შუას მთიდან გამომდინარე.

ამ ჰევს ზეით ერთვის მტკვარს თორის-წყალი, სამხრიდამ. ამ შესართავს სამხრით არს სადგერს ეკლესია წმიდის გიორგისა, ამას უდის აღმოსავლით თორის მდინარე, დასავლით შავ-წყალი. გამოსდის ბაკულიანისა და კოდიანის მთასა, და მიერთვის მტკვარს სამხრიდამ. გომართამდე *) შავ-წყალსა და ხეო-თორის წყალს უწოდებენ აწ სადგერის-ჰეობას **)

აღ-
წე-
რა
სად-
გე-
რის
ხეო-

არამედ სადგერი არს მაგარი და შეუალი. ეკკლესია შემუსრვილი აღაშენა და შეამკო ხატი მისი 94 მე-ფემან ვახტანგ. ამ სადგერს ზეით, დასავლით, არს დაბა თორი, მას ზეით ცისის ჯვარი და ციხე მისი შავს-წყალსა ზედა, დასავლისაკენ. კვალად სადგერს

ბი-
სა.

*) ვ. გომარეთამდე.

**) ვგონებ თორელთა სამთა ამათ ხეობათა, სადგერს, გუჯარეთს და მტკვრის ხეობას, ვინათგან სახელნი და ადგილნი მათნი ეგრეთ წარმოაჩენენ.

– 146 –

ზეით მოერთვის თორის-წყალს სამხრიდამ ბაკულია-ნის წყალი, გამომდინარე ბაკულიანის მთისავე: აქა, თორის-წყლის აღმოსავლით, არის კიმოთისმანს მონასტერი გუნბათიანი, კეთილშენი, შვენიერს ადგილს. ზის წინა-მძღვარი. ხოლო ეს სადგერის ჯეობა არს უვენახო და მოსავლით ვითარცა ავღსწერეთ გუჯარეთის კეობა. ესე სცან, ეგრეთვე ნაყოფიერი მთითა, ნადირითა და პირუტყვითა, კიმოთისმანს ქვეით არს ციხე თორის-წყლის აღმოსავლეთის კიდეა ზედა, უზნარიანისა, ფრიად მაგარი, ხოლო კვალად ჩდილოდამ კეობაში მტკვარს ერთვის ეშმაკთ-უზნის-კე - რა ვი, გამომდინარე ამისა და მთას-იქეთის მთის შუა-დამ. ამას ზეით, ნუას *), მოერთვის შავ-წყალი, ნუას ზეით, ჭალის პირის-პირ, სამხრიდამ მიერთვის მტკვარს დღვაშის-ქევი. გამოსდის კოდიანის მთას. მას ზეით არს, მტკვრის კიდეა ზედა, სამხრით, პეტრეს ციხე, ფრიად მაგარი და შეუალი მტრისაგან. ამ ციხეს დასავლით უდის ყვერბილის-ქევი, მოერთვის სამხრიდამ მტკვარსა, გამოსდის კოდიანსა. პირის-პირ ციხისა მოერთვის მტკვარს ჩდილოდამ ლიკანის-ქევი. გამოსდის მახვილო-ფერსათს. ამ ქვეთ ზეით არს ჭობის ქევი და არს დვირამდე ქართლისა. არამედ არს ესე მტკვრის კეობა ვენახიანი, ხილიანი, ვიწრო და მწირი, მაგარი და შეუალი მტრისაგან. კაცნი ჰაე-

აღ-
წე-
კვა-
ლად
ხეო-
ბი-
სა.

*) ნუა სვანურად და აფხაზურად კაცის სახელია..

– 147 –

როვანნი, ტანოვანნი. მთანი ნადირიანნი, ნამოვან-ფიჭოვანნი ირემი თხა, არჩვი და სხვა ნადირნი მრავალნი. ჩდილოთ მთა აქუს ღადოსი და მახვლოს წამოსული აღმოსავლით ვიდრე ტაშის-კარამდე, სამხრით, კოდიანიდამ წამოსული აღმოსავლეთს ჩდილოს შუა მთა ამისა და სადგერის ჯეობის შუათი.

ხოლო ტაშის-კარსა და ლიხის მთას ქვეითი არაგვ-ტფილისამდე სამნი ესე სასპასპეტონი *), მე-

საერ-
ისტო

მარცხენე მუხრანისა, მემარჯვენე ქართლისა მეფის თა-
ნა მყოფი. ტფილისს ზეით მტკვრის სამხრეთისა და

სასპას-
პეტოსა

თრიალეთი-ფანავრამდე არს წილი უფლოსისა, მცხე-
თოსის ძისა, და უფლოსისაგან ეწოდა ზენა-სოფლე-
ბი შიდა-ქართლს, და ესენი პირველ იყო ერთი სას-
პასპეტო და ყოველთა ერისთავთა და სპასპეტთა ზე-
დამხედველი. შემდგომად თამარ მეფისა, ქართლის
ერისთავი სხვა, კსნისა სხვა. და შემდგომად განყო-
ფისა ესრეთ სამ-სადროშოდ იქმნა, არამედ რაოდენ-
ნი ეკკლესიანი ანუ მონასტერნი აღვსწერენით, ანუ
პალატნი, არა არს არცა ერთი, რომელნი არა იყოს
თლილის ქვითა ნაშენნი. რამეთუ ყოველნივე თლი-
ლის ქვითა არიან აღშენებულნი. კვალად არა არიან
დაბანი ანუ აგარაკნი, რომელსა შინა არა იდგეს
ეკკლესია თლილის ქვისა, უგუნბათონი, მცირენი და
დიდნი, და მით იცნობების ნასოფლარნი, სადაცა

და სად
როშოსი
ვითარ
ცა არს
და იყო.

*) ვ. არიან სამნი სასპასპეტონი.

– 146 –

ზეით მოერთვის თორის-წყალს სამხრიდამ ბაკულია-
ნის წყალი, გამომდინარე ბაკულიანის მთისავე: აქა,
თორის-წყლის აღმოსავლით, არს კიმოთისმანს მო-
ნასტერი გუნბათიანი, კეთილშენი, შვენიერს ადგილს.
ზის წინა-მძღვარი. ხოლო ეს სადგურის კეობა არს
უვენახო და მოსავლით ვითარცა ავღსწერეთ გუჯა-
ოეთის კეობა. ესე სცან, ეგრეთვე ნაყოფიერი მთი-
თა, ნადირითა და პირუტყვითა, კიმოთისმანს ქვეით
არს ციხე თორის-წყლის აღმოსავლეთის კიდეა ზე
აღ- და, უზნარიანისა, ფრიად მაგარი. ხოლო კვალად ჩდი-
წე- ლოდამ კეობაში მტკვარს ერთვის ეშმაკთ-უბნის-კე-
რა ვი, გამომდინარე ამისა და მთას-იქეთის მთის შუა-
კვა- დამ. ამას ზეით, ნუას), მოერთვის შავ-წყალი. ნუას
ლად ზეით, ჭალის პირის-პირ, სამხრიდამ მიერთვის მტკვარს
ხეო- დღვაშის-კევი. გამოსდის კოდიანის მთას. მას ზეით
ბი არს, მტკვრის კიდეა ზედა, სამხრით, პეტრეს ციხე,
სა. ფრიად მაგარი და შეუალი მტრისაგან. ამ ციხეს და-
სავლით უდის ყვერბილის-კევი, მოერთვის სამხრიდამ
მტკვარსა, გამოსდის კოდიანსა. პირის-პირ ციხისა
მოერთვის მტკვარს ჩდილოდამ ლიკანის-კევი. გა-
მოსდის მახვილო-ფერსათს. ამ ჯევთ ზეით არს ჭო-
ბის კევი. და არს დვირამდე ქართლისა. არამედ არს
ესე მტკვრის კეობა ვენახიანი, ხილიანი, ვიწრო და
მწირი, მაგარი და შეუალი მტრისაგან. კაცნი ჰაე-

*) ნუა სვანურად და აფხაზურად კაცის სახელია.

როვანნი, ტანოვანნი. მთანი ნადირიანნი, ნამოვან-
ფიჭოვანნი ირემი, თხა, არჩვი და სხვა ნადირნი
მრავალნი. ჩდილოთ მთა აქუს ღადოსი და მახლოს
წამოსული აღმოსავლით ვიდრე ტაშის-კარამდე, სამ-
ხრით, კოდიანიდამ წამოსული აღმოსავლეთს ჩდი-
ლოს შუა მთა ამისა, და სადგერის კეობის შუათი.

ხოლო ტაშის-კარსა და ლიხის მთას ქვეითი
არაგვ-ტფილისამდე სამნი ესე სასპასპეტონი *), მე-
მარცხენე მუხრანისა, მემარჯვენე ქართლისა მეფის თა-
ნა მყოფი. ტფილისს ზევით მტკვრის სამხრეთისა და
თრიალეთი-ფანავრამდე არს წილი უფლოსისა, მცხე-
თოსის ძისა, და უფლოსისაგან ეწოდა ზენა-სოფლე-
ბი შიდა-ქართლს, და ესენი პირველ იყო ერთი სას-
პასპეტო და ყოველთა ერისთავთა და სპასპეტთა ზე-
დამხედველი. შემდგომად თამარ მეფისა, ქართლის
ერისთავი სხვა, კსნისა სხვა. და შემდგომად განყო-
ფისა ესრეთ სამ-სადროშოდ იქმნა, არამედ რაოდენ-
ნი ეკკლესიანი ანუ მონასტერნი აღვსწერენით, ანუ
პალატნი, არა არს არცა ერთი, რომელნი არა იყოს
თლილის ქვითა ნაშენნი. რამეთუ ყოველნივე თლი-
ლის ქვითა არიან აღშენებულნი. კვალად არა არიან
დაბანი ანუ აგარაკნი, რომელსა შინა არა იდგეს
ეკკლესია თლილის ქვისა, უგუნბათონი, მცირენი და
დიდნი, და მით იცნობების ნასოფლარნი, სადაცა

საერ-
ისთო
სასპას-
პეტოსა
და სად-
როშოსი
ვითარ-
ცა არს
და იყო.

*) ვ. არიან სამნი სასპასპეტონი.

დგას ეკკლესია, ხოლო მონასტერნი, რომელნი ცა-
ლიერნი დავსწერენით, აწ ხუცის სამარად, მამულნი
მათნი მიუხვამთ აწ მთავართა ანუ აზნაურთა მათნი
შეწირულობანი, ანუ მეფეთა ხიზრად მოსულნი და-
უსადგურებით მუნ, და ჟამთა ცვლილობითა შერჩო-
მიათ მათ, არღა-რა დაუსვამთ წინა-მძღვარი, და უსაზრ-
დელობითა მონაზონთათა აწ ცარიელნი არიან. კვა-
ლად რომელნი ეკკლესიათა აღმაშენებელნი არა მო-
ვიხსენეთ, ვინათგან დავსწერეთ მეფენი ეკკლესიათა
მაშენებელნი, მათ მიერ არიან აღშენებულნი ყო-
ველნი, ხოლო ზოგნი მთავართა და ხუროთ-მოძღ-
ვართაგან, ვითარცა ზედვე ეკკლესიათა წერილნი
აჩენენ.

სასწავლები

ა

აღჯაყალა 51 გვერ,	ბანზაკი 53.
ახპატი 52	ბალიჭი 56
აგარაკი 54	ბენდერი 64.
ახტალა 54	ბარძიმის მთა 65
ალაღაჯი 54.	ბეშკენაშენი 66.
აბოცი 50. 58.	ბაიდარი 72,
ახალდაბა 80	ბირთვისი 75.
აკაურთა 61	ბუჟლულეთი 75.
აბრეშუმი 72. 78. 142	ბალახი, რომლისაგან აკე-
ანჩისხატი 87.	თებენ საპონს 78
ატენი 95.	ბეთანია 79.
აბუხალო 97.	ბოზნავი 96
არაგვი 105.	ბურეთი 96.
არანისი 109.	ბენისჭილეთი 110.
ანანური 109.	ბაზალეთი 110
ალევი 106. 109	ბროლი 113
აშატურთ-კარი 119	ბელოტი 121.
აშურიანი 123. 125.	ბერშოეთი 125
არადევი 137	ბერბუკი 128.
ავლევი 138	ბიყარი 138.
ბერდუჯი 50. 51.	ბერძენაული 138.
ბერდიკი 50	ბრილი 140.
ბორჩალო 51	ბეკამი 141.

—ბჲ—

გომარეთი 64. 100.	დაღალულა 139,
გუდარეხი 75	ერიქალი 54,
გმირთ-ნაკვეთი 76	ეპანი 65.
გვარჯილა 77.	ერედვი 131
გელიყარის ხევი 79,	ერჯევანი 65. 99.
გარდაბანი (აგარანი, ხუ-	მერე 79.
ნანი) 80, 81.	ვარდისუბანი 69.
გაჩიანი 81.	ვანათი 79.
გარესჯის მთა 82.	ვემათხევი 109
გვეძინეთი 97.	ვემა 122.
გუჯარეთი 100	ვარიანი 129
გრემის ხევი 100	ვანათი 130.
გუდამაყარი 111	ვაყა 139.
გელათი (გველეთი) 115	ზეთი 58, 59, 67.
გვერდის ძირი 120	ზურტაკეტი 62.
გვირაბი 126. 127	ზეთისხილი 71
გომართა 139.	ზახა 113.

დებდა 50
დბანის ხევი 56
დიდგორი 74. 80.
დურნუკი 77.
დარანნი 77.
დიდუბე (ცხენის ტერ-
ფი) 90.
დილომი 91.
დოესი 95.
დანახვისი 95.
დვალნი 114
დუდეთი 135.
დვანი 137.

ზახორი 119
ზეგანი 123.
ზეკარი 134.
წერეთის საზღვარი 84.
თევზნი 51.
თაფლი 58. 71.
თრიალეთი 64.
თუთუბო 83.
თეზი 95.
თრუსო 113.
თაგაური 114.
თავკვეთილი 68.
თორის მთა 97.

– ზღ –

თხოთი 107.
იამანის ქვა 78.
იშიტუტრუქი 90.
იმერხევი 97.
ირჯანას მთა 58.
იაღლუჯა 78.
კაზრეთი 56.
კეჩაუთის მთა 59.
კვირიკეს ეკლესია 64.
კლდე კარი 74.
კოჭორი (აზეულა) 77.
კაპარი 83.
კლდე ყვითელი 98.
კლდე ფიქალ-ფიქალი 100
კლდე ბრჭყინვალე 113
კოშკნი 118
კავკასი 121
კირბალი 125.
კაჟი 140.
კარსნი 104.
ლორე 53.
ლელვარის მთა. 54, 56.
ლითონი 55, 58, 61,
94, 116, 139.
ლაჟვარდი 55.
ლოქი 58.
ლომთაგორა 73.
ლოდი, წვიმის მომგვრე-
ლი 75.
ლილო 90.

ლომეკი (თერგი) 113.
ლეგენდა 115.
ლოფაჩები 130.
ლუკუნი 59.
მტკვარი 49
მადნეული 52, 55
მაშავერი 56
მისხანი 58.
მანგლისი 74.
მარნეული 77.
მეტეხი 88.
მუხათგვერდი 91
მუხრანი 101.
მისაქციელი 106.
მთიულეთი. 111.
მალრან-დვალეთი 113
მოხისი 119
მშვილდაური 138
მუგუთი. 128
მუხაური 139.
მეზომირი 142.
ნაყოფი 51, 52, 53, 57
59.
ნარიანი 65, 101.
ნათლუხი 90.
ნაქულბაქევი 91.
ნიჩბისი 92.
ნაღვარევი. 111.
ნაბახტევი 139.
ნეძვის ხევი 145.

ორბეთი 70
 ოძისი 106.
 ოხერხი და 109.
 ოსნი 114, 118, 121,
 122.
 ოჟორა 139.
 ოსიაური 140.
 პირუტყვი 52, 57.
 პალაკაციო 59,
 პური სპეტაკი 129.
 ჟამური 116.
 ჟინვანი 109.
 რადაბრაგანი 64.
 რაზმითის მთა 94.
 რუ 57, 73, 83, 91,
 95, 96, 98, 106,
 107, 136, 141.
 საგიმი 50.
 სანაინი 52.
 სარკინეთი 55, 104.
 სომხითი (ხუნანი) 57, 81
 სომეხნი 57, 58, 95
 97, 116, 131, 132
 სავარდე 60, 90, 127.
 საპონაური 67.
 სხალნარი 76.
 საბარათიანო 77.
 სონდალული 78.
 სკვირეთი (ვერე) 79.
 სამშვილდე 81.

სიონი 87.
 საბურთალო 91.
 სხერტის ჭალა 94.
 საცხენისის მთა 95, 120
 სადგერი 99.
 საფურცლე 106.
 საფერშეთი 109.
 სასახლე 111, 115 124,
 127
 სამეგური 117.
 საამილახორო 125.
 სავახტანგო 121.
 სვერი 133.
 სასირეთი 135.
 სომხეთი 139.
 სამკურნალო მიწა 134.
 სამკურნალო წყალი 54,
 60, 67, 76, 80,
 95, 99, 137, 138
 ტაშირი 56, 57.
 ტფილისი 84,
 ტანძია 82.
 ტორნე 69.
 ტანა 95.
 ტყვილიანი 106.
 ტბეთი 134.
 ტეძერი 141.
 უდაბნო 60.
 უზნარიანი 67.

– ზე –

ურიანი 95, 97, 131,
 132, 134, 140.
 141, 144.
 უჟანი 106.
 უფლისციხე 126.
 უწლევი 140.
 ფოლადაური 55.
 ფინეზაური 60.
 ფუნდუკი 63, 73.
 ფოტრისი 120
 ფაწა 132.
 ქურდვაჭარის ხევი 51.
 ქცია 55.
 ქვა თეთრი 58

ღვინო 99, 112, 120.
 ღართის კარი 106.
 ყაიყული 58.
 ყვავილი 60.
 ყორანთა 61
 ყურყუთა 78.
 ყარაია 82.
 ყარაღაჯი 83.
 ყინცვისი 97
 ყელი 113
 ყანჩიეთი 117.
 შულავერი 55.
 შოლა 140.
 შინდარა

წითელი 58,
იამანისა 78,
შავი 135,
ლაჟვარდი 55.
ქვეშის ციხე 61
ქვათა ხევი
ქსორისი 107.
ქურთაული 113.
ქვაბნი 115.
ქარჩოხი 116.
ქოლოთქვიტკირი 119.
ქნოლო 121.
ქართლი (ზემო) 123.
ქემერტი 133.
ქვენატკოცა 138,
ქვიშხეთი 141.

შანზიანი 62.
შარვაშეთი 65.
შინდისი
ჩხიკუთი
ჩოხელთ ხევი 112.
ჩიმი 114.
ჩანგილარი
ცხრაზმა 111, 119.
ცხრაწყარო 119,
ძველნი წიგნნი 53.
ძურძუკი 111.
ძალინა 139.
წალკა 66
წოდორეთი 91
წედისის მთა 95,
წოლდი 125.

– ზღ –

წონა 132.
წორბისი 137.
წიფა 141.
ჭოჭკანა 50
ჭაპალა 55.
ჭიქიანი 68.
ჭვარები 99.
ჭურთა 117.
ჭურის კეთება 140
ჭართალი 110,
ხუნანი 54.

ხოჟორნა 54.
ხოშგერმა. 78.
ხოხოზი 83, 94, 99, 106.
ხოვლე 94.
ხვედურეთი 97.
ხიდარი 109.
ხევი 111, 113.
ხაშური 140.
ჯამჯამის მთა 95.
ჯარიაშენი 120.
ჯავა 133.

ბ

ა) საზღვარნი:

ბერდუჯისა 50.
ბანზაკისა და სომხითისა
53, 58.
რანისა 53.
დბანისისა 59,
გარდაბანისა 81.
რუსთავისა 82.
კუხეთისა და ჭერეთისა
84
მუხრანისა 101.
ქართლ-კახეთისა 105.
ქსნისა 109.

კეჩუთია 59.
ლუკუნისა 59.
კვირიკეთისა 62.
თაგაურისა 114.
მალრან-დვალეთისა 122.
ზემო-ქართლისა 123.

ბ) მთანი:

აბოცისა. 50.
ლეღვარისა 54.
ლოქისა 56
ირჯანისა 58.
ალაბაზასი 59;

შეზიარისა 62.	ზეკარა 134
ლაკვისა 64.	ცეცხლის ჯვარი 137.
ბენდერისა 64.	ძარისა 137,
ერჯევნისა 65, 99.	პერანგისა 138.
შარვაშეთისა 65.	ლებეურისა 138.
ბარძიმისა 65.	მშვილდაური 138.
თავკვეთილი 68.	მახვილოსი 144.
იაღლუჯა 78.	
დიდგორისა 80.	გ) მდინარენი:
გარესჯის: 82	
რაზმიტისა 94.	
ჯამჯამა 95.	მტკვარი 49.
საცხენისი 95.	ბერდუჯი (საგიმი, დებე-
წედისისა 95.	და) 50
დანახვისი 95.	გორულისა 55.
ბურეთისა 96.	მანხუტისა 55.
თორისა 97.	ტალავრისა 55.
სარკინეთისა 104.	სარკინეთისა 55.
კარსნისა 104.	ფოლადაურისა 55.
ალევისა 106.	მაშავერი 56.
თხოთი 107.	ხინწისა 61
ჭართალისა 110.	ბალიჭისა 61.
ლომისისა 110.	საფიქლისა 64.
მყინვარი 114.	ერან-თურანისა 66.
ქნოლო 116.	კოხტა ცრიცისა 66.
ხარულისა 119.	ავლადისა 67,
ორბოძალი 119,	აბანოსი 67.
უსანეთისა 125.	კარწახისა 67.
კვერნაქი 126.	შაურისა 67.
დვალთგორა 133.	ფოცხვერიანისა 69,

ალგეთი 73.	ნუნისისა 142.
ასურეთისა 76	კორტანეთისა 145.
ბოგვისა 76.	ზანავრვილისა 145.
სკვირეთისა (ვერე) 79.	თორისა 145.
გუდარეხისა 93.	შოლა 143.
ტანა 95.	შავწყალი 146.
სკრისა 97.	
ძამისა 97.	დ) ტბანი:
ნარეკვაკი 106.	
ქსანი 108. ამირთხევი 111.	ტაშაღანისა 59.
ლომეკი (თერგი) 113.	ორმოზანისა 60.
გელათისა 115. რეხულა	ბავ ეთისა 66.
119 124. ისროლისა 119.	ფანავრისა 67.

მეჯ და 119.
 შერისხევი 119, ლიახვი
 120, 128.
 გერისა 121.
 აწერისა 121.
 შანზიანისა 121.
 ჩამარუხეთისა 121
 ქეშელთისა 133.
 როკისა 134
 თიხრევისა 134.
 წუნარისა 137.
 ჭოლიბურისა 137
 ფცა 138.
 ბრემისა 138
 ალისა 136.

ტბისყურისა 68.
 ტბა მცირე 71.
 კუმისისა 78
 ლიხისა 91
 ტბა 101, 120.
 ბაზალეთისა 120.

ე) გზანი:

გუჯარეთისა 98.
 ციკარისა 112.
 ხევისა 113,
 ძურძუკისა და ქისტეთი-
 სა 115.
 გუდამაყარისა 115

– ზე –

მთიულეთისა 118.
 ზახისა და დვალეთისა 134
 იმერეთისა 139.
 ტაშისკარი 144.

ვ) ხიდნი:

სატრედოსი 61.
 ნახიდრისა 73.
 მცხეთისა 91, 162,
 ავლაბრისა 86.
 ტინისხიდი 135.
 ახალდაბისა 144.

ზ) ქალაქნი:

ბერდიკი 50.
 შულავერი 55.
 ლორე 55.
 ოფრეთი 55
 ბოლნისი 56
 ყაზანჩი 54.
 დბანისი 60.
 აბულმუგი 61.
 ყარაბულახი 63.
 გომარეთი 64
 ნადარბაზევი 71.
 ხუნანი 72.
 წინწყარო 76.

კუმისი 78.
 გაჩიანი 81.
 სამშვილდე.
 ბოსტან-ქალაქი რუსთა-
 ვი ნაგები) 82.
 ტფილისი 85.
 არმაზი (ქართლი) 92.
 თვალივი 93.
 ახალქალაქი 94.
 ვერე 95.
 ატენი 95.
 მძორეთი 97
 მცხეთა 102.
 სარკინეთი 104.
 ბაზალეთი 110.
 ხადა 112.
 სტეფანწმინდა 114.
 ახალგორი 116.
 მეჯვდა 119
 კასპი 124.
 რეხა 124.
 გორი (ტონთიო) 126.
 ნაჭარმაგევი (კარალეთი)
 129.
 ქრცხილვანი 131,
 თამარაშენი 132.
 ურბნისი 135.
 რუისი 135.
 მოხისი 140

ალი 140.
სურამი. 141
ტაშირი 141
ფონა 142.
თორი 145.
ახალდაბა 144.

ფ) ციხენი:

ლორისა 53
წოფისა 54.
ჭაპალა (გაჩიანი) 55.
ბერდიკისა 56.
ქვეშისა 61.
მუხის ყალა 64.
მოდამნახი 67.
ულუტისა 69.
ბერიქალისა 69.
ორბეთი (სამშვილდე) 70
კლდე-კარი 74.
ბირთვისი 75.
გმირთ-ნაკვეთი 76.
ფარცხისი 76.
აზეულისა (კოჭრისა) 77,
ოზის-ციხე. 78.
წვერისა 79.
ლახტისა 79
რკინის ციხე 79,
ციხე დიდი 92

კავთისა 93.
ცხირეთისა 94.
დრისი 94
წედისისა 95
კიკანათ-ბერი 96.
სამწვევრისისა 97.
ძამის-ციხე 97.
მუხალეთისა 97.
თოთხამი 100.
მომწვარი 100.
სარბიელასი 100.
ალეწისა 100.
ბოდავისა 102, 110.
ბელტისა 105.
მტკვრის ციხე 107
შიოსუბნისა 107.
ხიდარისა 109.
ბოდორნისა 109.
ანანურისა 109.
მთიულთ-კარი 110.
ციკარა 114
ლუდუშაურისა 114.
დავითისა 115.
დარიალის 115.
წირქვალისა 116.
ახალდაბისა 117.
ზადისციხე 117.
ქარჩოხისა 118.
ბერციხე 118.
წინკიბე 118

რეხული ა 119
აწერისა 121
ბეყოსი 121
ცხვილოსისა 124.
კაბერი 125.
უფლისციხე 126.
კულბითისა 130.
ვანათისა 130
ერედვი ა 131,
აჩაბეთი 132.
კეხვისა 132.
სპ,სისა 133.

აგარაკისა (ახტალისა) 54
წოდრულაშენი 56.
დბანისისა 60.
წითელ ეკკლესია 62.
ჯანდირისა 62.
არწივნისა 67.
ვარდისუბნისა 69.
ლიპარიტისუბნისა 69.
ფიტარეთისა 69.
გვიანისა 70.
პირღებულისა 70.
ორბის ძირი' ა 70.

გუფთისა 133.
მუგუთისა 134.
ნულისა 137
ყორნისის კოშკნი 137
საქართლისა 137.
ბრეძის 138
ძაღინასი 139.
აღისა 140.
ციხის ჯვარი 145
პეტრეს ციხე 146
უზნარიანისა 146.

თ) მონასტერნი:

სანაინი და ახპატი 52.
ქობერი 52.
ძელი ჭემმარიტი 52.

გუდარეხისა 75.
სამეზისა 75.
სამელისი 76,
კაბენისა 77; 117.
ლურჯმ ენასტერი 79.
ბეთანია 79.
გარესჯა 82
ნათლისმცემელი 82.
ჩიჩხიტური 82
ბერთუბანი 82.
მთაწმინდა 90.
ახალქალაქური 91
ნიჩბისისა 92.
ქვათახევი 92.
ლავერა 93.
მეტეხი 94.
კრკონისა 94
დანახვისისა 95.

– ზე –

ნათლისმცემელისა 96.
გორისჯვარი 96.
ყინცვისი 97
სარკისა 97.
ძამისა 97.
ქოზიფისა 98.
წრომისა 98
სვეტი-ცხოველი 103
სტეფან-წმინდა 103.
შიო მღვიმე 104.
მჭადის ჯვარი 106.
აღევი 109.
ლუდესი 111
ლომისისა 111.
სამება 114 124.
ბეთლემი 115.
ხოფა 116.
კაბენი 77, 117.
ლარგვისი 117.
იკორთა 120.
ქვაბისმანი 124.
უსანეთი 125.
მხურვალეთისა 125.
თევდორესი 128.
ბიეთისა 128.
თედოწმინდა 129.
ბიეთისა 128.

თირე 132.
ბრეთისა 136.
დირბისა 137.
ოქონისა 138.
თიღვისა 138.
ულუმბო 140.
იტრია 141.
ნუნისისა 143
კიმოთისმანი 146.

ი) საეპისკოპო-
სო ტაძარნი:

ახპატი (ახპატელი) 52.
აგარაკისა (ახტალისა) 54
ბოლნისისა (ბოლნელი) 56
ტაშირ-დბანისისა (დბანე-
ლი) 58 60.
წალკისა (წალკელი) 66.
მანგლისი (მანგლელი) 74
რუსთავი (რუსთველი) 82
ტფილისი (თბილელი) 87
სიონისა 95, 52.
სამთავრო. მცხეთისა (მა
მათ მთავარი 103.
წილკნისა (წილკნელი) 106
სამთავისი (სამთავნელი) 124

არბო წმინდა 129.
მელვრეკისი 130.
საბა წმინდა 131.
უდაბნო 131.

ნიქოზისა (ნიქოზელი)123
ურბნისისა(ურბნელი)135
რუისისა (მროველი) 136.

მ. გ. ჯანაშვილის მიერ

შედგენილი წიგნები.

- ა) საქართველოს ისტორია. მეორე გამოც. გვ. 503.
ფ. 70 კ.
 - ბ) საქართ. საეკლესიო ისტ. გვ. 152. ფ. 45 კ.
 - გ) ისტორია მართლ-მადიდებელ ეკლესიისა. გვ.
104. ფ. 40. კ.
 - დ) საუნჯე მეათე საუკუნისა გვ. 53. ფ. 20. კ.
 - ე) აღვადგინე! გვ. 136. ფ. 30 კ.
 - ვ) მწერლობა მეათე საუკუნისა. გვ. 48. ფ. 40 კ.
 - ზ) სამცხე (ვახუშტისა). გვ. 118. ფ. 25
 - წ) ქართლი (ვახუშტისა). გვ. 114. ფ. 25
 - თ) Груз. обители въ св. земл. გვ. 16. (უფა-
სოდ დაურიგდა „ივერიის“ მკითხველებს).
 - ი) Картвельскія повѣрья (გვ. 30).
 - ია) Абхазія и Абхазцы (გვ. 64).
 - იბ) Краткій очеркъ Кахскаго участка (გვ. 29).
 - იგ) Сравнит. грамматика и словарь Картвельскаго
языка и его идиомовъ გვ. 485 (წარდგენილია გან-
სახილველად ს:სწავლო ოლქის სამზრუნველოში).
 - იდ) მოსე სონელი და მისი „ამირან-დარეჯანიანი“
(იბეჭდება).
-

ფასი 25 კაპ.

P. S. იბეჭდება წერილი „მოსე ხონელი და მისი
„ამირან-დარეჯანი“.